

BİLGİ

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences
ISSN: 1302-1761
E-ISSN: 2645-9051

- 2023 Güz-Kasım / *Autumn - November*
 - Cilt / *Volume 25*, Sayı / *Issue 2*
-

Fergül Özgün ▪ Dijital Ekonomi ve Türkiye'nin Dijital Ekonomi Göstergelerinin Seçilmiş AB ile Karşılaştırmalı Analizi [140-182].

Cihan Selek Öz ve Murat Erusta ▪ Türkiye'de Yoksulluğun Görünümü ve Yoksullukla Mücadelede Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Rolü [183-210].

Tuğba Deniz Tombal ▪ Kadın Maden Mühendisliği Bölümü Öğrencilerinin Gözünden Maden Mühendisliği Mesleğinin Toplumsal Cinsiyet Algısına Dayalı Olarak Değerlendirilmesi [211-234].

Muhammet Sait Pınarbaşı ▪ BlackRock ve ABD Hegemonyası [235-262].

Hüseyin Akkaya ve Mehmet Yüce ▪ Mali Suçlarla Mücadelede Mali İstihbaratın Rolünün Değerlendirilmesi [263-285].

İsmail Kıran ▪ Türkiye'de 1950-2014 Yılları Arasında Sağ Muhafazakâr Siyasette Yaşanan Değişim [286-321].

Bilgi, 25 [2] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2023 Güz/Kasım, Cilt, 25 Sayı 2

[2023 Autumn / November, Volume 25, Issue 2]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

Sahibi / Owner

Değişim Yayınları

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Demir Can Dilek

Editörler / Editors

M. Kemal Aydın

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Sezgin Uysal ve Yunus Yiğit

Yazım ve Dil Editörü

Elifnaz Özkan

Yabancı Dil Editörü

Gizem Cansu Gümrükçü

Yayın Kurulu / Editorial Board

Sinem Yıldırım alp [Sakarya Üniversitesi], , Zeynep İskefiyeli [Sakarya Üniversitesi], Gökçe Candan [Sakarya Üniversitesi], Filiz Cicioğlu [Sakarya Üniversitesi], Mustafa Çalışkan [Sakarya Üniversitesi], Mehmet Murat Şahin [Sakarya Üniversitesi], Tunç İnce [Sakarya Üniversitesi]

Sekreter / Secretary

Yeşim Dalkılıç

Dergi Park Online Yayın Tarihi/Online Date of Issue: 04.12.2023

Bilgi, 25 [2] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2023 Güzr/Kasım, Cilt, 25 Sayı 2

[2023 Autumn / November, Volume 25, Issue 2]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

Dergi Hakkında/About Journal

▪ Yılda iki kez yayınlanan *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi [Bilgi]* hakemli, açık erişimli ve Türkçe-İngilizce makaleler bulundurulmuş bir dergidir.

▪ *Bilgi Social Sciences Journal [Bilgi]* is a peer-reviewed and open access journal with papers in Turkish and English. *Bilgi* is published bi-annually.

▪ Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek koşuluyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir. Yayın sürecinden herhangi bir ücret alınmamaktadır.

▪ The articles and papers published in the journal may be quoted provided that the source indicated. All the responsibility of the articles and papers belongs to author(s). There is no fee for publishing and submission.

Taranan Endeksler / Indexed by

- EBSCO
- Index Islamicus
- Pro-Quest Political Science
- SOBIAD
- DRJI
- Scilit
- EuroPub
- Index Copernicus
- ROAD
- CiteFactor

Yönetim ve Yazışma Adresi / Contact Details

1. Değişim Yayınları, Çatalçeşme Sokak, 52 / 2 Cağaloğlu / İstanbul. Telefon: 90 (212) 514 29 71-72 ▪ Fax: 90 (212) 514 42 31

2. Değişim Yayınları, PTT Sokak 15 (54040) Adapazarı / Sakarya. Telefon: 90 (264) 278 5639 ▪ Fax: 90 (264) 278 5299 ▪ E-posta: bilgisosyalbilimlerdergisi@gmail.com

Bilgi, 25 [2] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2023 Bahar/Mayıs, Cilt, 25 Sayı 2

[2023 Spring/Mayr, Volume 25, Issue 2]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

Uluslararası Danışma Kurulu

[International Advisory Board]

- Ahmet İnel [Galatasaray Üniversitesi] ▪ Ahmet Makal [Ankara Üniversitesi] ▪ Aykut Güner [İstanbul Üniversitesi] ▪ Durukan Abdulhaki-
moğulları [Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi] ▪ Engin Yıldırım
[Anayasa Mahkemesi] ▪ Ensar Yılmaz [Yıldız Teknik Üniversitesi] ▪
Erol Taymaz [Ortadoğu Teknik Üniversitesi] ▪ Fazilet İrem Gür Yiğit
[İstanbul Üniversitesi] ▪ Hakan Poyraz [Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi] ▪ Hamza Al [İstanbul Üniversitesi] ▪ İsmail Çelebi [Ma-
saryk Üniversitesi] ▪ Jürgen Bellers [Siegen Üniversitesi] ▪ Kerim Eser
Afşar [Dokuz Eylül Üniversitesi] ▪ Kerim Özdemir [Balıkesir Üniversi-
tesi] ▪ Köksal Şahin [Sakarya Üniversitesi] ▪ Markus Porsche-Ludwig
[National Dong-Hwa Üniversitesi] ▪ Mehmet Barca [Ankara Sosyal Bi-
limler Üniversitesi] ▪ Michael Dillon [Lancaster Üniversitesi] ▪ Murat
Tozan [Ege Üniversitesi] ▪ Mustafa Hatipler [Trakya Üniversitesi] ▪ Mü-
cahit Aydın [Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi] ▪ Özgür Kayalica
[İstanbul Teknik Üniversitesi] ▪ Senem Narin [Dokuz Eylül Üniversitesi]
▪ Sevda Alankuş [Kadir Has Üniversitesi] ▪ Şükrü Özen [İzmir Ekonomi
Üniversitesi] ▪ Tim Jacoby [Manchester Üniversitesi] ▪ Turan Yıldırım
[Marmara Üniversitesi] ▪ Veysel Bozkurt [İstanbul Üniversitesi]

Bilgi, 25 [2] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2023 Güz/Kasım, Cilt, 25 Sayı 2

[2023 Autumn/November, Volume 25, Issue 2]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

B u Sayının Hakemleri [Alfabetik]

Prof. Dr. Adnan **Gerçek** [Uludağ Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Ali **Erol** [Kırklareli Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Cavit **Çolak** [Artvin Çoruh Üniversitesi]

Doç. Dr. Doğa Başar **Sarıpek** [Kocaeli Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Elif Nagihan Türköz [Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin **Işık** [İzmir Ekonomi Üniversitesi]

Dr. İbrahim **Kaygusuz** [Milli Eğitim Bakanlığı]

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed **Çelik** [Uludağ Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Perihan **Eren Bana** [İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi]

Doç. Dr. Özlem **Balaban** [Sakarya Üniversitesi]

Prof. Dr. Selim **İnançlı** [Sakarya Üniversitesi]

Doç. Dr. Veysel **İnal** [Sakarya Üniversitesi]

Doç. Dr. Yasin **Yılmaz** [Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım **Turan** [Sakarya Üniversitesi]

Bilgi, 25 [2] ▪ ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2023 Güz/Kasım, Cilt, 25 Sayı 2

[2023 Autumn/November, Volume 25, Issue 2]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

B u S a y ı n ı n Y a z a r l a r ı

Fergül Özgün ▪ Dijital Ekonomi ve Türkiye'nin Dijital Ekonomi Göstergelerinin Seçilmiş AB ile Karşılaştırmalı Analizi [140-182].

Cihan Selek Öz ve Murat Erusta ▪ Türkiye'de Yoksulluğun Görünümü ve Yoksullukla Mücadelede Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Rolü [183-210].

Tuğba Deniz Tombal ▪ Kadın Maden Mühendisliği Bölümü Öğrencilerinin Gözünden Maden Mühendisliği Mesleğinin Toplumsal Cinsiyet Algısına Dayalı Olarak Değerlendirilmesi [211-234].

Muhammet Sait Pınarbaşı ▪ BlackRock ve ABD Hegemonyası [235-262].

Hüseyin Akkaya ve Mehmet Yüce ▪ Mali Suçlarla Mücadelede Mali İstihbaratın Rolünün Değerlendirilmesi [262-285].

İsmail Kıran ▪ Türkiye'de 1950-2014 Yılları Arasında Sağ Muhafazakâr Siyasette Yaşanan Değişim [286-321].

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dijital Ekonomi ve Türkiye'nin Dijital Ekonomi Göstergelerinin Seçilmiş AB Ülkeleri ile Karşılaştırmalı AnaliziFergül ÖZGÜN¹

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 19.08.2023**Kabul:** 02.12.2023**Online Yayım:**

04.12.2023

Anahtar Kelimeler:Dijital Ekonomi
Bilgi ve İletişim Teknolojileri
Küresel İnovasyon Endeksi**Kaynak Gösterimi**

Özgün, Fergül. (2023). Dijital Ekonomi ve Türkiye'nin Dijital Ekonomi Göstergelerinin AB ile Karşılaştırmalı Analizi. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 25 (2), 140-182. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1329680

Özet

Amaç - Çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin dijital ekonomiye adaptasyon sürecinin incelenmesidir. Türkiye AB adayı bir ülkedir. Bu nedenle birlik üyesi ülkeler ile karşılaştırma yapılmış, Türkiye'nin bu ülkeler karşısında hangi yönlerini geliştirmesi gerektiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Eksik yönler belirlenerek bu eksiklikleri giderecek politikalar oluşturulursa Türkiye'nin dijital ekonomiye daha hızlı ve kolay adapte olması sağlanabilir.

Yöntem/Metodoloji/Dizayn- Çalışmada, nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. 2023 yılında yayınlanan en güncel Küresel İnovasyon Endeksi raporundaki göstergeler incelenmiştir. 2023 yılı raporuna göre genel endeks puanı en yüksek ve en düşük olan AB ülkeleri ile Türkiye arasında karşılaştırma yapılmıştır. En yüksek puan İsveç'e, en düşük puan ise Romanya'ya aittir.

Sonuçlar- Türkiye'nin dijital ekonomiye adaptasyon sürecinde özellikle kurumsal kaliteyi artırması gerektiği ifade edilebilir. Politik ve operasyonel istikrar, işten çıkarma maliyeti, iş yapma politikaları Türkiye'nin kurumlar boyutundaki zayıf yönlerini oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin ekolojik sürdürülebilirlik konusunda AB ülkelerinin gerisinde kaldığı, çevreye duyarlı bir ekonomik yapı oluşturma konusunda daha somut adımlar atması gerektiği görülmektedir.

Katkı/Farklılıklar- Küresel İnovasyon Endeksi, ele alınan göstergelerin çeşitliliği ve inceleme yapılan ülke sayısı ile dijital ekonomiyi bütünsel olarak yansıtan ölçüm yöntemlerinden biridir. Bu endekste yer alan bütün boyut ve göstergeleri ayrıntılı olarak incelemesi, Türkiye'nin AB ülkeleri karşısındaki durumu hakkında bilgi vermesi açısından çalışmanın önemli olduğu ifade edilebilir.

1 Sorumlu Yazar: Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ✉ fergul.ozgun@yeniyuzyl.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-0633-7045

RESEARCH ARTICLE

Digital Economy and Comparative Analysis of Turkey's Digital Economy Indicators with Selected EU Countries

Fergül ÖZGÜN¹

ARTICLE INFO

Submitted: 19.08.2023

Accepted: 02.12.2023

Published Online:
04.12.2023

Keywords:

Digital Economy
Information and Communication Technologies
Global Innovation Index

To cite this article

Özgün, Fergül. (2023). Digital Economy and Comparative Analysis of Turkey's Digital Economy Indicators with Selected EU Countries. Bilgi Journal of Social Sciences, 25 (2), 140-20. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1329680

Abstract

Purpose - The main purpose of the study is to examine the adaptation of Turkey to the digital economy. Türkiye is an EU candidate country. Therefore, a comparison has been made with the member countries of the Union, and it has been tried to determine which aspects of Turkey should be improved. If the deficiencies are determined and policies are created to eliminate these deficiencies, it can be ensured that Turkey adapts to the digital economy faster and more easily.

Methodology/Approach/Design- Qualitative analysis method was used in the study. The indicators in the most recent Global Innovation Index report published in 2023 were examined. According to the 2023 report, a comparison was made between the EU countries with the highest and lowest overall index scores and Turkey. The highest point belongs to Sweden and the lowest score belongs to Romania.

Findings- It can be stated that Turkey needs to increase the institutional quality especially in adaptation to the digital economy. Turkey's institutional weaknesses are political and operational stability, cost of redundancy dismissal, and business policies. In addition, Turkey should create an economic structure that attaches importance to environmental protection.

Originality/Value- The Global Innovation Index is one of the measurement methods that reflects the digital economy holistically, with the diversity of indicators and the number of countries examined. In the study, all dimensions and indicators in this index were examined in detail. The study is important in terms of giving information about Turkey's situation against EU countries.

1 Corresponding Author: PhD. Asst. Prof, İstanbul Yeni Yüzyıl University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Logistics, ✉ fergul.ozgun@yeniyuzyil.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-0633-7045

Giriş

Teknolojik gelişmeler üretim sistemlerini, ürün ve hizmet sunum kanallarını, tüketim alışkanlıklarını etkilemekte; üreticiler ve tüketiciler arasındaki mesafeleri ortadan kaldırmaktadır. Yaşanan değişimler ekonomik yapının da değişmesine ve yeniden şekillenmesine sebep olmaktadır. Özellikle son dönemlerde ekonominin geleneksel kalıplardan uzaklaşarak yeni bir kimliğe büründüğü, teknolojik gelişmeler ışığında farklılaştığı görülmektedir. “Dijital ekonomi” olarak adlandırılan bu yeni yapının nasıl ortaya çıktığının, temel özelliklerinin neler olduğunun ve neden önem teşkil ettiğinin anlaşılması gereklidir. Ayrıca ülkelerin dijital ekonomiye adapte olup olmadıkları ve hangi ülkelerin yeni süreci daha başarıyla yürüttükleri belirlenmeli, ülkeler arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Bunun için dijital ekonomiyi yansıtan göstergelere ve ölçüm yöntemlerine ihtiyaç vardır. Dijital ekonominin yeni ve çok yönlü bir kavram olması, teknolojik gelişmelerin hızlı yaşanması ölçüm ile ilgili çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Dijital ekonomiyi tek bir gösterge ile ölçmek, konunun kapsamı itibarıyla oldukça zordur. Ele alınan gösterge sayısı fazla olursa ulaşılan sonuçlar daha sağlıklı olabilir. Bu nedenle ülkelerin dijital ekonomi performanslarını yansıtmak amacıyla genellikle bileşik endeksler kullanılmaktadır. Bileşik endeksler hem çok sayıda alt göstergeli içinde barındırmakta hem de bütün göstergelerin tek bir endeks puanı altında toplanmasına olanak tanımaktadırlar. Dijital ekonomiye yönelik ölçümlerde kullanılan çeşitli endeksler bulunmaktadır. Çalışmada söz konusu endekslerden biri olan Küresel İnovasyon Endeksi kullanılarak Türkiye'nin dijital ekonomiye ilişkin performansı incelenmeye çalışılmıştır. İncelemede Küresel İnovasyon Endeksi'nin seçilmesinin temel sebebi endekste farklı boyutlar altında çok sayıda göstergenin kullanılmasıdır. Endekste yedi ana boyut altında seksenden fazla gösterge bulunmaktadır. Bunun yanı sıra endeks yüz otuzdan fazla ülke için hesaplamalar yapmakta ve dünya genelinde bir karşılaştırma yapma olanağı sunmaktadır. Endeks hesaplamaları düzenli aralıklarla ve güncel verilerle gerçekleştirilmektedir. Endeksin son yayınlanan raporu 2023 yılına aittir. Bu nedenle çalışmada 2023 yılı verileri incelenmiş-

tır. Ayrıca Türkiye'nin AB (Avrupa Birliği) adayı bir ülke olması sebebiyle AB üyesi ülkelerle karşılaştırma yapılmıştır. 2023 yılındaki genel endeks puanına göre AB üyesi ülkeler arasında en yüksek puanı İsveç, en düşük puanı ise Romanya elde etmiştir. Türkiye ile İsveç ve Romanya arasında bir karşılaştırma yapılarak Türkiye'nin birliğin en yüksek ve en düşük performansına sahip ülkeleri arasındaki durumu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle dijital ekonomiye ilişkin kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Sonrasında dijital ekonomiyi ölçmekte kullanılan belli başlı endeksler hakkında bilgi verilmiştir. Bir sonraki aşamada Türkiye'nin dijital ekonomiye adaptasyon sürecinde neler yaptığı, hangi politikaları uyguladığı açıklanmıştır. Küresel İnovasyon Endeksi göstergeleri kapsamında Türkiye, İsveç ve Romanya'nın durumu incelenmiştir. Türkiye'nin güçlü ve zayıf yönlerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise dijital ekonomiye adaptasyon sürecini hızlandırmak, bu alandaki küresel rekabet gücünü artırmak için neler yapılabileceği konusunda öneriler sunulmuştur.

1. Dijital Ekonomi Kavramı ve Önemi

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, internetin ve mobil iletişimin yaygınlaşması küreselleşme sürecinin yeni bir aşamaya geçmesine sebep olmuştur. Özellikle küreselleşme sürecinin niteliğindeki değişimi temsil eden bu yeni süreç “dijital ekonomi” olarak adlandırılmaktadır. Üretim ve tüketim biçimlerini, toplumun sosyo-ekonomik yapısını değiştiren dijital ekonomik yapı giderek önemini artırmaktadır. Günümüzde ulusal ekonomilerin gelişimi dijital ekonomiye dayalı politikalarla şekillendirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle dijital ekonomiye yönelik teorik ve ampirik araştırmaların arttığı, konunun derinlemesine incelenmeye başlandığı görülmektedir (Limna vd., 2022: 2-3).

Dijital ekonomiyi tanımlamak oldukça zordur. Mutlak bir tanımının olmadığı, ancak sahip olduğu temel özellikler çerçevesinde tanımlanmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Dijital ekonomiyi tanımlarken dijital ekonomi ile dijital ekonomiden önceki “geleneksel ekonomi” arasında bir kıyaslama

yapmak kavramını anlaşılmasını kolaylaştırılabilir. Geleneksel ekonomide bilgi akışı fiziksel, ekonomik ve sosyal tüm etkileşimler fiziksel kanallarla meydana gelir. Dijital ekonomide ise bilginin tüm biçimleri dijital hale gelmiştir. Bilgiler bilgisayarlarda depolanmakta ve dijital ağlar arasında çok hızlı biçimde iletilmektedir. Bir diğer ifade ile dijital ekonominin bilgiyi yeniden yapılandıran, dönüştüren ve bilginin yeni kombinasyonlarını oluşturan bir süreç olduğu belirtilebilir (Carlsson, 2004: 253-254). Dijital ekonomi, ekonominin bütün paydaşlarının ihtiyaçlarını maksimum düzeyde karşılamayı hedefler. Bunu yaparken kullandığı temel unsur ise bilgidir. Üretimden depolamaya, satış ve teslimattan teslimat sonrası hizmetlere kadar bütün işlem ve operasyonlarda bilgi temelli bir sistem hâkimdir (Kobilov vd., 2022: 375-376).

Dijital ekonominin ortaya çıkmasında bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin büyük etkisi bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri verimliliği artırarak maliyetlerin azalmasına sebep olmuştur. Maliyetlerin azalması, ürün ve hizmet fiyatlarında düşüş meydana getirerek yeni teknolojilere ve yeni ürünlere erişimi kolaylaştırmıştır. Finans, lojistik, eğlence, haber, reklam, perakendecilik sektörü gibi pek çok sektörde yeni teknolojiler düşük fiyatlarla sunulur hale gelmiştir. Yaşanan bütün bu gelişmeler iş modellerini de değiştirerek yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Murthy vd., 2021: 1). 1990'larda internetin ortaya çıkması, ekonomik değişikliklerin yaşanmasında önemli bir belirleyici olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hayatımıza girmesi ile birlikte ekonomik değişim süreci hızlanmış ve yaygınlaşmıştır. Teknolojik inovasyonların derinliğinin artması, dijitalleşmenin ekonomi üzerindeki etkisini de artırmaktadır. Üstelik bu durum gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkeler için geçerli kabul edilebilir (Bukht ve Heeks, 2017: 2).

Endüstri 4.0 olarak bilinen dördüncü sanayi devriminin ortaya çıkması da ekonomideki dijitalleşmeyi hızlandıran bir süreç olmuştur. Dijital ekonomi ve dijital toplum odaklı olan Endüstri 4.0 kavramı ile birlikte robot teknolojileri, yapay zeka, büyük veri gibi unsurlar ekonominin temel parçaları ha-

line gelmişlerdir. Endüstri 4.0 üretim sistemlerinin dijitalleşmesine dayalı bir kavram olsa ile üretimdeki dijitalleşme sadece ekonomiyi değil toplumu da etkilemektedir. Bu nedenle dijitalleşmenin toplum üzerindeki etkilerini ele alan toplum 5.0 kavramı hayatımıza girmiştir. Teknolojide yaşanan gelişmeler ekonomik ve toplumsal sonuçlar doğurmakta, yeni kavramların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Teknolojik gelişmeler ekonomide değişimi ve dönüşümü gerekli kılmakta, ülkelerin dijital ekonomiye adapte olmalarının ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir (İyigüngör, 2022: 55-57).

Dijital ekonomi, ekonomik ilişkilerin niteliksel olarak dönüşümünü sağlar. İnternet, hücresel iletişim, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının yaygınlaşması bu dönüşümün temel unsurları arasındadır. Ancak dijital ekonominin yarattığı dönüşüm bunlarla sınırlı olmayıp çok daha geniş kapsamlıdır. Dijital ekonomi işlemlerin gerçekleştirilmesindeki uzun aracılık zincirini kısaltır, mekânsal kısıtlamaları ortadan kaldırır, alternatif ticari platformlar kurulmasına olanak tanır, yeni pazarlara erişilmesindeki engelleri azaltır. Serbest çalışma, kitle yatırımı, kitle fonlaması, kitle kaynak kullanımını gibi kavramların ortaya çıkmasına zemin hazırlayarak iş hayatında yeni uygulamalar yaratılmasına yardımcı olur. Maliyetlerin azalmasına sebep olarak büyüklüğü ne olursa olsun bütün firmalara rekabet edebilirlik konusunda avantaj sağlar. Kredi, kiralama, satış, ödeme gibi işlemleri hızlandırır (Stavytsky vd., 2019: 247).

Dijital ekonomi, yeşil ekonominin gelişimine de pek çok yönden katkı sağlamaktadır. Bilindiği gibi çevre kirliliğini artıran, doğaya duyarlı olmayan ekonomik faaliyetlerin önlenmesi özellikle son dönemlerde sıklıkla vurgulanan bir olgudur. Üretim faaliyetleri çevrenin korunmasını ön planda tutacak biçime dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yeşil dönüşüm kavramı ortaya çıkmış ve küresel ölçekte yeşil ekonomiye dayalı bir sistemin kurulması doğrultusunda politikalar oluşturulmaya başlanmıştır. Dijital ekonomi de enerji tüketimini azaltarak, alt yapı sistemlerini optimize ederek, enerji verimliliğini artırarak, firmalarda bilgi işleme ve karar

alma verimliliğini geliştirerek yeşil dönüşüm sürecini desteklemektedir. Çünkü temiz enerji ve çevreye duyarlı teknolojilerin kullanımına dayalı sistemler için büyük veri merkezlerime, gelişmiş alt yapı sistemlerine, endüstriyel internet ağlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bütün bunların sağlanması için dijital teknolojinin varlığı gereklidir. Dolayısıyla dijital ekonomi, yeşil dönüşümü desteklemek ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını sağlamak açısından da önem taşımaktadır. Dijital ekonomi ve yeşil ekonominin koordineli biçimde gelişmesi sağlanarak toplumun geneli için birçok avantaj elde edilebilir (Zhang ve Yin, 2023: 2-3).

Dijital teknolojilerin önemi pandemi döneminde daha iyi anlaşılmış ve dijital ekonomiye adaptasyonun bir gereklilik olduğu görülmüştür. COVID-19 salgını sürecinde eğitim ve sağlık başta olmak üzere pek çok sektörde dijital teknolojilerden faydalanılmıştır. Dijital teknolojiler pandemi sürecinden etkilenen sosyal yaşamın düzenlenmesinde, tüketim ihtiyaçlarının karşılanmasında, üretim faaliyetlerinin sürdürülmesinde etkili olmuştur. Bu süreçte yeni ürün ve hizmetler, yeni iş modelleri, yeni hizmet türleri ortaya çıkmıştır. Yeni oluşan yapının neredeyse bütün unsurlarının dijital teknoloji destekli olduğu ifade edilebilir. Ayrıca öneminin daha net anlaşıldığı bir diğer durum imalat sektörü ile hizmet sektörü arasındaki entegrasyonun sağlanması gerektiğidir. Hem imalat sektöründe hem de hizmet sektöründe dijital dönüşüm sağlanmalı ve karşılıklı etkileşim artırmalıdır (Jiang, 2020: 333-334). Bu anlamda dijital ekonominin temel özelliklerinden birinin, dijital teknolojiler ile reel ekonomi arasındaki entegrasyonu sağlaması olduğu ifade edilebilir. Çünkü dijital teknolojilerin çok yönlülük ve yüksek geçirgenlik özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikteki teknolojilerin reel ekonomiye entegre olması durumunda teknolojik yenilikler hayatın tüm yönlerinde uygulanabilir hale gelecektir. Dijital teknolojilerin özellikle tüketicilerin hayatlarında pek çok kolaylık sağladığı görülmektedir. Ancak bu teknolojilerin reel ekonomiye entegrasyonu sonucunda üretim süreçleri değişime uğramakta ve tüketicilerin yanı sıra üreticiler de çeşitli avantajlardan faydalanmaktadırlar. Günümüzde dijital ekonomi ile reel ekonomi arasındaki en-

tegrasyon süreci, tüketici sektöründen üretici sektörüne doğru genişleme evresindedir. Dijital teknolojilerin endüstriyel üretim sürecindeki kullanım yaygınlığı giderek artmaktadır. Böylece üretimde girdi ve çıktı verimliliği artmakta, girdi ve çıktı verimliliğindeki artış toplam faktör verimliliğinin artmasına sebep olmaktadır¹. Artan toplam faktör verimliliği ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Jiao ve Sun, 2021: 4).

2. Dijital Gelişmişlik Ölçütleri

Ekonomide dijital dönüşümün yaygınlaşması, dijital ekonominin nasıl tanımlanacağı konusu ile birlikte nasıl ölçüleceği konusunu da gündeme getirmiştir. Dijital ekonominin ölçülmesi hem ülkelerin dijital ekonomiye entegrasyon sürecinde zaman içinde nasıl yol aldıklarını yansıtacak hem de farklı ülkeler arasında karşılaştırma yapma olanağı sunacaktır. Son zamanlarda dijital ekonominin ölçümüne yönelik çabalar hız kazanmış durumdadır. Bu konuda birçok araştırmacı çalışmalar yürütmektedir. Çalışmalarda e-ticaret ve iş süreçleri, firma ve endüstri yapıları, fiyatlama davranışları, dijital altyapı gibi farklı göstergeler ele alınmaktadır. Ayrıca uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanarak belirli periyotlarla kamuoyu ile paylaşılan endeksler bulunmaktadır. Söz konusu endeksler ülkelerin dijital ekonomi performanslarının takip edilmesini kolaylaştırmaları açısından son derece önemlidirler. Dijital ekonomiyi ölçmek için kullanılan endekslerin başlıcaları Küresel İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index), Küresel Bağlantı Endeksi (Global Connectivity Index), Küresel Rekabet Endeksi (Global Competitiveness Index) ve Dijital Rekabet Gücü Endeksi (The IMD World Digital Competitiveness Ranking) şeklinde ifade edilebilir (Prikhno vd., 2021: 7). Bu endekslerin yanı sıra dijital ekonominin ölçümünde yaygın olarak kullanılan bir başka endeks daha bulunmaktadır. Diji-

¹ Toplam faktör verimliliği, üretim sürecinde hangi üretim faktörünün daha etkin olarak kullanıldığının belirlenmesini sağlar. Büyüme ve verimlilik arasındaki bağlantının ortaya konmasında önem arz eden bir kavramdır.

tal Ekonomi ve Toplum Endeksi (Digital Economy and Society Index) olarak bilinen yöntem, Avrupa Birliği'ne üye olan 28 ülke için dijital dönüşüm doğrultusunda yapılan hazırlığı ve dijital dönüşümde gerçekleştirilen ilerlemeyi ölçmektedir (Bánhidi vd., 2020: 44).

Ölçüm yöntemleri hakkında bazı temel bilgilerin verilmesi, hesaplamalarda hangi boyut ve göstergelerin kullanıldığının açıklanması dijital ekonominin çok yönlü yapısının ve ölçümündeki zorlukların anlaşılması açısından önemlidir. Çalışmanın bu bölümünde yukarıda ifade edilen endekslerin kapsam ve içerikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Küresel İnovasyon Endeksi, WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü), tarafından hazırlanmaktadır. WIPO, fikri mülkiyet haklarının korunması için faaliyetler yürüten bir kuruluştur. Fikri mülkiyet haklarını ihlal eden durumların ortaya çıkmaması için ya da bu tür durumlar ortaya çıktığında nasıl hareket edilmesi konusunda ülkelere hukuki ve teknik konularda yol gösterir. Küresel İnovasyon Endeksi'nin temel ortaya çıkış amacı, toplumdaki inovasyon ve dijitalleşmeyi bir bütün olarak yansıtabilmektir. Bu amaç doğrultusunda bir ölçüm yöntemi ve veri seti oluşturulmuştur. Endeks ölçümünde kullanılan göstergeler Dünya Bankası, UNESCO gibi uluslararası platformlardan temin edilmektedir. Endeks "inovasyon ile ilgili girdiler" ve "inovasyon ile ilgili çıktılar" olmak üzere iki alt endeksten oluşur. Girdiler kısmında beş, çıktılar kısmında iki ana boyut bulunmakta ve her boyut kendi içinde çeşitli göstergeler barındırmaktadır. Girdiler bölümünde yer alan boyutlar kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, piyasaların gelişmişliği ve ticari gelişmişliktir. Çıktılar bölümündeki iki boyut ise bilgi ve teknoloji çıktıları ile yaratıcı çıktılar olarak adlandırılmıştır. Söz konusu boyutlar kapsamında politik çevre, yasal çevre, iş çevresinin etkinliği, eğitime ve araştırma geliştirme faaliyetlerine ayrılan kaynaklar, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim, kredi ve yatırım ile ilgili süreçler gibi çok sayıda unsur değerlendirmeye alınmaktadır (Cox ve Khan, 2017: 86-87).

Küresel Bağlantı Endeksi, dijital alt yapı sağlayan bir şirket olan Equinix tarafından hazırlanmakta olup bilgi ve iletişim teknolojileri ile ekonomik

büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi hedef alan bir ölçüm yöntemidir. Endeksin temel bakış açısına göre günümüzde politika yapımcılar ülke ekonomilerini dijital dönüşüme adapte ederek ülkelerinin rekabet güçlerini arttırmaya öncelik vermektedirler. Endeksin ortaya koyduğu bilgilerin ise politika yapımcılara sağlıklı karar vermeleri için yol gösterici olacağına inanılmaktadır. Küresel Bağlantı Endeksi, puanlama sisteminde bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımları ve ekonomik gelişmeleri esas almaktadır. Ülkeler endeks puanlarına göre üç farklı kategoriye ayrılmışlardır. Bu kategoriler yeni başlayanlar, adapte olanlar ve önde gelenlerdir. Yeni başlayanlar kategorisindeki ülkelerin endeks puanları 23-39 aralığındadır. Bu ülkeler genellikle bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi artıracak alt yapının kurulum aşamasındadırlar. Öncelikli amaç, daha fazla insanın dijital ekonomiye erişimini sağlamaktır. Adapte olanlar kategorisi içinde bulunan ülkeler, endeks puanları 40-64 aralığında olan ülkelerdir. Bu ülkelerin ortak özelliği, bilgi ve iletişim teknolojileri alt yapı yatırımlarına ayrılan kaynakların GSYİH içindeki payında büyük bir artış olmasıdır. Önde gelen ülkelerin endeks puanları, 65-89 aralığındadır. Önde gelen ülkeler, genellikle gelişmiş ekonomiler olup kullanıcı deneyimlerini geliştirmeye odaklanmışlardır. 5G, yapay zekâ, büyük veri teknolojisi alanlarına yatırım yaptıkları görülmektedir (HUAWEL, 2020: 10-11).

Küresel Rekabet Endeksi, ülkelerin rekabet güçlerinin karşılaştırılmasında yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine, inovasyon ve altyapı özelliklerine ilişkin göstergeleri içermesi sebebiyle dijital ekonomik dönüşümün yansıtılmasında da kullanılmaktadır. Endeks, Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanmakta, elde edilen sonuçlar raporlanarak düzenli aralıklarla kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Endekste etkinleştirici çevre, beşeri sermaye, piyasalar ve yenilik ekosistemi olmak üzere dört ana kategori bulunmaktadır. Her kategori kendi içinde alt unsurlardan oluşmaktadır. Etkinleştirici çevre dört alt unsura sahiptir. Bunlar kurumlar, altyapı, bilgi ve iletişim teknolojilerine adaptasyon ve makroekonomik istikrardır. Beşeri sermaye kategorisi sağlık ve beceriler unsurlarını

içinde barındırmaktadır. Ürün piyasası, işgücü piyasası, finansal sistem ve piyasa büyüklüğü ise piyasalar kategorisinin içindedirler. Yenilik ekosistemi iki alt unsura sahiptir. Söz konusu unsurlar iş dünyasının dinamizmi ve yenilik kapasitesidir. Toplamda 103 farklı gösterge kullanılmakta olup genel bir endeks puanı hesaplanmaktadır. Hesaplamada kullanılan veriler uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, akademik kurumlar gibi farklı platformlardan temin edilmektedir. Ayrıca genel endeks puanının %30'unu oluşturan kırk yedi gösterge Dünya Ekonomik Forumu'nun yönetici görüşü anketlerine dayanmaktadır (Schwab, 2019: 2-3).

Dijital Rekabet Gücü Endeksi, IMD (Dünya Rekabet Merkezi) tarafından hazırlanan bir endekstir. Endekste, toplumların dijital teknolojileri benimsemekte ne kadar başarılı oldukları ölçülmeye çalışılır. Ölçüm yapılırken hükümet uygulamaları, iş modelleri, toplumun uyum sağlama kapasitesi gibi faktörler göz önünde bulundurulmaktadır. Endekste üç ana kategori vardır. Söz konusu kategoriler bilgi, teknoloji ve geleceğe hazırlık olarak adlandırılmıştır. Bilgi kategorisinde dijital dönüşümün gerçekleşmesini sağlayan ancak somut olmayan altyapının varlığı ele alınmaktadır. Eğitim ve araştırma faaliyetlerine yapılan yatırımlar, bilim ve teknoloji alanında istihdam edilenler, patent ve bilimsel çalışmalar kapsamında beşeri sermayenin kalitesi incelenir. Teknoloji kategorisinde düzenleyici yapı, sermaye ile ilgili göstergeler ve teknolojik altyapı konuları göz önünde bulundurulur dijital teknolojilerin gelişimi için uygun ortamın sağlanıp sağlanmadığına bakılır. Geleceğe hazırlık kategorisi ise dijital teknolojilerin benimsenmesine ve yaygınlığına ilişkin bir ölçümdür. Hükümetlerin, iş dünyasının ve toplumdaki bireylerin yeni yapıya uyum gösterme seviyeleri ölçülmeye çalışılır. Endeks, farklı ülkeler üzerine ölçümler gerçekleştirerek ülkelerin birbirleri karşındaki durumlarını gözler önüne serer. Örneğin 2022 yılında 63 ülke değerlendirmeye alınmış ve ülkelerin rekabet güçlerine ilişkin raporlar yayınlanmıştır (IMD, 2022: 18).

Avrupa Komisyonu tarafından her yıl yayınlanan Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi'nde ekonomideki dijital dönüşümün çok boyutlu ve karmaşık

yapısını en iyi biçimde ölçebilmek için beş temel boyut kullanılmaktadır. Her boyut kendi içinde alt göstergeler barındırmaktadır. Bu anlamda endeks, yaklaşık otuz göstergenin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bileşik endeks niteliğindedir. Boyutların ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplama yapılır. Endekste ki beş temel boyut bağlantı, beşeri sermaye, internet kullanımı, dijital teknolojiye entegrasyon ve dijital kamu hizmetleridir. Endeks sonuçları 2014 yılından beri yayınlanmakta olup AB üyesi olan 28 ülkenin verileri ele alınmaktadır. Böylece AB ülkelerinin dijital ekonomi açısından sergiledikleri performansı değerlendirmek ve beklenen performansın altında kalan ülkeler için önlemler olarak dijitalleşme sürecini hızlandırmak amaçlanmaktadır (Stoica ve Bogoslov, 2017: 258-259). 2020 yılında yayınlanan raporda ise AB ülkelerinin yanı sıra 18 adet AB üyesi olmayan ülkeye yer verilerek bu ülkelerin dijital ekonomi kapsamındaki performansları değerlendirilmiştir. Raporda yer verilen ve AB üyesi olmayan ülkeler ABD, Avusturalya, Birleşik Krallık, Brezilya, Çin, İsrail, İsviçre, İzlanda, Japonya, Kanada, Kore, Meksika, Norveç, Rusya, Sırbistan, Şili, Türkiye ve Yeni Zelanda'dır. Bu raporu önemli kılan temel sebep, AB üyesi olan ve olmayan ülkeler arasında karşılaştırma yapma olanağı sunmasıdır. Böylece AB üyesi ülkelerin dijital ekonomiye geçiş sürecindeki eksik yönleri belirlenebilir, üye olmayan ülkeler karşısında rekabet güçlerini zayıflatan hususlar için önlemler alınabilir ve AB üyesi ülkelerin dijital ekonomik dönüşümü daha hızlı tamamlamaları sağlanabilir (Yılmaz, 2021: 294-295).

3. Türkiye'nin Dijital Ekonomi Süreci

Dijital ekonomi, teknolojik gelişmelere bağlı bilgi temelli bir süreç olduğu için dijital ekonomiye adaptasyonda teknoloji politikalarının ön planda olması beklenmektedir. Türkiye teknolojik gelişmelere önem vermekte, bu konuya verdiği önemi kalkınma planlarına dâhil etmektedir. On Birinci Kalkınma Planı'nda rekabetçi üretimin gerçekleştirilmesi ve verimliliğin artırılması için sanayi politikalarının gerekliliği vurgulanmıştır. Dijital dönüşüm, Ar-Ge ve inovasyon alanlarında hedefler belirlenmiş, belirlenen

hedeflere ulaşılması için alınacak önlemler detaylı olarak açıklanmıştır. Özellikle imalat sanayinde dijital dönüşümü hızlandırmak için iş birliklerinin geliştirilmesi gerektiği ve dijital dönüşüm projelerine destek verileceği belirtilmiştir. Dijital dönüşüm sürecinin sağlıklı biçimde gerçekleştirilmesi amacıyla firmalara her türlü bilgilendirme hizmetinin sunulacağı bir portal oluşturulması planlanmıştır. Dijital dönüşüm merkezlerinin sayılarının artırılması için çalışmaların hızlandırılmasına karar verilmiştir. Sanayi alanında nitelikli iş gücünün artırılması, doktora derecesine sahip elamanların istihdam edilmesini teşvik eden bir sistemin hayata geçirilmesi konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Ar-Ge harcamalarında özel sektörün payının artırılmasına yönelik yol haritaları oluşturulmaktadır (SBB, 2019: 54-78).

Dijital ekonomiye entegrasyon sürecindeki en önemli adımlardan biri, kamu hizmetlerinin elektronik ortamlara taşınmasıdır. E-Devlet sistemindeki temel mantık, farklı kurum ve kuruluşlar tarafından sunulan kamu hizmetlerinin tek platformda toplanması ve koordinasyonun daha sağlıklı yürütülmesidir. Böylece hizmet sunumu hızlı ve kolay olmakta, işlemler güvenilir ve şeffaf biçimde gerçekleşmektedir. E-Devlet hizmetleri olarak adlandırılan bu sürecin Türkiye'deki başlangıcı 1980'li yıllara dayanmaktadır. 1980'li yıllarda başlayan E-Devlet sistemine yönelik çalışmalar 1990'lı ve 2000'li yıllarda daha da hızlanmış, 2008 yılında sistem vatandaşların hizmetine sunulmuştur. Hizmetin resmi olarak başladığı tarihten itibaren E-Devlet sistemi üzerinden sunulan hizmet sayısı artmakta, sisteme dahil olan kullanıcı sayısı yükselmektedir. Bugün Türkiye'de nüfus ve vatandaşlık hizmetleri, sağlık sistemindeki randevu işlemleri, vergi beyan ve ödeme işlemleri, ilk ve orta öğretim kurumları ile üniversitelerdeki kayıt süreci gibi çok sayıda hizmet E-Devlet sistemi üzerinden yürütülmektedir. Sistemde tamamlanması gereken bazı noktalar olmakla birlikte Türkiye'nin bu konuda zaman içinde önemli adımlar attığı ifade edilebilir (Akçakaya, 2017: 17-20).

Dijitalleşme sürecinin ekonomide yarattığı değişimlerden bir diğeri e-ticaretin yaygınlaşması ve GSYİH içinde önemli paya sahip bileşenlerden

biri haline gelmesidir. Dijital teknolojilerin gelişmesi ve dijital platformların sayısındaki artışa bağlı olarak firmalar e-ticarete yönelmiş, ürün ve hizmetlerini online ortamda sunmaya başlamışlardır. “Dijital işletme” ve “dijital girişimcilik” kavramları ortaya çıkmıştır. Dijital girişimciliğin Türkiye’de hızla arttığı, özellikle KOBİ’lerin bu alanda faaliyetlerini genişlettikleri görülmektedir (Boz ve Serinkan, 2022: 111-113). TÜİK istatistiklerine göre 2021 yılında Türkiye’de toplam girişim sayısının %99,2’si KOBİ’lerden oluşmaktadır. KOBİ’lerin ülke ekonomisindeki yeri son derece önemlidir. KOBİ’ler gerçekleştirdikleri faaliyetler ile birlikte üretim hacmini artırmakta, katma değer yaratmakta, istihdam olanağı sağlamakta, dış ticaretin artmasına yardımcı olmaktadır. Ancak KOBİ’lerin %55,9’nun düşük teknoloji sınıfında üretim yaptığı görülmektedir. İleri teknoloji sınıfında üretim yapanların oranı ise %0,7’dir (TÜİK, 2022). KOBİ’lerin ileri teknoloji sınıfındaki üretime geçiş yapmaları verimliliklerini yükseltirken, üretim maliyetlerini de düşürecektir. Bu sürecin gerçekleşmesi için KOBİ’lerin dijital ekonomiye adapte olmaları, teknolojik yenilikleri üretim sistemine dâhil etmeleri gereklidir. KOBİ’lerin dijital ekonomiye adaptasyonları, makroekonomik göstergeleri de olumlu etkileyecektir. Bu nedenle adaptasyon sürecinin mümkün olan en kısa sürede gerçekleştirilmesi sağlanmaya çalışılmalıdır (Yılmaz, 2021: 311-314).

E-ticaret hacmindeki artış ve e-ticarete yönelen firma sayısının ivme kazanması sebebiyle Türkiye bu faaliyetlere yönelik adımlar atmıştır. 2017 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından Elektronik Ticaret Bilgi Sistemi hayata geçirilmiş, e-ticarete ilişkin veriler kayıt altına alınarak belirli bir merkezde toplanmaya başlamıştır. E-ticaret ile ilgili işlemlerin kayıt altına alınması, denetimlerin sıkılaştırılarak haksız rekabetin önlenmesi, dijital platformların vergiden kaçınacak birer ortam haline gelmesinin engellenmesi büyük önem taşımaktadır (Boz ve Serinkan, 2022: 111-113). Türkiye’de e-ticaret alanındaki rekabet gücünün henüz istenilen düzeye ulaşmadığı görülse bile bu alanda çalışmaların yapıldığı ve e-ticaretin daha etkin hale getirilmesinin amaçlandığı söylenebilir. Özellikle KOBİ’lerin bilişim alt yapıları ye-

tersizdir. Bu yüzden e-ticaret alanındaki rekabet gücünün yükseltilmesi için KOBİ'lerin dijital dünyaya ayak uydurmalarına yönelik politikalar oluşturulmalıdır. Bu amaç doğrultusunda eylem planları hazırlanmakta, KOBİ'lere bilgilendirme ve yönlendirme yapılarak çeşitli destekler sunulmaktadır. Hem teknik hem idari konularda KOBİ'ler yönlendirilmekte, e-ticarete yönelmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra 1997 yılında kurulan KOBİNET platformu da önemli işlevler gerçekleştirmektedir. Platform aracılığıyla KOBİ'lere e-ticaret ilişkileri kurmaları, kurulan ilişkileri genişletmeleri için fırsatlar verilmektedir. KOBİNET platformunda yasal mevzuatlar, finansal bilgilendirmeler, firmalara ait rehberler, ekonomi hakkında güncel haberler gibi çok sayıda bilgi bir arada bulunmaktadır (Barışık ve Yirmibeşçik, 2006: 52-53).

Çalışmanın önceki bölümlerinde vurgulandığı üzere dijital ekonominin en önemli özelliklerinden biri dijital teknolojiler ile reel sektör arasındaki adaptasyonu sağlamasıdır. Bu bağlamda ülkeler sanayi sektöründe dijitalleşmeye yoğunlaşmış, özellikle endüstri 4.0 sürecine uyumlu bir sanayi yapısı kurulması için adımlar atmışlardır. İngiltere, Almanya, Güney Kore gibi ülkeler imalat sanayinde dijital teknolojilerin kullanımını artırmaya odaklanmışlardır. Türkiye'nin de bu sürecin dışında kalmamaya özen gösterdiği ifade edilebilir. Türkiye dijital dönüşümü benimseyen bir imalat sanayi yapısı inşa etme için bazı sektörler öncelik verileceğini 2018 yılında açıklamıştır. Açıklanan öncelikli sektörler elektronik, motorlu kara taşıtları, makine ve teçhizat, kimya ve ilaç, gıda ve içecek ürünleridir. Türkiye'nin katma değerdeki artışının büyük bir kısmını öncelikli sektörlerden sağlaması amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra imalat sanayindeki dijitalleşme süreci ile birlikte hem toplam ihracatın hem de toplam ihracat içinde yüksek teknoloji ürünlerin payının artacağı ön görülmektedir. İmalat sanayinde çalışan elaman sayısının artırılması da temel hedeflerden bir diğeridir (Acet ve Koç, 2020: 2247-2248).

Dijital ekonominin önemli aşamaları arasında bankacılık sektörünün dijital teknolojilere uyumlu hale getirilmesi de vardır. Bu durumun Türkiye açı-

sından ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Çünkü Türkiye'de bankacılık sektörü hızla büyüyen ve ekonominin temel yapı taşlarından olan bir sektördür. Türkiye'deki bankaların dijitalleşme yolunda önemli adımlar attıkları görülmektedir. Bankalar yatırımlarının büyük bir kısmını dijital sisteme uyum süreci için gerekli kanallara yönlendirmektedirler. Sisteme girişte yüz tanıma teknolojileri, parmak izi gibi alternatifler müşterilere sunulmakta; para çekme- yatırma işlemleri kartsız olarak gerçekleştirilebilmektedir. Yapay zekâ teknolojisi kullanılmakta, mobil bankacılık hizmetlerindeki çeşitlilik hızla artırılmaktadır. Türkiye'de bankacılık sektöründe dijital sisteme uyum çerçevesinde gerçekleştirilen bu uygulamaların müşterilerden de kabul gördüğü ve müşteri adaptasyonunun yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim Türkiye'de dijital bankacılığı aktif olarak kullanan müşteri sayısı giderek yükselmektedir (Bakırtaş ve Ustaömer, 2019: 15-20). Türkiye'deki aktif dijital bankacılık müşteri sayılarına bakıldığında Temmuz-Eylül 2021 döneminde toplam müşteri sayısının 73 milyon 440 bin olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu sayı Nisan-Haziran 2022 döneminde 85 milyon 130 bine, Temmuz-Eylül 2022 döneminde 90 milyon 579 bine yükselmiştir. Temmuz-Eylül 2022 dönemindeki toplam müşterilerin dağılımı incelenirse kurumsal müşteri sayısının 3 milyon 862 bin, bireysel müşteri sayısının 86 milyon 717 bin olduğu ifade edilebilir (TBB, 2022).

Dijital ekonomiye uyum çerçevesinde teknolojik altyapının, üretim sistemlerinin, ticaret politikalarının revize edilmesi kadar vergi sisteminde yeni düzenlemeler de gereklidir. Dijital teknolojilerin yayılması, e-ticaretin ve sosyal medya platformlarındaki satışların artması pek çok avantajı beraberinde getirirse bile haksız rekabetin, vergilendirilmemiş kazançların önünü açmaktadır. Bu nedenle dijital hizmetlerin vergilendirilmesi konusunda düzenlemeler gereklidir. İngiltere, Fransa, Hindistan, Macaristan gibi pek çok ülke vergi kaçırılmasını engellemek ve dijital kazançları vergilendirmek için önlemler almaktadırlar. Türkiye de bu konuda düzenlemeler yapmaktadır. Türkiye yasal düzenlemeler yaparak dijital ortamda ekonomik faaliyette bulunanlara işe başladıklarını bildirme zorunluluğu getirmiştir. Yasal

düzenlemelere “elektronik iş yeri” kavramı eklenmiş, fiziksel iş yerlerinin tanımlandığı kanun maddelerine dijital ortam faaliyetleri dâhil edilerek kapsam genişletilmiştir. Vergi Uygulamaları Kanunu’nun 130. Maddesinde elektronik iş yeri kavramı geçmektedir. Üstelik elektronik iş yerlerine ait vergilendirmelerden sorumlu tutulan kurum da açıkça belirtilmiştir. Elektronik işyeri vergilendirmeleri Hazine ve Maliye Bakanlığı’nın sorumluluğundadır. Türkiye’de bu alandaki düzenlemeler başlangıç aşamasında olsa bile düzenlemelerin giderek genişletildiği ve güncellendiği ifade edilebilir. Ayrıca Türkiye’de dijital faaliyetlerin vergilendirilmesi hususunda yapılan çalışmaların BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) eylem planları ile uyumlu olarak yürütüldüğü göz ardı edilmemelidir (Eyidoğan ve Demir, 2022: 8-11). BEPS planları OECD tarafından yayınlanmıştır. Planların temel hedefleri ekonominin dijitalleşmesi ile birlikte ortaya çıkan vergiye dayalı problemleri çözüme kavuşturmak, düşük vergi oranları uygulayarak yatırımları kendine çeken ülkelerin haksız rekabet avantajı sağlamalarını engellemek, dijital ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmesi konusunda ortak ilkeler belirleyerek ülkeler arasında vergi uyumu sağlamaktır (Akkaya ve Gerçek, 2019: 169).

4. Türkiye ve AB Ülkelerinin Dijital Ekonomi Göstergeleri

Çalışmada dijital ekonomi performansının değerlendirilmesi amacı doğrultusunda Küresel İnovasyon Endeksi göstergeleri kullanılmıştır. Küresel İnovasyon Endeksi’nin tercih edilmesinin temel sebepleri endeks hesaplamasında kullanılan göstergelerin çeşitliliği, incelenen ülke sayısının fazlalığı, endeks sonuçlarının düzenli ve güncel olarak yayınlanmasıdır. Endekste yedi ana boyut altında seksenden fazla gösterge kullanılmaktadır. Böylece diğer endekslere kıyasla dijital ekonomi sürecinin daha geniş bir bakış açısıyla kapsamlı olarak ölçümlenebildiği ifade edilebilir. Endekste yüz otuzun üzerinde ülke incelenmekte, bölgesel değil küresel ölçekte ülkelerin performansları karşılaştırılabilmektedir. Endeks sonuçları raporlar halinde yayınlanmakta, ülkelerin güçlü ve zayıf yönleri belirtilmektedir.

Küresel İnovasyon Endeksi doğrultusunda Türkiye'nin dijital ekonomi performansı incelenirken AB ülkeleri ile karşılaştırma yapılmıştır. Türkiye'nin AB adayı bir ülke olması nedeniyle, birliğe üye ülkeler karşısındaki durumunun tespit edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Böylece hangi yönlerde güçlü, hangi yönlerde zayıf olduğu göz önünde bulundurularak zayıf yönleri kuvvetlendirecek politikalar oluşturulabilir. Çalışmada endeksin en son yayınlanan raporu dikkate alınarak genel endeks puanına göre AB üyesi ülkeler içinde en yüksek ve en düşük puana sahip iki ülke ile karşılaştırma yapılmıştır. Böylece Türkiye'nin hangi göstergelerde birliğin en düşük performansa sahip ülkesinin bile gerisinde kaldığı ya da birliğin en iyi performansa sahip ülkesinden daha iyi sonuçlar elde ettiği tespit edilebilir ve genel bir durum değerlendirmesine ulaşılabilir. 2023 raporuna göre en yüksek endeks puanı İsveç, en düşük endeks puanı ise Romanya'ya aittir.

Aşağıdaki tabloda ülkelerin Küresel İnovasyon Endeksi kapsamındaki genel endeks puanları ve sıralamaları yer almaktadır. Tabloda 2023 yılındaki değerlere yer verilmiştir. Ayrıca bir karşılaştırma yapabilmek ve ülkelerin zaman içindeki endeks performanslarına yönelik fikir elde edebilmek için 2017 yılında hesaplanan değerler de gösterilmiştir. 2017 yılında 127, 2023 yılında ise 132 ülke değerlendirmeye alınarak Küresel İnovasyon Endeksi hesaplanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ile AB ülkeleri arasında dijital ekonomi açısından bir karşılaştırma yapmak olduğu için tabloda Türkiye'nin ve AB üyesi olan 27 ülkenin verileri gösterilmiştir.

Türkiye'nin 2017'deki endeks puanı 38,9 olup sıralaması 43'tür. 2023 yılında puanı 38,9'dan 38,6'ya düşmüş olsa bile sıralamasının yükseldiği dikkati çekmektedir. 2017 yılında 43. sırada olan Türkiye 39. sıraya yükselmiştir.

AB ülkelerine bakıldığında 2017 yılında en yüksek endeks puanının İsveç'e ait olduğu görülmektedir. İsveç 63,82 puan ile AB üyesi ülkeler arasında birinci, endeks değerlendirmesinin yapıldığı 127 ülke arasında ise ikinci

Tablo 1: Küresel İnovasyon Endeksi

<i>Ülke Adı</i>	2017		2023	
	<i>Endeks Puanı</i>	<i>Sıralama</i>	<i>Endeks Puanı</i>	<i>Sıralama</i>
Türkiye	38,9	43	38,6	39
Almanya	58,39	9	58,8	8
Avusturya	53,1	20	53,2	18
Belçika	49,85	27	49,9	23
Bulgaristan	42,84	36	39	38
Çekya	50,98	24	44,8	31
Danimarka	58,7	6	58,7	9
Estonya	50,93	25	53,4	16
Finlandiya	58,49	8	61,2	6
Fransa	54,18	15	56	11
Hırvatistan	39,8	41	37,1	44
Hollanda	63,36	3	60,4	7
İrlanda	58,13	10	50,4	22
İspanya	48,81	28	45,9	29
İsveç	63,82	2	64,2	2
İtalya	46,96	29	46,6	26
Kıbrıs	46,84	30	46,3	28
Letonya	44,61	33	39,7	37
Litvanya	41,17	40	42	34
Lüksemburg	56,4	12	50,6	21
Macaristan	41,74	39	41,3	35
Malta	50,6	26	49,1	25
Polonya	41,99	38	37,7	41
Portekiz	46,05	31	44,9	30
Romanya	39,16	42	34,7	47
Slovakya	43,43	34	36,2	45
Slovenya	45,8	32	42,2	33
Yunanistan	38,85	44	37,5	42

Kaynak: WIPO. (2017). The Global Innovation Index 2017, Innovation Feeding the World.
WIPO. (2023). Global Innovation Index 2023, Innovation in the Face of Uncertainty

sıradadır. 2017'de AB ülkeleri arasında en düşük puanı alan ülke Yunanistan olmuştur. Yunanistan 38,85 puan ile AB ülkeleri arasında sonuncu, dünya genelinde 44. sırada yer almaktadır. AB ülkeleri 2023 yılı verileri kapsamında değerlendirildiğinde en yüksek puanın yine İsveç'e ait olduğu ifade edilebilir. İsveç'in puanı 64,2'dir. İsveç hem AB ülkeleri arasındaki liderliğini hem de dünya genelindeki sıralamasını korumuştur. İsveç'in ardından en yüksek puanı elde eden ülke Finlandiya olup Finlandiya'nın puanı 61,2'dir. Finlandiya'nın dünya genelindeki sırası ise altıdır. 2023 yılında AB ülkeleri arasında en düşük puan 34,7 ile Romanya'ya aittir. Romanya'nın dünya genelindeki sırası 47'dir. Görüldüğü gibi Küresel İnovasyon Endeksi'ne göre yapılan sıralamada 2017 yılında Yunanistan, 2023 yılında Romanya AB ülkeleri içinde son sırada yer almıştır. 2023 yılı verileri kapsamında Türkiye'nin puanının AB üyesi olan Hırvatistan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Yunanistan'dan daha yüksektir.

Tablo 2: Küresel İnovasyon Endeksi, “Kurumlar” Boyutu (2023 yılı)

Alt Endeks Başlığı	Türkiye		İsveç		Romanya	
	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra
1. Kurumsal Çevre	37	85	80,1	10	44,4	70
1.1. Operasyonel istikrar	39,6	95	77,8	10	55,6	56
1.2. Hükümet etkinliği	34,4	77	82,4	8	33,2	79
2. Yasal Çevre	45,3	110	88,1	14	75,4	33
2.1. Düzenleyici kalite	40,0	77	87,6	8	50,1	55
2.2. Hukukun üstünlüğü	27,5	88	90,5	11	51,7	46
2.3. İşten çıkarma maliyeti	29,8	118	14,4	56	8,0	1
3. İş Çevresi	27,2	107	54,8	48	22,9	115
3.1. İş yapma politikaları	25,5	114	66,5	29	32,2	102
3.2. Girişimcilik politikası ve kültürü	28,9	60	43,1	43	13,7	76

Kaynak: WIPO. (2023). Global Innovation Index 2023, Innovation in the Face of Uncertainty

Kurumlar boyutu kurumsal çevre, yasal çevre ve iş çevresi olmak üzere kendi içinde üç alt kategoriye ayrılmaktadır. Politik çevrede iki, yasal çev-

rede üç, iş çevresinde iki farklı gösterge kullanılmıştır. Türkiye kurumlar boyutundaki genel sıralamada 105. sıradadır. İsveç'in sıralamadaki yeri 18, Romanya'nın 74'tür.

Kurumlar boyutunu oluşturan alt kategoriler arasında Türkiye'nin dünya genelindeki sıralamada en geride bulunduğu kategori yasal çevredir. Türkiye'nin yasal çevre kategorisinde 110. sırada olduğu görülmektedir. Alt göstergeler arasında ise en kötü performansının işten çıkarma maliyetine ait olduğu ve 132 ülke arasında 118. sırada yer aldığı ifade edilebilir. Türkiye'nin kurumlar boyutunda diğer iki kategoriye göre daha başarılı sayılabileceği kategori ise kurumsal çevredir. Kurumsal çevre kategorisinde 85. sırada bulunmaktadır. Alt göstergeler açısından "girişimcilik politikası ve kültürü" göstergesinde 60. sırada yer almıştır.

AB ülkeleri arasında Küresel İnovasyon Endeksi puanlarına göre birinci sırada yer alan İsveç'in kurumlar boyutundaki iş çevresi kategorisinde diğer iki kategoriye göre daha geride kaldığı ifade edilebilir. İsveç kurumsal çevrede 10. sırada, yasal çevrede 14. sırada iken iş çevresinde 48. sırada bulunmaktadır. Alt göstergeler açısından hükümet etkinliği ve düzenleyici kalitede 8. sırada olup ilk 10 ülke arasına girmiştir. İşten çıkarma maliyetinde 56. sırada olarak diğer göstergelere kıyasla daha geride kaldığı söylenebilir. Türkiye, kurumlar boyutundaki bütün alt kategori ve göstergelerde İsveç'in gerisinde bulunmaktadır.

AB ülkeleri arasında Küresel İnovasyon Endeksi puanlarına göre son sırada yer alan Romanya'ya ve Türkiye'nin bu ülke karşısındaki durumuna bakıldığında, Türkiye kurumsal ve yasal çevre kategorilerinde Romanya'nın gerisinde kalmıştır. İş çevresi kategorisinde ise Türkiye Romanya'dan daha ön sıralardadır. Romanya'nın özellikle yasal çevre açısından ilk 35 ülke arasında bulunduğu ve 33. sırada yer aldığı dikkati çekmektedir. Türkiye hükümet etkinliği, girişimcilik politikası ve kültürü açısından Romanya'dan daha öndedir. Ancak operasyonel istikrar, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, işten çıkarma maliyetinde Romanya'nın gerisinde kalmıştır.

Küresel İnovasyon Endeksi'ni oluşturan ikinci boyut beşeri sermaye ve

araştırmadır. Beşeri sermaye ve araştırma boyutunda eğitim, yükseköğrenim, araştırma ve geliştirme olmak üzere üç alt kategori vardır. Tablo 3'te belirtildiği üzere bu üç kategori arasında Türkiye, araştırma ve geliştirme kategorisinde 37. sıradadır. Yükseköğrenim ve eğitim kategorilerine ait sıralamalarda ise daha gerilerde bulunduğu görülmektedir. Kategorileri oluşturan göstergelere bakıldığında Türkiye, yükseköğrenime kayıt oranı dışındaki diğer değişkenlerde İsveç'in gerisinde kalmıştır. Ancak yükseköğrenime kayıt oranında Türkiye'nin dünya genelinde 2. sırada bulunduğu dikkati çekmektedir. Yükseköğrenime kayıt oranı, önemli bir gösterge olmakla birlikte sadece bu göstergeye bakarak Türkiye'nin yükseköğrenimde çok iyi bir konumda olduğunu söylemek doğru olmayabilir. Ülkelerin eğitim sistemleri, nüfus yapıları, istihdam politikaları gibi faktörler birbirinden farklı olduğu için bu farklılıklar yükseköğrenim sürecini etkileyecektir. Ayrıca Türkiye'de yükseköğrenime kayıt oranının yükselmesinde açık öğretim üniversitelerinin varlığı, üniversite kontenjanlarındaki artış, yabancı öğrenci sayısının yükselmesi, vakıf üniversitelerinin sayıca artması gibi faktörler etkili olmaktadır. Diğer taraftan, yükseköğrenime kayıt olmanın dışında mezun olanların niteliklerine uygun iş bulup bulamadıkları, eğitim gördükleri alanda çalışıp çalışmadıkları da önem arz etmektedir. Yükseköğrenime kayıt oranı, diğer faktörlerle birlikte değerlendirilmelidir ve sadece niceliğe değil niteliğe yönelik çabaların artırılması için çalışılmalıdır (Günay ve Günay, 2016: 23-27).

Türkiye ve Romanya arasında karşılaştırma yapıldığında, araştırma ve geliştirme kategorisindeki dört göstergede de Türkiye'nin Romanya'nın önünde yer aldığı ifade edilebilir. Fen bilimleri ve mühendislik alanlarındaki mezunların oranı ile yükseköğrenim hareketliliği alanında Türkiye, Romanya'nın gerisindedir. Eğitim kategorisinde, eğitime yapılan öğrenci başına devlet harcaması ve öğrenci-öğretmen oranında Türkiye yine Romanya'ya kıyasla daha geride bulunmaktadır. Ancak okulda geçen zaman ve PISA notuna ilişkin göstergelerde Türkiye'nin Romanya'ya göre daha başarılı bir performans sergilediği söylenebilir. Bu boyutta Türkiye yükseköğ-

renime kayıt oranı açısından ön plana çıkarken fen bilimleri ve mühendislik alanlarından mezun olanların oranında hem İsveç hem de Romanya'ya göre çok geride kalmıştır.

Tablo 3: Küresel İnovasyon Endeksi, “Beşeri Sermaye ve Araştırma” Boyutu (2023 yılı)

Alt Endeks Başlığı	Türkiye		İsveç		Romanya	
	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra
1. Eğitim	50,7	67	71,8	4	46,8	77
1.1. Eğitim harcamaları (GSYİH'nin %'si)	3,4	96	7,6	5	3,6	87
1.2. Eğitime Yapılan Öğrenci Başına Devlet Harcaması (GSYİH'nin %'si)	14,6	76	23,8	27	20,0	54
1.3. Okulda Geçen Zaman (Yıl)	18,5	11	19,7	4	14,3	68
1.4. PISA notu (Okuma, matematik ve fen bilimleri alanlarında)	462,5	41	502,5	14	427,8	49
1.5. Öğrenci-Öğretmen Oranı	15,1	76	12,5	56	11,7	50
2. Yükseköğrenim	33,7	56	41,8	28	35,8	43
2.1. Yükseköğrenime Kayıt Oranı (%)	117,1	2	84,5	17	53,2	66
2.2. Fen Bilimleri ve Mühendislik Alanlarındaki Mezunlar (%)	15,2	100	27,0	33	29,1	23
2.3. Yükseköğrenim Hareketliliği (%)	2,3	74	7,0	35	6,0	42
3. Araştırma ve Geliştirme	28,1	37	74,4	3	4,6	77
3.1. Araştırmacı Sayısı (Nüfusun %'si)	2007,0	42	9640,3	1	995,4	52
3.2. Ar-Ge İçin Yapılan Brüt Harcamalar (GSYİH'nin %'si)	1,1	35	3,3	4	0,5	61
3.3. Global kurumsal AR-GE yatırımcıları (İlk üç, milyon dolar)	47,2	35	77,7	10	0,0	40
3.4. QS Üniversite Sıralaması (İlk üç)	24,4	45	59,7	15	0,0	71

Kaynak: WIPO. (2023). Global Innovation Index 2023, Innovation in the Face of Uncertainty

Dijital ekonomik dönüşümün gerçekleştirilmesi ve içselleştirilerek sürdürü-

lebilir hale getirilmesinde altyapı özellikleri büyük önem taşır. Sağlam bir teknolojik ve teknik altyapının kurulamamış olması, dijital ekonomiye entegrasyonu sekteye uğratacak başlıca sebeplerden biridir. Bu nedenle Küresel İnovasyon Endeksi'nde altyapı boyutuna yer verilmiştir. Altyapı boyutu bilgi ve iletişim teknolojileri, genel altyapı ve ekolojik sürdürülebilirlik olmak üzere üç alt kategoriden oluşur. Altyapı boyutuna ilişkin kategori ve göstergeler aşağıdaki tabloda belirtilmiş, ülkelerin performanslarına ait veriler paylaşılmıştır.

Tablo 4: Küresel İnovasyon Endeksi, “Altyapı” Boyutu (2023 yılı)

Alt Endeks Başlığı	Türkiye		İsveç		Romanya	
	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra
1. Bilgi ve İletişim Teknolojileri	80,5	39	86,7	16	74,0	53
1.1. Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Erişim	83,8	59	89,2	27	86,0	46
1.2. Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Kullanımı	75,8	60	96,5	6	83,5	49
1.3. Devletin online hizmeti	84,5	24	89,0	13	64,8	69
1.4. E-Katılım	77,9	18	72,1	32	61,6	54
2. Genel Altyapı	38,5	34	64,8	3	30,6	52
2.1. Elektrik Üretimi, kWh/kişi başına	3939,4	56	16179,7	7	3082,9	65
2.2. Lojistik Performansı	59,1	37	86,4	7	50,0	50
2.3. Brüt Sermaye Oluşumu (GSYİH'nin %'si)	34,2	15	27,5	34	27,8	33
3. Ekolojik Sürdürülebilirlik	21,1	77	51,4	21	58,9	6
3.1. GSYİH/Enerji Kullanım Birimi	16,7	17	11,4	54	15,7	21
3.2. Çevresel Performans	12,5	127	91,2	5	62,9	29
3.3. ISO 14001 Çevre Sertifikaları (Milyar SAGPS GSYİH)	1,1	62	4,6	22	9,5	8

Kaynak: WIPO. (2023). Global Innovation Index 2023, Innovation in the Face of Uncertainty

Türkiye'nin ekolojik sürdürülebilirlik kategorisinde diğer iki kategoriye göre daha geride olduğu ifade edilebilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde 39. ve genel altyapıda 34. sırada olmasına rağmen ekolojik sürdürülebilirlikte

77. sıradadır. AB üyesi ülkeler arasında 2023 endeks sonuçlarına göre ilk sırada yer alan İsveç ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin üç değişkende İsveç'in önünde yer aldığı dikkati çekmektedir. Söz konusu değişkenler E-katılım, brüt sermaye oluşumu ve GSYİH/enerji kullanım birimidir. Türkiye bu üç değişkende dünya genelinde ilk 25 ülkenin arasında bulunmaktadır. Diğer değişkenlerde ise İsveç Türkiye'den daha ileri sıralardadır. Romanya ile Türkiye arasında karşılaştırma yapılacak olursa, Türkiye'nin dört değişkende Romanya'nın gerisinde kaldığı görülmektedir. Türkiye'nin Romanya'nın gerisinde kaldığı değişkenler bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, ISO 14001 çevre sertifikaları ve çevresel performanstır. Nitekim altyapı boyutunda Türkiye'nin en kötü sayılabilecek sıralaması çevresel performans göstergesine aittir. Bu gösterge kapsamında Türkiye 132 ülke arasında 127. sırada kendine yer bulabilmiştir. Romanya, 29. sıradadır.

Dijital ekonomik dönüşümün gerçekleştirilmesindeki en önemli unsurlardan bir diğeri bu alana yeterli kaynak ayrılmasıdır. Çünkü dijital ekonomi, teknolojik gelişmelerden beslenen bir yapıya sahiptir. Teknolojik gelişmeleri üretim sürecine dâhil edebilmek, tüketicilerin kullanımına sunabilmek için gerekli altyapıların kurulması ve güncel tutulması sağlanmalıdır. Bunun sağlanması için ilgili alana tahsis edilen kaynak miktarının artırılmasına ihtiyaç vardır. Dijital ekonomiye adaptasyon sürecinde ihtiyaç duyulan kaynakların tamamen firmaların öz sermayeleri ile karşılanması zordur. Finansman ihtiyacı için kolay erişilebilir, uygun şartlarda sunulan kredi mekanizmalarına ve iyi işleyen piyasalara ihtiyaç vardır. Söz konusu süreçler Küresel İnovasyon Endeksi'nde ele alınmış ve "piyasaların gelişmişliği" boyutunda ölçülmeye çalışılmıştır. Tablo 5'ten görüldüğü üzere piyasaların gelişmişliği boyutunda kredi, yatırım, ticaret, çeşitlilik ve pazar ölçeği olmak üzere üç alt kategori bulunmaktadır. Türkiye'nin alt kategoriler arasında ticaret, çeşitlilik ve pazar ölçeği kategorisinde diğer iki kategoriye göre daha başarılı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 5: Küresel İnovasyon Endeksi, “Piyasaların Gelişmişliği” Boyutu (2023 yılı)

Alt Endeks Başlığı	Türkiye		İsveç		Romanya	
	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra
1. Kredi	41,4	39	62,2	16	28,4	68
1.1. Yeni Başlayanlar ve Ölçek Büyüyenler İçin Finansman	55,3	37	72,1	15	39,3	58
1.2. Özel Sektöre Verilen Yurt İçi Krediler (GSYİH'nin %'si)	75,2	46	137,8	15	25,8	108
1.3. Mikro Finans Kuruluşlarından Alınan Krediler (GSYİH'nin %'si)	n/a	n/a	n/a	n/a	3,2	11
2. Yatırım	9,6	56	49,6	12	2,5	98
2.1. Piyasa Kapitalizasyonu (GSYİH'nin %'si)	25,5	51	n/a	n/a	9,7	73
2.2. Risk Sermayesi Yatırımcıları (İşlem/Milyar \$)	0,0	74	0,4	15	0,0	76
2.3. Risk Sermayesi Alıcıları (İşlem/Milyar \$)	0,0	70	0,2	11	0,0	84
2.4. Alınan Risk Sermayesi (GSYİH'nin %'si)	0,0	34	0,0	7	0,0	87
3. Ticaret, Çeşitlilik ve Pazar Ölçeği	84,1	11	67,9	22	67,5	25
3.1. Uygulanan Tarife Oranı, Ağırlıklı Ortalama (%)	2,8	71	1,5	20	1,5	20
3.2. Yerli Sanayi Çeşitliliği	99,4	4	98,5	8	96,5	23
3.3. İç Piyasa Ölçeği (Milyar \$)	3321,0	11	684,5	38	731,5	35

Kaynak: WIPO. (2023). Global Innovation Index 2023, Innovation in the Face of Uncertainty

Alt kategorileri oluşturan göstergelere bakıldığında Türkiye'nin özellikle yerli sanayi çeşitliliği ve iç piyasa ölçeğinde hem Romanya'nın hem de İsveç'in önünde yer aldığı görülmektedir. İsveç, alınan risk sermayesinde 7. sırada yer alarak bu boyuttaki en iyi sıralamasını elde etmiştir. Piyasaların gelişmişliği boyutundaki en düşük sırası ise iç piyasa ölçeğine aittir. İsveç'in iç piyasa ölçeğindeki sırası 38'tir.

Romanya uygulanan tarife oranı göstergesinde Türkiye'den daha ileri sıra-

da bulunmaktadır. Uygulanan tarife oranında Romanya'nın sırası 20 iken Türkiye'nin sırası 71'dir. Romanya'nın piyasaların gelişmişliği boyutunda dünya genelindeki sıralamada en geride bulunduğu göstere özel sektöre verilen yurt içi kredilerdir. Romanya bu göstere için yapılan değerlendirmede ilk 100 ülke arasına giremeyerek 108. sırada yer almıştır.

Küresel İnovasyon Endeksi'nin bir diğer boyutu ticari gelişmişliktir. Ticari gelişmişlik boyutu bilgi çalışanları, inovasyon bağlantıları ve bilgi emilimi olmak üzere üç alt kategoriden oluşmaktadır. Her kategori kendi içinde beş farklı göstere barındırmaktadır. Türkiye, bilgi emilimi kategorisinde 39. sırada, bilgi çalışanları kategorisinde 48. sırada, inovasyon bağlantıları kategorisinde ise 81. sıradadır. İsveç'in genel anlamda ticari gelişmişlik boyutunda çok başarılı bir tablo sergilediği söylenebilir. Romanya bilgi çalışanları ve inovasyon bağlantılarında Türkiye'nin gerisinde kalmış olmasına rağmen bilgi emiliminde Türkiye'den daha ön sıradadır.

Tablo 6: Küresel İnovasyon Endeksi, “Ticari Gelişmişlik” Boyutu (2023 yılı)

Alt Endeks Başlığı	Türkiye		İsveç		Romanya	
	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra
1. Bilgi Çalışanları	39,8	48	77,7	1	35,6	59
<i>1.1. Bilgi Yoğun İstihdam (%)</i>	23,9	59	57,1	3	28,2	50
<i>1.2. Formal Eğitim Veren Firmalar (%)</i>	30,7	55	61,9	7	20,5	80
<i>1.3. İşletme Tarafından Gerçekleştirilen AR-GE çalışmaları (GSYİH'nin %'si)</i>	0,8	32	2,4	6	0,3	48
<i>1.4. İşletme tarafından finanse edilen AR-GE Oranı (%)</i>	62,4	12	62,4	13	55,6	21
<i>1.5. İleri Derecelerde İstihdam Edilen Kadınlar (%)</i>	11,3	69	28,7	5	13,3	57
2. İnovasyon Bağlantıları	19,0	81	77,0	2	17,9	86
<i>2.1. Üniversite-Sanayi Ar-Ge İşbirliği</i>	39,4	76	82,1	11	38,2	79
<i>2.2. Küme Geliştirme Durumu</i>	44,4	57	78,5	13	38,1	76
<i>2.3. Yurt Dışından Finanse Edilen Ar-Ge (GSYİH'nin %'si)</i>	0,0	60	0,3	11	0,1	49
<i>2.4. Ortak girişim/stratejik ittifak anlaşmaları</i>	0,0	114	0,2	4	0,0	87

2.5. Patent Başvuruları	0,3	39	7,0	1	0,0	66
3. Bilgi Emilimi	41,9	39	72,7	2	42,7	37
3.1. Fikri Mülkiyet Ödemeleri (Toplam Ticaretin %'si)	1,0	39	3,5	6	0,9	43
3.2. Yüksek Teknolojili Ürün İthalatı (Toplam Ticaretin %'si)	8,2	66	8,8	54	10,1	35
3.3. Bilgi ve İletişim Teknolojileri İthalatı (Toplam Ticaretin %'si)	1,0	87	4,5	6	2,9	18
3.4. Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişleri (GSYİH'nin %'si)	1,3	94	4,9	21	2,8	53
3.5. İşletmelerdeki Araştırma Yetenekleri (İşletmelerin %'si olarak)	66,9	7	77,6	4	33,1	39

Kaynak: WIPO. (2023). Global Innovation Index 2023, Innovation in the Face of Uncertainty

Tablo 6’da görüldüğü üzere kategorileri oluşturan göstergeler açısından Türkiye’nin sıralamada en iyi performansı sergilediği gösterge işletmelerdeki araştırma yetenekleridir. Bu gösterge kapsamında Türkiye 7. sırada bulunmaktadır. Diğer ülkeler arasında en geride bulunduğu gösterge ise ortak girişim/stratejik ittifak anlaşmalarıdır ve sırası 114’tür. Türkiye bilgi ve iletişim teknolojileri ithalatı ve net doğrudan yabancı yatırım girişlerinde diğer göstergelere göre daha geri planda kalmıştır. Bu değişkenlerde ilk 85 ülke arasına girememiştir. Üniversiteler ile sanayi sektörü arasındaki Ar-Ge işbirliği açısından da gelişme göstermesi gerektiği ifade edilebilir.

İsveç, ilgili boyuta ait göstergelerin çoğunda ilk 10 ülke arasında yer almayı başarmıştır. En geride bulunduğu gösterge yüksek teknolojili ürün ithalatıdır. Yüksek teknolojili ürün ithalatındaki sırası 54’tür.

Romanya bazı göstergelerde Türkiye’nin gerisinde kalmış, bazı göstergelerdeki sıralamada ise Türkiye’den daha iyi bir derece elde etmiştir. Özellikle işletmelerdeki araştırma yetenekleri göstergesi açısından hem Türkiye hem de İsveç’e göre geri planda kaldığı söylenebilir. Bu göstergede Türkiye 7. ve İsveç 4. sırada iken Romanya 39. sıradadır. Romanya’nın başarılı olarak nitelendirilebileceği göstergeler bilgi ve iletişim teknolojileri ithalatı, işletme tarafından finanse edilen Ar-Ge oranıdır. Romanya bu göstergeler kapsamında sırası ile 18. ve 21. sıralarda bulunmaktadır.

Tablo 7: Küresel İnovasyon Endeksi, “Bilgi ve Teknoloji Çıktıları” Boyutu

(2023 yılı)

Alt Endeks Başlığı	Türkiye		İsveç		Romanya	
	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra
1. Bilgi Oluşturma	27,4	36	74,3	2	13,5	68
1.1. Menşesine Göre Patentler	3,0	25	10,8	8	1,2	53
1.2. Menşesine Göre Uluslararası Patentler	0,5	31	6,5	1	0,1	73
1.3. Menşesine Göre Faydalı Modeller	1,5	11	n/a	n/a	0,1	57
1.4. Bilimsel ve Teknik Makaleler	12,4	63	41,3	7	13,6	55
1.5. Atf Yapılabilir Çalışmalar (H-Endeksi)	29,7	33	59,3	13	19,8	42
2. Bilgi Etkisi	43,7	23	57,1	6	39,6	31
2.1. Emek Verimliliği Artışı (%)	2,6	21	1,0	63	3,3	10
2.2. Unicorn değerlendirme (GSYİH'nin %'si)	1,4	30	3,5	13	0,0	48
2.3. Yazılım Harcamaları (GSYİH'nin %'si)	0,5	23	0,6	19	0,3	43
2.4. Yüksek Teknolojili Üretim (%)	30,0	36	47,4	14	43,8	21
3. Bilginin Yayılımı	22,4	64	58,9	8	46,9	21
3.1. Fikri Mülkiyet Gelirleri (Toplam Ticaretin %'si)	0,1	60	3,4	7	0,1	58
3.2. Üretim ve İhracat Karmaşıklığı	65,7	41	85,9	8	79,2	19
3.3. Yüksek Teknoloji İhracatı (Toplam Ticaretin %'si)	2,0	60	6,8	27	6,5	28
3.4. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Hizmet İhracatı (Toplam Ticaretin %'si)	0,9	89	6,2	16	6,7	12
3.5. ISO 9001 Kalite Belgeleri	3,2	71	5,1	53	18,3	15

Kaynak: WIPO. (2023). Global Innovation Index 2023, Innovation in the Face of Uncertainty

Küresel İnovasyon Endeksi'nin altıncı boyutu "bilgi ve teknoloji çıktıları" olarak adlandırılmıştır. Özellikle bu boyutta ölçülmeye çalışılan göstergelerin dijital ekonomi açısından önemli unsurlar olduğu ifade edilebilir. Çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere dijital ekonomi bilgiye dayalı ve bilginin ön planda olduğu bir yapıya sahiptir. Endeksin bu boyutu bilginin oluşumundan yayılma sürecine kadar farklı aşamalar altında bilgi

kavramını ele almaktadır.

Tablo 7'de bilgi ve teknoloji çıktıları boyutunun hangi alt kategorilerden oluştuğu ve her bir kategorinin hangi göstergeleri içerdiği görülmektedir. Türkiye'nin bilginin yayılımı kategorisindeki sırası, bilgi oluşturma ve bilgi etkisi kategorilerine göre daha geridedir. Bilginin yayılımı kategorisinde 64. sırada yer almasına rağmen bilgi oluşturma ve bilgi etkisi kategorilerinde ilk 40 ülke içinde bulunmaktadır.

Bilgi oluşturma kategorisi içinde yer alan göstergelere bakıldığında Türkiye'nin en iyi performans sergilediği göstergenin menşesine göre faydalı modeller, sıralamada en geride yer aldığı göstergenin ise bilimsel ve teknik makaleler olduğu görülmektedir. Bilimsel ve teknik makalelerde Türkiye 63. iken İsveç 7. ve Romanya 55. sıradadır.

Bilgi etkisi kategorisi altında değerlendirilen emek verimliliği artışı göstergesinde İsveç 63. sırada yer almıştır. Romanya dünya genelindeki sıralamada 10. olurken Türkiye 21. sıraya yerleşmiştir. Türkiye'nin yazılım harcamaları ve yüksek teknoloji üretim göstergelerindeki sırası 23 ve 36'dır.

Bilginin yayılımı kategorisi altında beş gösterge bulunmaktadır. Türkiye bu beş göstergenin hepsinde İsveç ve Romanya'nın gerisinde kalmıştır. Türkiye fikri mülkiyet gelirlerinde ve yüksek teknoloji ihracatında 60. sıradadır. Üretim ve ihracat karmaşıklığı göstergesinde nispeten daha ön sıralardadır ve sıralamadaki yeri 41'dir. Ancak bilgi ve iletişim teknolojileri hizmet ihracatı göstergesinde bu kategorideki en gerideki sıralamasını elde etmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojileri hizmet ihracatında 89. sıradadır. Türkiye'nin 89. sırada bulunduğu göstergede İsveç 16. sırada, Romanya 12. sıradadır.

Küresel İnovasyon Endeksi'nin yedinci ve son boyutu "yaratıcı çıktılar" olarak adlandırılmaktadır. Yaratıcı çıktılar boyutunun dijital ekonomi açısından son derece önemli olan göstergeleri ele aldığı söylenebilir. Dijital ekonomi, yenilik ve yaratıcılığın teknoloji ile birleştiği bir yapıyı temsil etmektedir. Bu nedenle ülkelerin yaratıcı ürün ve hizmet tasarımına yaptıkları katkı, geliştirilen yaratıcı ürün ve hizmetlerin diğer ülkeler tarafından

talep edilerek satın alınıp alınmadığı, yaratıcılıkta hangi alanlara daha fazla yoğunlaşıldığı gibi faktörler dijital ekonomiye adaptasyon konusunda yol gösterici olabilmektedir. Yaratıcı çıktılar boyutunda üç alt kategori ve her kategoride dört gösterge bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda Türkiye, İsveç ve Romanya'nın ilgili kategoriye ait puan/değer ve sıralamaları gösterilmiştir.

Tablo 8: Küresel İnovasyon Endeksi, “Yaratıcı Çıktılar” Boyutu (2023 yılı)

Alt Endeks Başlığı	Türkiye		İsveç		Romanya	
	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra	Puan/Değer	Sıra
1. Maddi Olmayan Duran Varlıklar	68,0	5	56,9	12	32,4	62
1.1. Maddi Olmayan Duran Varlık Yoğunluğu, İlk 15 (%)	75,0	12	79,4	7	49,7	49
1.2. Menşee Bazında Ticari Markalar	133,8	5	44,7	52	38,3	61
1.3. Global Marka Değeri, İlk 5000 (GSYİH'nin %'si)	1,3	51	17,8	5	1,5	49
1.4. Menşeeine Göre Endüstriyel Tasarımlar	20,1	4	3,3	30	1,1	65
2. Yaratıcı Ürün ve Hizmetler	13,9	61	48,6	4	15,5	57
2.1. Kültürel ve Yaratıcı Hizmetler İhracatı (Toplam ticaretin %'si)	0,2	71	3,3	4	1,8	12
2.2. Ulusal Uzun Metrajlı Filmler (15-69 Yaş)	1,3	56	7,0	12	1,3	55
2.3. Eğlence ve Medya Piyasası (15-69 Yaş)	4,6	43	61,5	10	7,8	38
2.4. Yaratıcı Ürün İhracatı (Toplam ticaretin %'si)	3,3	18	1,8	29	0,8	50
3. Online Yaratıcılık	24,4	53	66,7	11	27,3	45
3.1. Genel Üst Düzey Domain Sayısı (15-69 yaş)	12,4	40	47,6	17	5,7	53
3.2. Ülke Kodu Domain Sayısı (15-69 yaş)	2,2	70	61,8	14	13,7	36
3.3. GitHub Taahhütleri (15-69 yaş)	7,0	63	77,2	8	19,1	45
3.4. Mobil Uygulama Oluşturma	76,0	18	80,3	10	70,5	53

Kaynak: WIPO. (2023). Global Innovation Index 2023, Innovation in the Face of Uncertainty

Yaratıcı çıktılar boyutunun üç alt kategorisi için genel bir değerlendirme

yapıldığında Türkiye'nin en iyi sıralamayı elde ettiği kategorinin maddi olmayan duran varlıklar olduğu ve bu kategoride 5. sırada yer aldığı görülmektedir. Ülkenin sıralamada en geride kaldığı kategori ise yaratıcı ürün ve hizmetlerdir. Yaratıcı ürün ve hizmetler kategorisindeki sırası 61'dir. Türkiye'nin bu boyutta en geride kaldığı gösterge, yaratıcı ürün ve hizmetler kategorisindeki kültürel ve yaratıcı hizmetler ihracatıdır. Söz konusu gösterge kapsamında Türkiye 132 ülke içinde 71. sıradadır.

İsveç maddi olmayan duran varlık yoğunluğu, global marka değeri, kültürel ve yaratıcı hizmetler ihracatı, eğlence ve medya piyasası, GitHub taahhütleri göstergelerinde ilk on ülkenin içinde yer almaktadır. Ülkenin özellikle global marka değeri ile kültürel ve yaratıcı hizmetler ihracatında ön plana çıktığı ifade edilebilir. İsveç'in diğer göstergelere kıyasla geride kaldığı gösterge ise menşe bazında ticari markalardır.

Romanya maddi olmayan duran varlıklar kategorisinde Türkiye'nin gerisinde kalmış iken yaratıcı ürün ve hizmetler ile online yaratıcılık kategorilerinde Türkiye'den daha iyi bir sıralama elde etmiştir. Romanya'nın ilgili boyutta en ön sıralarda bulunduğu gösterge kültürel ve yaratıcı hizmetler ihracatıdır. Ülkenin sıralamadaki yeri 12'dir. Kültürel ve yaratıcı hizmetler ihracatı, İsveç ve Romanya için en iyi sıralamalarını elde ettikleri göstergedir. Türkiye'nin ise en geride kaldığı göstergedir. Bu nedenle Türkiye'nin özellikle kültürel ve yaratıcı hizmetler ihracatında kendini geliştirmeye çalışması ve AB ülkeleri karşısında rekabet gücünü kaybetmemeye özen göstermesi gerektiği ifade edilebilir.

5. Dijital Ekonominin Geliştirilmesi

Dijital ekonomi farklı sektörleri, farklı disiplinleri ve farklı aktörleri etkileyen karmaşık bir konudur. Ekonomi, siyaset, coğrafya, hukuk, etik gibi çok sayıda disiplin bir taraftan dijitalleşme sürecinden etkilenmekte diğer taraftan bu süreci etkilemektedir. Bu nedenle dijital ekonomide çok paydaşlı bir yapının görüldüğü ifade edilebilir. Bu paydaşlar arasında karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Bir kurumun politika uygulamaları başka bir kurumun

politikalarını etkileyebilir ya da bir ilde/bölgede hayata geçirilen süreç başka illeri/bölgeleri etkileyebilir. Politika farklılıklarının ülkenin ulusal düzeydeki hareketlerini sekteye uğratmasını engellemek için koordinasyonun yüksek olduğu bütüncül bir sistem oluşturulmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerin dijital ekonomiye entegrasyonu hızlandırılmaya çalışılmalı, bu ülkelerin küresel politika hazırlama aşamasına katılım göstermelerine önem verilmelidir. Çünkü dijital ekonominin geliştirilmesine yönelik politikalarda ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki politikaların en iyi kombinasyonunu sağlamak amaçlanmalıdır (UNCTAD, 2021: 176).

Dijital ekonomik yapının kurulması, dünya ekonomisine entegre olmanın bir gereği olmakla birlikte ekonomideki bütün alt sektörlerin dijitalleşmesi hızlı ve kolay olmayabilir. Bu nedenle öncelikle bazı aşamaların gerçekleştirilmesi ve dijitalleşme sürecinde sağlam adımlarla ilerlenmesi gereklidir. Sektörlerin kendi içlerinde tamamlamaları gereken belli başlı görevler aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Jurayevich ve Bulturbayevich, 2020: 6):

- Güncel gereksinimler çerçevesinde dijital alt yapı modernleştirilmelidir,
- Sektörlerde “dijital üretim” sistemini hayata geçirmek suretiyle verimliliğin, ürün kalitesinin ve sektörel rekabet gücünün artması sağlanmalıdır,
- Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler dijital platformlara uyum sağlamalıdır, dijital hizmet sunumunda etkinliklerini artırmalıdır,
- Veri merkezleri oluşturularak devlete, işletmelere, vatandaşlara veri işleme ve veri depolama hizmeti sağlanmalıdır. Ayrıca veri merkezlerinin uygun maliyetli, güvenli, hızlı, kolay, istikrarlı hizmet sunması gerektiği göz ardı edilmemelidir.
- Veri merkezlerinin kurulması kadar bu merkezlerin tanıtılması da önemlidir. Yetkililere, işletmelere ve vatandaşlara veri merkezleri hakkında bilgi verilmelidir, ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı açıklanmalıdır.
- Bankacılık ve finans sektöründeki ürün ve hizmetlerin dijital kullanımına geçiş tam anlamıyla sağlanmalıdır. Elektronik ödemeler, uzaktan

erişim gibi temel unsurlar sektör tarafından içselleştirilmelidir.

- Ulusal elektronik ödeme sistemleri, dünyadaki elektronik ödeme sistemleri ile uyumlu hâle getirilmelidir.

Dijital ekonominin geliştirilmesinde bilgilendirme ve eğitim faaliyetleri büyük önem taşımaktadır. Teknoloji kullanımının toplum genelinde giderek yaygınlaşmasına rağmen temel dijital becerilere sahip olmayan nüfusun oranının azımsanmayacak kadar fazla olduğu dikkati çekmektedir. Bu nedenle ülkelerin dijital ekonomiye entegrasyonlarında eğitim ve öğrenim faaliyetleri önemli rol oynamaktadır. Dijital ekonomiden faydalanan, dijital ürün ve hizmetleri kullanan birey sayısını artırabilmek için öğrenme sürecini güçlendirecek önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle iş hayatında dijital becerileri yüksek elemanlara olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Firmalar çalışanlarına yönelik eğitimler düzenleyerek dijital okuryazarlığı artırmalı, onların değişen teknolojiye adapte olmalarını sağlamaya çalışmalıdır. Bazı ülkelerde firmalar kurslar ve yaşam boyu öğrenme programları düzenleyerek, düzenli bilgilendirmeler yaparak çalışanların dijital becerilerini geliştirmektedirler. Ancak bunu uygulayan firma sayısının oldukça az olduğu ve bu faaliyetlerin firmalar arasında yaygınlaştırılması gerektiği belirtilebilir. Devletler bu tür faaliyetler için firmaları destekleyebilir, dijital ekonomi merkezlerinin kurulmasını finanse ederek sürece katkıda bulunabilirler (Amuso, Poletti ve Montibello, 2019: 125-126).

Ekonomide dijital dönüşümün sağlanmasında yasal ve düzenleyici unsurların önemi de göz ardı edilmemelidir. Teknolojik alt yapı yatırımlarındaki artış ve diğer teknik uygulamalar yasal düzenlemelerle desteklenemez ise dijital dönüşümde bazı unsurların eksik kalması tehlikesi ile karşılaşılabilir. Bilindiği gibi dijital kanallar üzerinden gerçekleştirilen işlemlerde özellikle gizlilik, verilerin korunması, güvenilirlik gibi faktörler son derece önemlidir. İşleme konu olan bütün tarafların haklarını koruyacak, bilgileri güvence altına alacak yasal düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Yasal düzenlemelerin hazırlanma aşamasında dikkat edilmesi gereken temel nokta, sınırların net bir şekilde çizilmesi, belirlenen standartların belirsizliğe sebep olmaya-

çak şekilde açıklanmasıdır. Gizliliğe ve verilerin korunması ilkelerine aykırı durumların ortaya çıkması neticesinde hangi kuralların uygulanacağı önceden belirtilerek yasalarla güvence altına alınmalıdır. Ancak yasal çerçevenin hazırlanması kadar bu çerçeveye uyulup uyulmadığının denetlenmesi de önemlidir. Etkin işleyen bir denetim mekanizması aracılığı ile yasalara uygun hareket edilip edilmediği takip edilmeli, birey ve firmalarda dijital işlemlere yönelik kuşku ve güvensizlik ortamının oluşmasının önüne geçilmelidir (World Bank, 2018: 13-15).

Sonuç ve Değerlendirme

Teknolojik gelişmeler, bilginin ön planda olduğu ve ekonomik faaliyetlerin dijital platformlara taşındığı yeni bir ekonomik yapı meydana getirmiştir. Dijital ekonomi olarak adlandırılan bu yeni yapıya adapte olabilmek, küresel rekabet gücünün artırılmasında son derece önemlidir. Türkiye, ekonomide dijital dönüşümün sağlanması sürecini en doğru şekilde yürütmelidir. Özellikle AB'ye aday bir ülke olarak birlik üyesi ülkelerin gerisinde kalmamalı, onlarla rekabet edebiliyor olmalıdır. Bunun için eksikliklerin gözlemlendiği alanlar tespit edilmeli, söz konusu eksiklikleri tamamlayacak etkili politikalar üretilmelidir. Ancak dijital ekonominin çok geniş, dinamik, karmaşık bir süreç olması politika yapıcılarının işini zorlaştırmaktadır.

Dijital ekonomiyi ölçmeyi amaçlayan en kapsamlı göstergelerden biri olan Küresel İnovasyon Endeksi'ne göre Türkiye'nin kurumsal yapı, yasal düzenlemeler, beşeri sermaye ve altyapı boyutlarında kendini geliştirmesi gerektiği görülmektedir.

Dijital ekonomi, yenilik ve bilgi odaklı bir kavramdır. Bir ülkedeki kurumsal yapı yeniliği teşvik edici, yenilikçi endüstrileri destekleyici, iş yapmayı kolaylaştırıcı olmalıdır. Türkiye'de yeni bir iş yeri açma süreci uzun ve maliyetlidir. Prosedürlerin tamamlanmasının uzun zaman alması ve yüksek maliyetler içermesi, girişimciler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Sürecin sadeleştirilmesi, kolay anlaşılır olması sağlanarak girişimciler desteklenmelidir. Üretim süreçlerini yenilikçi teknolojilere adapte etmek iste-

yen, dijital dönüşüme yönelen firmalara hem maddi destekler sunulmalı hem de bu sürecin nasıl gerçekleştirileceği konusunda teknik yönlendirmeler yapılmalıdır. Etkin işleyen bir danışmanlık hizmeti sunulabilirse firmalar nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini öğrenerek daha bilinçli hareket edebilirler ve süreç daha hızlı ilerleyebilir. Kamuda dijital dönüşümü artırmak yoluyla uzun ve maliyetli süreçler iyileştirilebilir. Türkiye'de E-Devlet uygulamaları konusunda önemli adımlar atılmış olmakla birlikte dijital platformlar aracılığı ile sunulan hizmet çeşitleri artmaya devam etmelidir. Özellikle siber güvenlik sistemleri geliştirilmelidir. Çünkü dijital kanalları kullanan kişi ve firma sayısı artış gösterse bile, güvenlik endişelerinin yaygınlığını korumaya devam ettiği görülmektedir. Güvenlik endişesi ile dijital platformları kullanılmaması ise süreci yavaşlatmakta, sistemin etkinliğini zayıflatmaktadır. Toplumun güvenlik endişelerini ortadan kaldırmak için bilgilendirme faaliyetleri artırılmalı, bilinç düzeyi yükseltilmelidir.

Türkiye'de yenilikçi faaliyetlerin yasalarla güvence altına alınması için yeni ve daha kapsamlı düzenlemelere ihtiyaç vardır. Mülkiyet haklarının korunması, telif hakları, marka ve patent onayları gibi konularda koruyucu ve kapsayıcı düzenlemeler yapılmalıdır. Hak ihlaline sebep olabilecek boşluklar varsa bu boşluklar giderilmeli, yasal düzenlemelere aykırı davranışlara caydırıcı yaptırımlar uygulanmalıdır. Dijital dönüşümde yerli ve yabancı firmaların iş birliği büyük önem taşımaktadır. Eğer yurt dışındaki yatırımcılar, araştırmacılar, girişimciler mülkiyet hakları ile ilgili yeterli güveni hissedemezlerse iş birliğini tercih etmeyeceklerdir. Bu nedenle yerli ve yabancı girişimcilerin, iş sahiplerinin beklentileri doğrultusunda ancak ülkenin çıkarları göz önünde bulundurularak yasal düzenlemeler güncellenmelidir. İş dünyası ile yakın etkileşim içinde olunmalı, karşılıklı etkileşim kuvvetlendirilmelidir.

Türkiye, dijital dönüşümü hızlandırmak için beşeri sermaye konusundaki politikalara daha fazla önem vermelidir. Dijital ekonomide iyi eğitilmiş, yaratıcı, yüksek nitelikli, uzmanlaşmış iş gücüne ihtiyaç vardır. Devlet eğitim harcamalarına yaptığı yatırım düzeyini artırmalıdır. Özellikle yükseköğre-

nime, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha fazla kaynak ayrılmalıdır. Türkiye’de yükseköğrenime kayıt oranı yüksek olsa bile bunun tek başına yeterli bir gösterge olmadığı ifade edilebilir. Yükseköğrenimi tamamlayan bireylerin niteliklerine uygun iş, iş yerlerinin ise ihtiyaçlarına uygun eleman bulup bulamadıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Ekonominin dijitalleşmesi ile birlikte ihtiyaç duyulan elemanların nitelikleri de değişmektedir. Politika yapıcılar iş dünyasının taleplerine uygun nitelikte eleman yetiştirecek şekilde eğitim müfredatında değişiklik yapmalı, üniversiteler ile iş dünyasının daha yakın temas halinde olması sağlanmalıdır. Çünkü dijital ekonomiye dayalı günümüz koşullarında teknolojiyi kullanmak yeterli değildir, teknoloji üretmek ve teknolojiyi ihraç eden ülke konumunda olmak gereklidir. Türkiye yeni teknoloji üretimi ve teknoloji ihracatı konusunda daha aktif hareket etmeli, bu alanlarda kendini geliştirmelidir. Teknoloji üretimi için ise hem bu konuda uzman kadrolara hem de teknoloji üretim merkezlerine ihtiyaç vardır. Teknoparkların sayısı artırılmalı, ülkenin farklı bölgelerine yayılmalı, teknoloji üretiminde özel sektöre yönelik teşvikler iyileştirilmelidir.

Türkiye’de alt yapının iyileştirilmesi konusunda daha etkili adımlar atılmasına ihtiyaç vardır. Dijital ekonomi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ön planda olduğu bir süreçtir. İnternet ağları, bu sürecin yürütülmesinde kilit öneme sahiptir. Ancak Türkiye’de internet erişimi diğer pek çok ülkeye göre yüksek maliyetlidir, internet hızı yavaş ve erişimde teknik aksaklıklar fazladır. Dijital ekonomiye adapte olabilmek için internet bağlantılarındaki sorunlar giderilmelidir. Bunun için alt yapının yenilenmesine ihtiyaç vardır. Bilgi ve iletişim teknolojilerine ayrılan kaynak miktarı artırılmalı, alt yapının en kısa sürede yenilenmesi sağlanmalıdır. Türkiye’de özellikle KOBİ’lerin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım oranı oldukça düşüktür. KOBİ’lerin teknoloji kullanım oranları yükseltilmelidir. Bunun için KOBİ’ler ile olan iletişim artırılmalı, onların ihtiyaçlarına uygun çözümler üretilmelidir. Hatta üretilecek çözümler küçük ölçekli ve orta ölçekli işletmeler için bile aynı olmayabilir. İşletmeler bazında farklılaştırılmış politi-

kalar oluşturulursa daha hızlı ve kalıcı çözümler üretilebilir. Kurulacak mekanizmalar ile KOBİ'lerin dijital ekonomiye adaptasyon süreçleri hızlandırılmalıdır.

Türkiye'nin dijital dönüşüm sürecinde çevresel duyarlılığa verdiği önemi artırması gerektiği ifade edilebilir. Firmaların üretim faaliyetlerinde çevre zarar vermeyecek araç ve yöntemleri kullanmaları sağlanmalıdır. Bu nedenle çevresel kriterler gözden geçirilmeli, çevresel kriterlere aykırı hareket edenlere uygulanacak yaptırımlar açık şekilde belirtilmeli, belirtilen yaptırımların uygulanıp uygulanmadığı sıkıca denetlenmelidir. Belirlenen çevresel kriterleri karşılamayan firmaların üretim faaliyetlerine başlamalarına müsaade edilmemelidir.

Dijital ekonomi, teknoloji tabanlı bir sistem olduğu için ihtiyaç duyulan yatırımlar büyük miktarlardadır. Yerli firmaların tek başlarına bu yatırımları karşılamaları zor olabilir. Devlet tarafından sağlanan teşvikler yardımcı olmakla birlikte tek başına yeterli olmayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Yabancı firmalar ile ortak girişimlere, yabancı yatırımcılara ihtiyaç doğmaktadır. Ancak yerli ve yabancı firmalar arasındaki işbirliği, stratejik ortaklıklar Türkiye'de diğer AB ülkelerine göre daha düşüktür. İşbirliği ve stratejik ortaklıkları artırmak için ülkenin ekonomik ve kurumsal performansında iyileştirmeler yapılmalıdır. Aksi halde yabancı girişimcileri ülkeye çekmek zor olacaktır. Bu amaç doğrultusunda mülkiyet hakları, hukuk üstünlüğü, ekonomik ve siyasi özgürlükler gibi alanlarda Türkiye'nin imajı kuvvetlendirilmelidir. Yatırımcılara güven ortamı sunulmalıdır. Türkiye'nin dijital ekonomiye verdiği önem ve uyguladığı politikalar uluslararası platformlarda daha iyi tanıtılmalıdır.

Kaynakça

Acet, H., & Koç, Ş. (2020). Dördüncü Sanayi Devrimi'nin (Endüstri 4.0) Dünyaya ve Türkiye'ye Ekonomik Yansımaları. **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, 7(58), 2243-2256.

- Akçakaya, M.** (2017). E-Devlet Anlayışı ve Türk Kamu Yönetiminde E-Devlet Uygulamaları. **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (3), 8-31.
- Akkaya, H., & Gerçek, A.** (2019). OECD ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi: Türkiye için Çıkarımlar. **International Journal of Public Finance**, 4(2), 166-188.
- Amuso, V., Poletti, G., & Montibello, D.** (2019). The Digital Economy: Opportunities and Challenges. **Global Policy**, 11(1), 124-127.
- Bakırtaş, T. & Ustaömer, K.** (2019). Türkiye'nin Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme Olgusu. **Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi**, 3(1), 1-24.
- Banhidi, Z., Dobos, I., & Nemeslaki, A.** (2020). What the Overall Digital Economy and Society Index Reveals: A Statistical Analysis Of The DESI EU28 Dimensions. **Regional Statistics**, 10(2), 42-62.
- Barışık, S. & Yirmibeşçik, O.** (2006). Türkiye'de Yeni Ekonominin Oluşum Sürecini Hızlandırmaya Yönelik Uyum Çabaları. **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(4), 39-62.
- Boz, N. & Serinkan, C.** (2022). Türkiye'de Dijital Girişimcilik ve KOBİ'ler. **Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi**, 6(12), 102-117.
- Bukht, R. & Heeks, R.** (2017). Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. **Manchester Centre for Development Informatics Working Paper Series**, Paper No. 68.
- Carlsson, B.** (2004). The Digital Economy: What Is New And What Is Not? **Structural Change and Economic Dynamics**, (15), 245-264.
- Cox, P. L. & Khan, R. H.** (2017). Country Culture and National Innovation. **Archives of Business Research**, 5(2), 85-101.
- Eyidoğan, E., & Demir, O.** (2022). Dijital Hizmetlerin Vergilendirilmesi: Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler. **Working Paper Series**, 3(2), 01-15.

- Günay, D. & Günay, A.** (2016). Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Okullaşma Oranları ve Gelişmeler. **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, (1), 13-30.
- HUAWEI.** (2020). Global Connectivity Index. Shaping the New Normal with Intelligent Connectivity.
- IMD.** (2022). IMD World Digital Competitiveness Ranking 2022.
- İyigüngör, T.** (2022). Ekonomik ve Toplumsal Dijitalleşme: Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a. **Smac Journal**, 4(1), 47-59.
- Jiang, X.** (2020). Digital Economy in the Post-Pandemic Era. **Journal Of Chinese Economic and Business Studies**, 18(4), 333-339.
- Jiao, S. & Sun, Q.** (2021). Digital Economic Development and Its Impact on Economic Growth in China: Research Based on the Prespective of Sustainability. **Sustainability**, (13), 1-18.
- Jurayevich, M. B. & Bulturbayevich, M. B.** (2020). The Impact Of The Digital Economy On Economic Growth. **International Journal of Business, Law, and Education**, 1(1), 4-7.
- Kobilov, A. U., Khashimova, D. P., Mannanova, S. G., & Abdulakhatov, M. M. O.** (2022). Modern Content and Concept of Digital Economy. **International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding**, 9(2), 375-378.
- Limna, P., Kraiwanit, T., & Siripipatthanakul, S.** (2022). The Growing Trend of Digital Economy: A Review Article. **International Journal of Computing Sciences Research**, 6, 1-11.
- Murthy, K. V. B., Kalsie, A. & Shankar, R.** (2021). Digital Economy in A Global Perspective: Is There A Digital Divide? **Transnational Corporations Review**, 13(1), 1-15.
- Prikhno, I., Kuksa, V., & Mihaylov, I.** (2021). The Use of Information Technology in Financial Management. SHS Web of Conferences, 100, 01007. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110001007>
- SBB** (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).

- Schwab, K.** (2019). The Global Competitiveness Report 2019, World Economic Forum.
https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
- Stavytskyy, A., Kharlamova, G., & Stoica, E. A.** (2019). The Analysis of the Digital Economy and Society Index in the EU. **Baltic Journal of European Studies**, 9(3), 245-261.
- Stoica, E. A. & Bogoslov, I. A.** (2017). A Comprehensive Analysis Regarding DESI Country Progress for Romania Relative to the European Average Trend. Balkan Region Conference on Engineering and Business Education, 3(1), 258–266. doi: <https://doi.org/10.1515/cplbu-2017-0034>.
- TBB** (Türkiye Bankalar Birliği). (2022). Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri, Eylül 2022.
- TÜİK.** (2022). Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri, 2021.
- UNCTAD.** (2021). Digital Economy Report 2021. Cross-Border Data Flows And Development: For Whom The Data Flow.
- WIPO.** (2017).The Global Innovation Index 2017, Innovation Feeding the World.
- WIPO.** (2023). Global Innovation Index 2023, Innovation in the Face of Uncertainty
- World Bank.** (2018). Benefiting from the Digital Economy, Cambodia Policy Note.
- Yılmaz, Y.** (2021). Dijital Ekonomiye Geçiş Süreci, Ölçümü ve Dijitalleşme Verimlilik İlişkisi. **İstanbul İktisat Dergisi**, 71(1), 283-316.
- Zhang, M. & Yin, S.** (2023). Can China's Digital Economy and Green Economy Achieve Coordinated Development? **Sustainability**, 15(5666), 1-25.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).
3. Makalenin tamamının Fergül **ÖZGÜN** tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by Fergül **ÖZGÜN**, as no additional acknowledgement has been made).

Extended Abstract

Digital Economy and A Comparative Analysis on Turkey's and EU's Digital Economy Indicators

Fergül ÖZGÜN

In the study, Global Innovation Index indicators were used to evaluate the performance of the digital economy. The main reasons for the preference of the Global Innovation Index are the diversity of the indicators used in the calculation of the index, the large number of countries examined, and the regular and updated publication of the index results. More than eighty indicators under seven main dimensions are used in the index. Thus, compared to other indices, the digital economy process can be comprehensively measured from a broader perspective. Over one hundred and thirty countries are examined in the index, and the performances of the countries can be compared. The results of the index are published in reports, and the strengths and weaknesses of the countries are indicated. The most up-to-date reports are for 2023. In the study, a comparison was made between Turkey and the two countries with the highest and lowest scores among the EU member countries according to the general index score, considering the latest published report of the index. According to the 2023 report, the highest index score belongs to Sweden and the lowest index score to Romania. When the results of the index are examined, it is seen that Turkey exhibits a lower performance in the indicators included in the institutions dimension. Political and operational stability, cost of redundancy dismissal, and business policy indicators are the corporate factors that Turkey is weak. Regulations should be made, especially on the legal environment. Turkey's adaptation process to the digital economy should be supported by legal regulations. Education expenditures per student by the state in terms of human capital and research, and the rate of graduates from science and engineering departments should be increased. In terms of infrastructure, Turkey's weakest indicator is environmental performance. While achieving digital transformation, Turkey should increase the importance it attaches to environmental protection. Turkey is at a disadvantage in venture capital. Competitiveness should increase in this indicator. On the other hand, in commercial development, joint venture activities should be expanded, and efforts should be made to establish more strategic alliance agreements.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Türkiye’de Yoksulluğun Görünümü ve Yoksullukla Mücadelede Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Rolü

Cihan SELEK ÖZ¹ Murat ERUSTA²

Özet

Amaç - Küresel bir sorun olan yoksulluk her ülkede farklı şekillerde görülmektedir. Özellikle 1980’lerden sonra uygulanmaya başlayan neo-liberal ekonomi politikaları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gelir dağılımındaki adaleti bozmuş, yoksulluğu daha görünür hale getirmiştir. Bugün Gini katsayısının 0,415 olarak ölçüldüğü Türkiye’de, en zengin yüzde yirmilik kesim ile en yoksul yüzde yirmilik kesim arasındaki gelir farkı 7,9 kata ulaşmıştır. Bu tablodan yola çıkarak çalışmada Türkiye’de yoksulluğun görünümünü ve yoksullukla mücadele konusunda temel aktör olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın uygulamalarını incelemek amaçlanmıştır.

Yöntem/Metodoloji/Dizayn – Çalışmada literatür incelemesinin yanı sıra Türkiye İstatistik Kurumu’nun güncel Gelir Dağılımı ile Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının ise 2022 Faaliyet Raporu ile Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü web sayfasından yararlanılmıştır.

Sonuçlar - Çalışma sonucunda Bakanlığın yoksullukla mücadele politikalarının sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar (özellikle nakdi sosyal yardımlar) etrafında şekillendiği tespit edilmiş, yoksullukla mücadelede insanların işlevselliğini artıran, onları yapabilir kılan eğitim, sağlık, istihdam bağlantılı etkin sosyal politikaların önemi vurgulanmıştır.

Katkı/Farklılıklar – Türkiye’de yoksullukla mücadelede temel aktör konumunda olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının güncel yoksullukla mücadele politikaları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 08.10.2023**Kabul:** 08.11. 2023**Online Yayın:**

04.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Yoksulluk
Yoksullukla Mücadele
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
Sosyal Hizmet
Sosyal Yardım

Kaynak Gösterimi:

Selek Öz, C. & Erusta, M. (2023). Türkiye’de Yoksulluğun Görünümü ve Yoksullukla Mücadelede Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Rolü. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 25 (2), 183-210. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1373003

¹ **Sorumlu Yazar:** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ✉ cselek@sakarya.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-6724-7804

² Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, ✉ muraterusta@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-2463-2785

RESEARCH ARTICLE

The Outlook of Poverty in Türkiye and the Role of the Ministry of Family and Social Services in Fighting Against Poverty

Cihan SELEK ÖZ¹ Murat ERUSTA² **Abstract**

Purpose - Poverty, which is a global problem, is seen in different ways in every country. Neo-liberal economic policies, which started to be implemented especially after the 1980s, have disrupted the justice in income distribution and made poverty more visible in Türkiye and worldwide. In Türkiye, where the Gini coefficient is measured as 0.415 today, the income gap between the richest twenty percent and the poorest twenty percent has reached 7.9 times. Based on this table, in this study, information about the outlook of poverty in Türkiye is given and the practices of the Ministry of Family and Social Services, which is the leading institution in combating poverty, are examined.

Methodology/Approach/Design- In addition to the literature review, the study used the current Income Distribution and Poverty and Living Conditions Statistics of the Turkish Statistical Institute, the 2022 Activity Report of the Ministry of Family and Social Services, and the General Directorate of Social Assistance website.

Findings - As a result of the study, it has been determined that the Ministry's anti-poverty policies are shaped around social services and social assistance (especially cash social assistance), and the importance of education, health and employment-related effective social policies that increase the functionality of people and make them capable to fight against poverty has been emphasized.

Originality/Value - The current anti-poverty policies of the Ministry of Family and Social Services, which is the main actor in the fight against poverty in Türkiye, have been tried to be discussed from a critical perspective.

ARTICLE INFO

Submitted: 08.10.2023**Accepted:** 08.11. 2023**Published Online:**
04.12.2023**Keywords:**

Poverty
Fight Against Poverty
Ministry of Family and Social Services
Social Assistance
Social Assistance

To cite this article

Selek Öz, C. & Erusta, M. (2023). The Outlook of Poverty in Türkiye and the Role of the Ministry of Family and Social Services in Fighting Against Poverty, *Bilgi Journal of Social Sciences*, 25 (2), 183-210. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1373003

¹ **Corresponding Author** Assoc. Prof., Sakarya University, Faculty of Political Science, Department of Labor Economics and Industrial Relations, ✉ cselek@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6724-7804

² PhD Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Labor Economics and Industrial Relations, ✉ muraterusta@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2463-2785

Giriş

Yoksulluk, tüm dünyayı ilgilendiren en önemli sorunlardan biridir. Temel besin kaynaklarına ve temiz suya ulaşamama, eğitim alamama, tedavi ve ilaçlardan mahrum olma yoksulluğun en yıkıcı sonuçlarındandır. Yoksul olmanın sunduğu yaşam tarzı her şeyden önce insan onuruna yakışır bir yaşam tarzı olmadığı için yoksullukla etkin bir şekilde mücadele edilmelidir. Türkiye’de yoksullukla mücadelede görevli pek çok kurum ve kuruluş bulunmaktadır. Bu kurumlardan en başta geleni Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığıdır. Bakanlık yoksullukla mücadeleyi aile, eğitim, sağlık, göç, konut, istihdam, sosyal koruma, sosyal hizmetler gibi alanlardaki acil eylem planları, politikalar ve projeler ile birlikte sosyal transferler (sosyal yardımlar) aracılığıyla yürütmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de yoksulluğun görünümünü ve yoksullukla mücadelede temel aktör olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının uygulamalarını incelemektir. Üç bölümden oluşan çalışmada ilk olarak yoksulluk kavramı ve nedenleri hakkında bilgi verilmekte, ikinci olarak Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) her yıl düzenli olarak yayımladığı güncel Gelir Dağılımı ile Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistiklerinden yararlanılarak Türkiye’de yoksulluğun görünümü analiz edilmekte, son olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının yoksullukla mücadelede kullandığı araçlar ele alınmaktadır.

1. Yoksulluk Kavramı ve Nedenleri

Yoksulluk tanımlanması oldukça güç bir kavramdır. Çok boyutlu olması ve sadece parasal olarak ele alınamaması gibi nedenlerden ötürü üzerinde fikir birliğine varılmış standart bir yoksulluk tanımı yapmak mümkün değildir. Literatürde, yoksulluğu farklı bakış açıları çerçevesinde ele alan çeşitli tanımlar mevcuttur (Arabacı, 2014: 181-182). Kimi tanımlarda yoksulluk yeterli kaynak ve gelire sahip olamama, gelir azlığı ve hayatta kalmak için temel ihtiyaçlara erişememe durumu ile ilişkilendirilirken, kimi tanımlarda

ise insan onuruna yakışır bir hayat sürdürebilmek için gerekli olan beslenme, giyinme, barınma, eğitim, sağlık gibi temel insan ihtiyaçlarından yoksun olma durumu ile ilişkilendirilmektedir.

Araştırmalarda yoksulluk mutlak, görelî, geçici, sürekli, insani, kültürel, öznel, kırsal, kentsel ve nöbetleşe yoksulluk gibi farklı boyutları ile ele alınmakta, ayrıca ekonomik, sosyal, psikolojik, siyasal ve ideolojik açıdan farklı alanlarda tartışılmaktadır (Sallan Gül, 2002: 108).

Dar anlamıyla yoksulluk olarak da ifade edilebilen mutlak (maddî) yoksulluk, bireyin veya hane halkının yaşamını sürdürülebilecek fiziki ihtiyaçlarını karşılayamaması ya da asgari refah düzeyini yakalayamaması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda mutlak yoksulluk bireylerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan asgari tüketim harcamalarını karşılayamamaları anlamına gelmektedir (Gündoğan, 2008: 43). Mutlak yoksullar birinci dereceden müdahale edilmesi gereken, hatta müdahale edilmediği takdirde ölüm riski ile karşı karşıya gelme riski yüksek olan gruptur. Çoğunlukla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen mutlak yoksulluğun dünyanın her yerinde görülebilmesi mümkündür (Taş ve Özcan, 2012: 424).

Yoksulluğu belirlemede zaman ve mekânâ göre değişim fikrini ele alan görelî (nispi) yoksulluk (Alcock, 2008: 181), bireyin yaşadığı toplumun ortalama refah düzeyinin altında kaldığı durumu işaret etmektedir. Buna göre toplumun ortalama gelir düzeyinin altında tüketim ve harcama yapan birey ve hane halkı görelî anlamda yoksul olarak kabul edilmektedir (Gündoğan, 2008: 43).

Temel insani gereksinimlerden yoksun olma durumuna karşılık gelen, uzun süreli ve şiddetli bir şekilde yaşanan yoksulluğu ifade etmek için kullanılan sürekli (kronik) yoksulluk ise yoksulluğu dönemsel ve çok boyutlu bir yaklaşımla ele almaktadır. Bir kişinin sürekli yoksul olarak tanımlanabilmesi için ne kadar süre geçmesi gerektiği ülkeden ülkeye değişmekte olup, genelde beş yıl ve daha uzun süredir yoksulluk içinde bulunanları ifade etmektedir (Temiz, 2008: 63-64).

Yoksulluk sadece ekonomik nedenlerle açıklanamayacak kadar karmaşık ve kapsamlı bir olgudur. Aile ve toplum hayatını derinden etkileyen yoksulluk kavramını çeşitli boyutları ile anlamaya çalışmak sorunu çözebilmek açısından önem taşımaktadır (Güneş, 2010: 6). Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’nin de önemli sorunlarından biri olan yoksulluk, temelde bireysel ve sosyal olduğu kadar siyasi süreçlerde de etkili olup yoksulluğa neden olan yoksunlukların neler olduğunun belirlenmesi (Sallan Gül, 2002: 108), yoksulluğun nicel ve nitel boyutunun ortaya konulabilmesi ve çözüm önerileri üretilebilmesi açısından gereklidir.

Yoksulluğun nedenleri tarihin her döneminde sorgulanmış ve araştırılmıştır. Yaşanan zamana ve mekâna göre yoksulluk nedenleri de farklılaşmaktadır. Yoksulluğun nedenlerini, yoksulluk kuramları ve sosyal bilim alanları farklı yönleriyle ele almaktadır (Şenses, 2006: 145-146). Ancak yoksulluğa neden olan ekonomik, sosyal, siyasal, çevresel ve bireysel faktörler genellikle makro ve mikro nedenler olmak üzere iki ana başlık altında tasnif edilmektedir. Yoksulluğun makro nedenleri bireyin kendisi ve hanesinin özellikleri dışında gerçekleşen ekonomik kriz, savaş, doğal afet gibi geniş etkileri olan olaylardır. Mikro nedenler ise bireyin ve yaşadığı hanenin yaş, eğitim, cinsiyet gibi sosyo-demografik özelliklerinden veya kişisel kararlardan kaynaklanan nedenlerdir (Kabakçı Karadeniz, 2017: 161).

2. Türkiye’de Yoksulluğun Görünümü

Türkiye’de özellikle 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikalar gelir dağılımını derinden etkilemiş, toplumsal sınıflar arasındaki mesafe gittikçe açılmıştır. 1990’lı yıllarda yaşanan krizler sonrasında ekonomi küçülmüş, işsizlik artmış, yoksulluk daha belirgin hale gelmiştir (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 68).

Türkiye’de yoksulluğun genel görünümünü verebilmek için Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayımlamış olduğu Gelir Dağılımı İstatistikleri ile Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistiklerini incelemek gerekmektedir. Çünkü gelir dağılımı ile yoksulluk arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Gelir dağılımındaki adaletsizlik en temel yoksulluk nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Gelirin adil dağılmadığı ülkelerde yoksulluk oranları da yüksektir.

Tablo 1: Türkiye’de Gelir Gruplarının Toplam Gelirden Aldıkları Paylar, 2013-2022

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İlk %20 En Yoksul	6,1	6,2	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2	5,9	6,1	6,0
İkinci %20	10,7	10,9	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9	10,6	10,8	10,4
Üçüncü %20	15,2	15,3	15,2	15,0	14,8	14,8	15,2	14,9	15,1	14,7
Dördüncü %20	21,4	21,7	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4	21,1	21,3	20,9
Son %20 En Zengin	46,6	45,9	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3	47,5	46,7	48,0
P80/P20 Oranı	7,7	7,4	7,6	7,7	7,5	7,8	7,4	8,0	7,6	7,9
Gini Katsayısı	0,400	0,391	0,397	0,404	0,405	0,408	0,395	0,410	0,401	0,415

Kaynak: TÜİK (2023a), Gelir Dağılımı İstatistikleri 2022

Tablo 1’e göre en yüksek eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine sahip %20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay bir önceki yıla göre 1,3 puan artarak %48’e çıkmış, en düşük gelire sahip %20’lik grubun aldığı pay ise 0,1 puan azalarak %6 olmuştur. Buna bağlı olarak toplumun en yüksek gelir elde eden %20’sinin elde ettiği payın en düşük gelir elde eden %20’sinin elde ettiği paya oranı şeklinde hesaplanan P80/P20 oranı 7,6’dan 7,9’a yükselmiştir. Bir başka ifadeyle en zengin yüzde yirmilik kesim, en yoksul yüzde yirmilik kesimden 7,9 kat daha fazla gelir elde etmektedir. Genel olarak yıllar itibariyle en yoksulların payı aşağı yukarı sabit kalırken, en zenginlerin payı artmakta, diğer yandan orta sınıfın payı azalmaktadır. Gini katsayısı ise 2022 yılı itibariyle en yüksek seviyesine ulaşarak 0,415 olarak hesaplanmıştır. Toplumun zengin kesimi ile yoksul kesimi arasındaki uçurum derinleştikçe Gini katsayısı da artma eğilimi göstermektedir.

Tablo 2: Yoksulluk Sınırı, Yoksul Sayısı, Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı, 2013-2022

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Yoksulluk Sınırı (TL)	5 007	5 554	6 246	7 116	7 944	8 892	10 793	12 394	14 034	17 747
Yoksul Sayısı (Bin Kişi)	11 137	11 332	11 219	11 026	10 622	11 091	11 641	12 267	11 936	12 000
Yoksulluk Oranı (%)	15,0	15,0	14,7	14,3	13,5	13,9	14,4	15,0	14,4	14,4
Yoksulluk Açığı	26,0	24,4	25,3	24,3	22,6	23,7	24,1	25,9	25,0	21,1

Kaynak: TÜİK (2023b), Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri 2022

Tablo 2’de eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’si dikkate alınarak hesaplanan yoksulluk sınırı, yoksul sayısı, (görelî) yoksulluk oranı ve yoksulluğun derecesi hakkında fikir edinmeyi sağlayan yoksulluk açığı verilmiştir. 2022 yılı verilerine göre yoksulluk sınırı 17 bin 747 TL, yoksul sayısı 12 milyon kişi, yoksulluk oranı %14,4, yoksulluk açığı ise %21,1 olarak hesaplanmıştır. Fert medyan geliri %60 olarak ele alındığında yoksulluk sınırı 21 bin 296 TL’ye, yoksul sayısı 18,3 milyon kişiye, yoksulluk oranı %21,6’ya, yoksulluk açığı ise %25,6’ya yükselmektedir. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) Mayıs 2023 itibariyle dört kişilik bir ailenin gıda harcaması için gerekli olan tutarı (açlık sınırı) 10.360 TL, gıda ve diğer tüm temel harcamaları için gerekli olan gelir tutarını (yoksulluk sınırı) ise 33.750 TL olarak hesaplamıştır. Eylül 2023 itibariyle açlık sınırı 13.334 TL’ye, yoksulluk sınırı ise 43.433 TL’ye yükselmiştir (TÜRK-İŞ, 2023).

Tablo 3’te hane halkı tipine göre eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’si dikkate alınarak hesaplanan yoksulluk oranlarına bakıldığında hane içerisinde yaşayan kişi sayısı arttıkça yoksulluk oranının da arttığı görülmektedir. 2022 verilerine göre tek kişilik hane halkında yoksulluk oranı %7,5 iken en az bir çekirdek aile ve diğer kişilerden oluşan hane

halkında (geniş aile) bu oran %19,6 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3: Eşdeğer Hane halkı Kullanılabilir Fert Gelirine ve Hane halkı Tipine Göre Yoksulluk Oranı, 2013-2022

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Toplam	15,0	15,0	14,7	14,3	13,5	13,9	14,4	15,0	14,4	14,4
Tek kişilik hane halkı	7,5	7,2	8,1	9,0	8,2	9,6	9,2	10,9	6,5	7,5
Tek çekirdek aileden oluşan hane halkı	13,5	13,7	13,5	12,9	12,5	12,9	13,8	14,5	14,2	13,9
Sadece eşlerden oluşan çekirdek aile	5,2	5,0	5,0	3,9	3,9	4,5	4,8	7,5	3,5	4,2
Eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	14,9	15,1	15,0	14,5	14,1	14,4	15,5	15,7	16,2	15,8
Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	11,8	12,3	12,0	10,8	10,8	12,0	11,3	13,2	11,9	11,7
En az bir çekirdek aile ve diğer kişilerden oluşan hane halkı	20,8	20,4	19,6	19,9	17,9	18,8	18,2	18,4	18,5	19,6
Çekirdek aile bulunmayan birden fazla kişiden oluşan hane halkı	11,0	6,8	9,0	10,0	11,9	7,7	9,2	9,5	9,1	11,7

Kaynak: TÜİK (2023b), Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri 2022 Ayvaz Kızılgöl ve Demir (2010) TÜİK verileri üzerinden gerçekleştirdikleri ekonometrik analizlere dayanan çalışmalarında hane halkında yaşayan birey sayısı arttığında, hanenin eş değer fert başına gelir ve tüketim harcamasına göre hesaplanan yoksulluk düzeyinin arttığını, bir başka deyişle haneye katılan her bireyin yoksulluk olasılığını arttırdığını, özellikle altı yaşından daha küçük çocukların sayısının bu sonuç üzerinde daha etkili olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Tablo 4’te eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %60’ına göre hesaplanan sürekli yoksulluk, maddi yoksunluk ve maddi ve sosyal yoksunluk oranları verilmiştir. Sürekli yoksulluk oranı TÜİK tarafından

dört yıllık panel veri üzerinden hesaplanabilen, son yılda ve önceki üç yıldan en az ikisinde yoksulluk riski altında olanlar olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, 2022 yılı anket sonuçlarına göre sürekli yoksulluk oranı bir önceki yıla göre 0,2 puan artış göstererek %14 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 4: Sürekli Yoksulluk, Maddi Yoksunluk, Maddi ve Sosyal Yoksunluk Oranları, 2013- 2022

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Sürekli yoksulluk oranı (%)	13,0	15,1	15,8	14,6	14,0	12,7	12,7	13,7	13,8	14,0
Maddi yoksunluk oranı (%)	43,8	29,4	30,3	32,9	28,7	26,5	26,3	27,4	27,2	28,4
Maddi ve sosyal yoksunluk oranı (%)	-	-	19,2	17,8	15,4	15,3	15,8	16,7	18,1	16,6

Kaynak: TÜİK (2023b), Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri 2022 Maddi yoksunluk oranı, insanların yaşadıkları ülkenin koşullarını göz önünde bulundurarak kabul edilebilir bir yaşam standardına sahip olmaları için gerekli görülen veya arzulanan mal ve hizmetlerin fiyat uygunluğuna dayanmaktadır (Turgut, 2021: 71). Buna göre çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon ve otomobil sahipliği ile ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, kira, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme durumu ile ilgili hane halklarının algılarını yansıtmaktadır. Maddi yoksunluk oranı, TÜİK tarafından sayılan dokuz maddenin en az dördünü karşılamayanların oranı olarak tanımlanmakta ve 2022 yılı verilerine göre bir önceki yıla göre 1,2 puan artış göstererek %28,4 olarak hesaplanmaktadır. Maddi ve sosyal yoksunluk oranının hesaplanması için kullanılan değişkenler 2015 yılında toplanmaya başlanmıştır ve TÜİK tarafından belirlenen maddi ve sosyal yoksunluk maddelerinin (fertilte ilgili 6 ve hane ile ilgili 7) zorunlu olarak yokluğunu yaşayan nüfusun oranı olarak tanımlanmaktadır. Maddi ve sosyal yoksunluk oranı hesabında hane düzeyinde sorgulanan de-

ğişkenler; otomobil sahipliği, ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, kira, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme, mobilyaları eskidiğinde değiştirebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme durumudur. Bu oran için fert düzeyinde toplanan değişkenler ise; eskimiş giysilerin yerine yenisini alabilme, düz- gün iki çift ayakkabıya sahip olabilme, ayda en az bir kez tanıdıkları ile toplanabilme, ücretli boş zaman faaliyetlerine katılabilmeye, kendini iyi hissetmek için bir miktar para harcayabilme ve kişisel amaçlı kullanım için internet sahipliği olarak belirlenmiştir. Maddi ve sosyal yoksunluk oranı, belirtilen on üç maddenin en az yedisini karşılayamayanların oranı olarak tanımlanmaktadır. Buna göre 2022 yılı için maddi ve sosyal yoksunluk oranı bir önceki yıla göre 1,5 puan azalış göstererek %16,6 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5: Yaş Gruplarına Göre Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Riski Altındaki Nüfus Oranı, 2021-2022

Yaş Grupları	Cinsiyet	2021	2022
0-17 yaş	Kadın	44,7	43,5
	Erkek	42,8	41,9
18-64 yaş	Kadın	33,5	33,4
	Erkek	27,5	27,0
65+ yaş	Kadın	17,9	21,8
	Erkek	15,5	18,7

Kaynak: TÜİK (2023b), Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri 2022 Tablo 5'te eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %60'ına göre hesaplanan yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında bulunan yaş gruplarının cinsiyete göre dağılımı verilmiştir. Buna göre yoksulluktan en fazla etkilenen yaş grubunun 0-17 yaş grubu olduğu görülmektedir. Yaş grupları cinsiyetler bağlamında incelendiğinde bütün yaş gruplarında risk altındaki kadınların oranının erkeklerden daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu tablodan yola çıkarak Türkiye'de çocukların ve kadınların yoksul-

luk ve sosyal dışlanma riskinin yetişkinlere ve erkeklere göre daha yüksek söylemek mümkündür.

Tablo 6: Hane halkı Fertlerinin Eğitim Durumlarına Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri, 2018-2022

Eğitim Seviyesi	Cinsiyet	2018	2019	2020	2021	2022
Okuma-Yazma Bilmeyen	Kadın	10 839	11 852	13 475	17 020	21 181
	Erkek	13 684	17 305	21 165	23 642	30 799
Bir Okul Bitirmeyen	Kadın	12 840	13 576	18 765	19 211	23 141
	Erkek	18 567	20 506	24 917	29 373	39 994
Lise Altı Eğitimli	Kadın	15 233	17 431	22 137	23 672	30 233
	Erkek	25 311	29 149	35 263	38 058	50 953
Lise ve Dengi Okul	Kadın	23 277	25 049	32 114	33 359	40 276
	Erkek	32 555	36 678	44 480	50 988	69 085
Yüksek Öğretim	Kadın	37 889	42 238	50 788	56 814	68 026
	Erkek	52 145	57 848	70 639	75 360	99 836

Kaynak: TÜİK (2023a), Gelir Dağılımı İstatistikleri 2022

Tablo 6’da bireylerin eğitim durumlarına göre yıllık ortalama esas iş gelirleri gösterilmektedir. Buna göre eğitim seviyesi arttıkça bireylerin yıllık gelirleri de artmakta, eğitim seviyesi azaldıkça bireylerin yıllık gelirleri de azalmaktadır. Buradan yola çıkarak eğitim seviyesi ile gelir arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 6 cinsiyetler bağlamında incelendiğinde tüm eğitim seviyelerinde kadınların yıllık gelirlerinin erkeklerden daha düşük olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 6 ile yakından ilişkili olarak Tablo 7’de eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert geliri ve eğitim seviyesine göre yoksulluk oranları verilmiştir. Oranlar incelendiğinde eğitim seviyesi ile yoksulluk arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bireylerin eğitim seviyeleri yükseldikçe yoksulluk oranları azalmakta, eğitim seviyeleri düştükçe yoksulluk oranları artmaktadır.

En yüksek yoksulluk oranı okuma yazma bilmeyenlerde, en düşük yoksulluk oranı yükseköğretim mezunlarındadır. 2022 yılı itibariyle eşdeğer hane

halkı kullanılabilir fert gelirinin %50'sine göre hesaplanan yoksulluk oranı okuma-yazma bilmeyenlerde %27,7, yükseköğretim mezunlarında ise %2,6'dır. Ayvaz Kızılgöl ve Demir (2010) TÜİK verileri üzerinden gerçekleştirdikleri ekonometrik analizlere dayanan çalışmalarında hane halkı reisinin eğitim seviyesinin artmasının hanede yoksulluk riskini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışılan işkolunun yoksulluk riski açısından önem taşıdığını, yoksulluk açısından en riskli işkollarının tarım ve inşaat olduğunu ortaya koymuşlardır.

Tablo 7: Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirine ve Eğitim Seviyesine Göre Yoksulluk Oranı, 2018-2022

Yıllar	Yoksulluk Riski	Yoksulluk Oranı (%)				
		Okuma-Yazma Bilmeyen	Bir Okul Bitirmeyen	Lise Altı Eğitimli	Lise ve Dengi Okul	Yüksek Öğretim
2018	50%	27,5	23,6	12,1	5,8	2,2
	60%	36,2	33,2	19,8	10,3	3,7
2019	50%	26,1	22,4	13,4	6,9	2,5
	60%	35,2	32,8	20,4	11,9	4,2
2020	50%	26,7	25,7	14,0	8,3	3,2
	60%	35,8	35,7	21,2	12,9	5,1
2021	50%	24,1	24,4	13,8	7,5	2,5
	60%	34,6	34,1	20,9	12,6	4,5
2022	50%	27,7	24,4	13,8	7,8	2,6
	60%	38,5	35,3	21,4	13,0	4,4

Kaynak: TÜİK (2023b), Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri 2022

3. Türkiye’de Yoksullukla Mücadele ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye’de sosyal devlet olma yolunda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Ancak yoksullukla doğrudan mücadele politikalarının uygulanması

1970’li yılların ikinci yarısını bulmuştur. Son derece dağınık olan bu uygulamalar 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasıyla birlikte tek çatı altında birleştirilmeye çalışılmıştır. Günümüzde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adı altında faaliyetlerini sürdüren kurum yoksullukla mücadelenin merkezinde yer almaktadır.

3.1. Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Politikaları

Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarında yoksulluk büyük ölçüde köylü yoksulluğuyla özdeşleştirilmişti. Köylüler ülkenin ezici çoğunluğunu oluşturmaktaydı ve yoksulluk çok yaygındı. Bu dönemde yoksulluğun nedeni olarak savaş ve onu izleyen politik olaylar görülmüş (Buğra, 2018: 99), yoksullukla mücadele başta vakıflar olmak üzere gönüllü girişimlere havale edilmişti (Buğra, 2018: 133). 1950’li yıllarda tarımda makineleşme ve işsizlik nedeniyle başlayan köylerden kentlere göç süreci, kırdan yaşanan yoksulluğu kentlere taşımış (Selek Öz ve Yıldırım, 2008: 456), yoksulluk konusunun daha karmaşık bir hale bürünmesine neden olmuştur. Bu dönemde (İkinci Dünya Savaşından sonra) gelişmiş ülkelerde yaşanan refah devleti anlayışı Türkiye’yi de etkilemiş, sosyal politika alanında önemli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Sonrasında 1961 Anayasası ile birlikte ilk defa sosyal devlet ilkesi kabul edilmiş, anayasanın üçüncü bölümünü oluşturan sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler kısmında doğrudan ve dolaylı olarak yoksullukla ilgili düzenlemeler getirilmiştir.

Türkiye’de yoksullukla mücadelede doğrudan müdahale politikaları adına ilk adım 1976 yılında kabul edilen 2022 sayılı “Altmış Beş Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanun” ile atılmıştır. 1982 yılında Milli Eğitim Bakanlığına muhtaç durumdaki öğrencilere burs ve parasız yatılı hizmeti verme, 1983 yılında kurulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna (SHÇEK) ise muhtaç kişilere ayni ve nakdi yardım yapma görevi verilmiştir. 1986 yılında yürürlüğe giren 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ku-

rulmuştur. Bu kanun ile tüm vatandaşları hedef alan yoksul ve muhtaç durumda olan daha geniş kapsamlı bir programı uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamalara daha sonraları sağlık imkânlarından ücretsiz faydalanmaya yarayan “yeşil kart” uygulaması da eklenmiştir (Kızıler, 2017: 90).

Tablo 8’e göre sosyal koruma harcamaları 2021 yılında brüt 785 milyon 662 bin TL, net 784 milyon 932 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Geçmişten günümüze sosyal koruma harcamaları artma yönünde eğilim göstermektedir. Sosyal koruma harcamalarının kapsamını emekli/yaşlı (%45), hastalık/sağlık bakımı (%30,8), dul/yetim (%11,3), aile/çocuk (%4,2), işsizlik (%3,8), engelli/malul (%3) ve sosyal dışlanma (%0,6) harcamaları oluşturmaktadır (TÜİK, 2022).

Tablo 8: Risk/İhtiyaç Gruplarına Göre Brüt ve Net Sosyal Koruma Harcamalarının Dağılımı, 2000-2021

	2000	2010	2013	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Sosyal koruma harcamaları toplamı (Brüt)	13 504	148 450	220 429	336 520	382 665	448 727	542 201	655 261	785 662
Sosyal koruma harcamaları toplamı (Net)	13 504	148 428	220 269	335 783	381 916	447 730	540 961	654 647	784 932

Kaynak: TÜİK (2022), Sosyal Koruma İstatistikleri 2021

Günümüzde yoksullukla mücadelede temel kurum Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’dır. Bakanlık ve bakanlıklar düzeyinde yoksullukla mücadele anayasal bir görev ve sorumluluktur. Bu bağlamda, Türkiye’de yoksullukla mücadele “sosyal devlet” anlayışının bir gereği olarak devletin sorumluluğunda olan konulardan biridir. 1982 Anayasasına göre; “devlet toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir” (md. 2), ayrıca “devletin temel amaç ve görevlerinden biri, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağ-

daşmayacak şekilde sınırlayan engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” (md. 5).

Yoksullukla mücadele politikaları bireylerin insanca yaşaması ve diğer toplumsal sorunların önüne geçilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Kızıler, 2017: 84). Yoksullukla mücadelede temelde doğrudan ve dolaylı yaklaşım olmak üzere iki ana yaklaşım bulunmaktadır (Gündoğan, 2008: 49-51). Bu yaklaşımlar ve neden oldukları sonuçlar hem uygulayıcıların politikalarına hem de uygulanan bölgenin ekonomik durumuna göre değişim gösterebilmektedir (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 71).

Yoksullukla mücadelede doğrudan yaklaşım; beslenme, sağlık, eğitim ve konut gibi temel ihtiyaçlar olmak üzere yoksulların yaşam kalitesini ilgilendiren konularda somut program ve politikaların uygulanmasını ve yoksul kesimlere sağlanan transferlere önem verilmesini temel alan yaklaşımdır (Kızıler, 2017: 84). Bu yaklaşımda devlet; vergiler, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar, sağlık ve eğitim politikaları gibi temel araçlarla gelirin ikincil dağılımına etkin bir şekilde müdahale etmektedir (Gündoğan, 2008: 51). Bununla birlikte, tamamen yoksullukla mücadeleye odaklanmış proje ve programlar da bu yaklaşımın temel araçları arasında yer almaktadır (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 72). Doğrudan mücadele politikalarının başarılı olması için ilgili kurumların yoksulluğu azaltmayı öncelikli hedef olarak benimsemesi, programın uygulandığı yoksul kitlenin doğru belirlenmesi, hedef doğrultusunda somut program ve politikaların toplum tarafından yaygın destek alması gerekmektedir. Türkiye’de bu politikalar başta Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olmak üzere, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü (Dal ve Temiz, 2023: 1289), Milli Eğitim Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı (Zanbak, 2017: 215-216), yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla yürütülmektedir.

Yoksullukla mücadelede dolaylı yaklaşım; ekonomik büyüme sağlanarak, yoksulluğun azaltılabileceği düşüncesini temel alan yaklaşımdır. Bu yakla-

şında hızlı bir ekonomik büyüme ile yoksul kesimin gelirini ve hayat standardını yükseltmek amaçlanmaktadır. Ekonomik büyüme üretim ve istihdam artışı sağlayacak, buna bağlı olarak eğitim ve sağlık alanı iyileşecek, gelir dağılımının daha adil hale gelmesiyle birlikte dolaylı bir şekilde yoksulluk azalacaktır (Gündoğan, 2008: 49-50). Günümüzde yoksullukla mücadelede doğrudan ve dolaylı yaklaşımın birlikte ele alındığı görülmektedir.

3.2. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Yoksullukla Mücadele Politikaları

Ailenin bütünlüğünün korunması, güçlendirilmesi ve sosyal refahın artırılması amacıyla 1983 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) ve 1989 yılında Aile Araştırma Kurumu kurulmuştur. 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) kurulunca SHÇEK ve Aile Araştırma Kurumu ilgili bakanlığa devrolmuştur. 2018 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile birleştirilmiş ve ismi Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na dönüşmüştür. 2021 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile ayrılarak günümüzdeki statüsüne kavuşmuştur. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde yoksullukla mücadele faaliyetlerini yürüten birimler;

- Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü
- Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
- Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü
- Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü'dür.

Aile ve Toplum Hizmetleri çatısı altında “Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM)”, “Aile Destek Merkezleri (ADEM)” ve “Sosyal Dayanışma Merkezleri (SODAM)”; **Çocuk Hizmetleri** çatısı altında “Çocuk Evleri Koordinasyon Merkezi (ÇEKOM)”, “Çocuk Koruma, İlk Müdahale ve Değerlendirme Birimi (ÇOKİM)”, “Çocuk Evleri Sitesi (ÇES)”, “Çocuk Evleri”

ve “İhtisaslaştırılmış Çocuk Evleri Sitesi (İÇES)”; **Kadın Hizmetleri** çatısı altında “Kadın Konukları”, “Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM)” ve “Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM)”; **Engelli ve Yaşlı Hizmetleri** çatısı altında “Bakım Rehabilitasyon ve Aile Danışma Merkezleri”, “Rehabilitasyon ve Aile Danışma Merkezleri”, “Huzurevleri ve Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri”, “Umut Evleri (Ev Tipi Sosyal Hizmet Kuruluşu)”, “Yaşlı Yaşam Evleri (Ev Tipi Sosyal Hizmet Kuruluşu)”, “Engelli Bireylere Yönelik Aktif Yaşam Merkezleri” ve “Yaşlı Bireylere Yönelik Aktif Yaşam Merkezleri”; **Bağlı Kuruluş** olarak ise Darülaceze Başkanlığı bulunmaktadır (ASHB, 2023a: 21).

Bakanlık, bu birimler aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğini engellemek, dezavantajlı grupların toplumdan dışlanmasının önüne geçmek, geliri olmayan ya da dar gelirli ailelere hayat standardı sunmak amacıyla yoksullukla mücadele etmektedir. Türkiye’de muhtaç bireylerin belirlenmesinde hane esaslı yaklaşım temel alınmaktadır (Özsoy ve Karataş, 2021: 226). Sosyal hizmet ve yardımlar bireylerin başvurusu ve ihbar esaslı yapılmakta, asgari geçim düzeyinden yoksunluk (muhtaçlık) üzerinden değerlendirilmektedir. Dolayısıyla mevcut sistemde sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamaları büyük ölçüde talebe (talep odaklı) bağlıdır (Şahin Duran ve Cenkli, 2021: 156). Arz odaklı hizmet sunum modeli olarak uygulanması planlanan Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) ile toplumsal yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve refah seviyelerinin yükseltilmesi hedeflenmektedir (Özsoy ve Karataş, 2021: 226).

Bakanlığın yoksullukla mücadelede en ön plana çıkan birimi Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğüdür. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü’nün sosyal yardımları “aile yardımları”, “barınma-gıda yardımları”, “engelli-yaşlı yardımları”, “sağlık yardımları”, “eğitim yardımları” ve “proje destekleri” şeklinde olup elli farklı sosyal yardım türü üzerinden yürütülmektedir.

Aile Yardımları: Doğum Yardımı, Çoklu Doğum Yardımı, Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Düzenli Nakit Yardım Programı, Öksüz ve Yetim Yardımı, Asker Ailelerine Yönelik Düzenli Nakit Yardım Programı, Asker

Çocuğu Yardımı, Terör Zararı Yardımları, Afet-Acil Durum Yardımları, İşe Yönlendirme Yardımı-Başlama Yardımı, Şehit Yakınları ve Gazilere Yönelik Yardımlar, Vefat Yardımı, Türkiye Aile Destek Programı

Tablo 9: Rakamlarla Türkiye’de Sosyal Yardım, 2022

Toplam Sosyal Yardım Harcaması Tutarı (TL)	151,9 Milyar
Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğünce Yapılan Sosyal Yardım Harcaması (SYDTF + Genel Bütçe)	87 Milyar
Sosyal Yardımların GSYH İçindeki Payı	1,13%
Sosyal Yardımlardan Faydalanan Toplam Hane Sayısı	4.419.286
2022 Yaşlı ve Engelli Aylığı Fayda Sahibi Sayısı	1.533.509
2022 Yaşlı ve Engelli Aylığı Toplam Aktarılan Kaynak (TL)	21.576.925.376
GSS Primi Devlet Tarafından Ödenen Kişi Sayısı ***	9.488.441
GSS Prim Desteği (SGK’ya Ödenen) (TL)	33.552.337.026
Elektrik Tüketim Desteğinden Yararlanan Kişi Sayısı	2.719.745
Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yapılan Yardımlardan Yararlanan Kişi Sayısı	87.627
Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımdan Yararlanan Kişi Sayısı	61.769
Öksüz ve Yetim Yardımı Programı Yardımlarından Yararlanan Çocuk Sayısı	47.362
Şartlı Nakit Transferinden Yararlanan Çocuk Sayısı	3.888.417
SYDV Sayısı	1.003
SYDV Personel Sayısı	8.779
SYDV Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi Sayısı	4.067
Nakdi Yardımların Tüm Yardımlar İçindeki Yüzdesi	93%
Düzenli Yardımlara Aktarılan Kaynağın Tüm Yardımlara Oranı	86%

Kaynak: ASHB (2023a), Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu, s. 134, 191, 192.

Barınma-Gıda Yardımları: Gıda Yardımı, Öğle Yemeği Yardımı, Aşevleri, Barınma Yardımları, Sosyal Konut Projesi, Yakacak Yardımları, Elektrik Tüketim Desteği, Sosyal Uyum Yardımı (SUY), Tamamlayıcı Sosyal Uyum Yardımı (T-SUY), Doğal Gaz Tüketim Desteği

Engelli-Yaşlı Yardımları: Yaşlı Aylığı, Evde Bakım Aylığı (Evde Bakım Yardımına ilişkin iş ve işlemler Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne devredilmiştir), Engelli Aylığı, Engelli Yakını Aylığı, Yaşlı ve Engelli Bakım Projeleri (VEFA Projeleri), Engelli İhtiyaç Yardımları, Yaşlı-Engelli Ev ve Kişisel Bakım Programı (Ulusal VEFA Programı)

Sağlık Yardımları: Genel Sağlık Sigortası (GSS) Prim Ödemeleri, Şartlı Sağlık Yardımları (Sağlık ve Gebelik), Katılım Payı Ödemeleri, Kronik Hastalık Yardımı, Silikozis Hastalarına Yapılan Ödemeler, Kronik Hastalara Kesintisiz Güç Kaynağı Desteği ve Birikmiş Elektrik Borcu Desteği, Sağlık Yardımı

Eğitim Yardımları: Ücretsiz Ders Kitabı, Şartlı Eğitim Yardımları, Yabancılarla Yönelik Şartlı Eğitim Yardımı (Y-ŞEY), Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınması, Eğitim Materyali Yardımları, Öğrenci Barınma-Taşıma-Yemek Yardımı, Yurt Yapımı, Anaokulu/Anasınıfı Destek Programı, Yükseköğrenim Öğrencilerine Yönelik Yardımlar

Proje Destekleri: Aile Destek Merkezi (ADEM Projeleri), Sosyal Dayanışma Merkezi (SODAM Projeleri), Evsizlere Konaklama Projesi, Sosyal Hizmet Projeleri, Kuruluş Bakımından Ayrılan Gençlerin Sosyal Yönden Desteklenmesi Projesi (ASHB, 2023a: 135).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yoksullukla mücadele görevini başta 1986 yılında 3294 sayılı yasa ile kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları olmak üzere çok sayıda kamu kurum ve kuruluşu ile iş birliği içerisinde yürütmektedir.

Tablo 9’a göre 2022 yılında Türkiye’de toplam 151,9 Milyar TL tutarında sosyal yardım yapılmıştır. Bu miktarın 87 Milyar TL’si Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından, geri kalan kısmı ise diğer kamu kurumları ve belediyeler tarafından yapılan sosyal yardımların tutarıdır. Sosyal yardımların GSYH içindeki payı %1,13 olarak hesaplanmış, sosyal yardımlardan yaklaşık 4 buçuk milyon hane yararlanmıştır. Yaşlı ve engelli aylığından 1 buçuk milyondan fazla kişi fay-

dalanmış, yaklaşık 9 buçuk milyon kişinin Genel Sağlık Sigortası primi Bakanlık tarafından ödenmiştir. 2,7 milyon kişi elektrik tüketim desteğinden, 4 milyona yakın çocuk ise şartlı nakit transferinden yararlanmıştır. Türkiye’deki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının sayısı yıldan yıla artarak 1003’e ulaşmıştır. Bakanlığın yaptığı sosyal yardımların %93’ünü nakdi sosyal yardımlar ve bu nakdi sosyal yardımların %86’sını ise düzenli olarak yapılan nakdi yardımlar oluşturmuştur.

Tablo 10: Seçilmiş Sosyal Yardım Programları ve Destek Miktarları

Gıda Yardımları	Hane içinde kişi başına düşen geliri net asgari ücretin 1/3’ünden (2.835,60 TL) az olan haneler	Mütevelli Heyeti tarafından belirlenir.
Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardım	Eşi vefat etmiş kadınlar	1000 TL
Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar	Evli ise eşi, değil ise ailesi	800 TL
Öksüz ve Yetim Yardımı	Annesi veya babası vefat etmiş 18 yaşından küçük çocuklar	600 TL
Muhtaç Asker Çocuğu Yardımı	Babası askerde olan 18 yaşından küçük çocuklar	350 TL
Doğum Yardımı	Yurt içinde ve yurt dışında 15.05.2015 tarihinde ve sonrasında canlı doğum gerçekleştiren Türk vatandaşları ve Mavi kart sahipleri	Birinci çocuk için 300 TL
		İkinci çocuk için 400 TL
		Üçüncü ve sonraki çocuklar için 600 TL
Şartlı Eğitim Yardımı	İlk ve orta öğrenim çağında çocuğu bulunan aileler	İlköğretim erkek öğrenci aylık 90TL, kız öğrenci aylık 100 TL
		Ortaöğretim erkek öğrenci aylık 130 TL, kız öğrenci aylık 150 TL
Şartlı Sağlık Yardımı (Sağlık ve Gebelik)	0-5 yaş arası çocuklar	Doğumun hastanede yapılması halinde tek seferlik 500 TL,

	Hamileler	Gebelik döneminde anne için aylık 200 TL, çocuk için aylık 100 TL
Yaşlılık Aylığı	65 yaş üstü vatandaşlar	1997,70 TL
Engelli Aylığı	%40 ve üstü engelli raporu olan vatandaşlar	%40-%69 için 1594,70 TL
		%70 ve üzeri için 2392,05 TL
Engelli Yakını Aylığı (18 Yaşından küçük engelliler)	Engelli yakınları	1594,70 TL
Yabancılara Yönelik Sosyal Uyum Yardımı (SUY) Programı	Geçici barınma merkezleri dışında ikamet eden ve muhtaçlık, hanede sosyal güvence olmaması ve demografik kriterlerden en az birine uyması şartlarını sağlayan 99 ile başlayan kimlik numarasına sahip Suriyeliler ve diğer tüm yabancılar faydalana-bilmektedir.	Hanedeki kişi başına 230 TL
Genel Sağlık Sigortası (GSS) Prim Ödemeleri	Sosyal güvencesi olmayan tüm vatandaşlar	G0 Prim tutarı 400,32 TL

Kaynak: ASHB (2023b), Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Programları

Tablo 10’da güncel bazı sosyal yardım programları ve destek miktarları gösterilmiştir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla yaşlı, engelli, engelli yakını, dul, öksüz ve yetim, çocuk, asker ailesi ve yabancılar gibi çeşitli toplumsal kesimlere aynı veya nakdi destek sunulmaktadır. Sosyal yardımların sayıca çokluğunun (elli farklı sosyal yardım türü) yanı sıra yararlanan kişi sayısının da fazla olması bazı yardım miktarlarının düşük olması sonucunu beraberinde getirmektedir. Tabloda şartlı eğitim yardımının ilköğretimdeki erkek öğrenci için aylık 90 TL, kız öğrenci için aylık 100 TL; ortaöğretimdeki erkek öğrenci için aylık 130 TL, kız öğrenci için aylık 150 TL olarak belirlendiği görülmektedir. Şartlı nakit transferleri, şartlı eğitim yardımı ve şartlı sağlık yardımı şeklinde uygulanmakta ve olumlu yöndeki toplumsal değişime kat-

kı sağlamaktadır. Ailelerin çocuklarını eğitim hayatına devam ettirmeleri karşılığında verilen şartlı eğitim yardımının miktarı çok düşük düzeyde kalmaktadır. Eğitim ve yoksulluk arasında ters yönlü bir ilişki bulunmakta, eğitim seviyesi yükseldikçe yoksulluk riski de azalmaktadır. Buna bağlı olarak şartlı eğitim yardımları yoksullukla mücadelede özel olarak önem verilmesi gereken yöntemlerden biri olarak görülmelidir.

Sonuç

Yoksulluk ve yoksullukla mücadele tarihin her döneminde ve hemen hemen her ülkede tartışılan, çözüm aranan konuların başında yer almıştır. Türkiye’de yoksullukla mücadelenin kurumsallaşma süreci 1976 yılında kabul edilen 2022 sayılı “Altmış Beş Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanun” ile başlamıştır. 1983 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna (SHÇEK), 1986 yılında ise 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kurulmuştur. 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulmasıyla sosyal hizmetlere ve sosyal yardımlara ilişkin bütün kurum ve kuruluşlar Bakanlık çatısı altında toplanmıştır. Bakanlık 2021 yılından beri Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ismi altında faaliyetlerini sürdürmektedir.

Türkiye’de yoksullukla mücadelede ana aktör konumunda olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının yoksullukla mücadele politikalarının merkezinde sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar yer almaktadır. Sosyal hizmetler sosyal ve ekonomik yönden desteğe ihtiyaç duyan insanların yaşam koşullarını iyileştirmek ve onları güçlendirmek açısından hayati bir işlevi yerine getirmektedir. Bu bağlamda Bakanlık sosyal hizmet programları aracılığıyla aile, çocuk, kadın, engelli, yaşlı, gazi ve şehit yakınları gibi dezavantajlı kesimlerin toplumsal bütünleşme sürecine destek olmaya çalışmaktadır. Sosyal yardımlar ise nakdi ve ayni olmak üzere iki farklı şekilde yapılabilmektedir. Bakanlığın yaptığı sosyal yardımların büyük çoğunluğu-

nu (%93) nakdi sosyal yardımlar oluşturmaktadır. Aynı yardımlar daha çok Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla yürütülmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının 2022-2026 Stratejik Planında yoksullukla mücadele ile ilgili amaç ve hedefler aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

- Kapsayıcı sosyal yardım ve dayanışma hizmetleri ile toplumsal kırılganlıkların azaltılmasına katkı sağlamak,
- Sosyal hizmet ve sosyal yardımları bütüncül, çok paydaşlı ve katılımcı bir yaklaşımla geliştirmek ve uygulamak,
- Sosyal yardım-istihdam bağına güçlendirerek sosyal yardımları etkinleştirmek (ASHB, 2023a: 39).

Bu amaçlar doğrultusunda Bütünleşik Sosyal Koruma Dönemine geçilerek sosyal yardımlardan faydalanan vatandaşların diğer kamu hizmetlerine (sosyal hizmet, istihdam, eğitim, sağlık vb.) erişimlerinin artırılması hedeflenmektedir (ASHB, 2023a: 144, 224). Bütünleşik Sosyal Koruma Sistemi ile birlikte kamu kurumları arasında iş birliği ve koordinasyon sağlanması ve mükerrer sosyal yardımların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile TÜBİTAK’ın işbirliği ile gerçekleştirmiş olan Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (BSYBS) tüm sosyal yardımların ve sosyal hizmetlerin tek çatı altında birleştirilmesi, sosyal yardımlara ilişkin kararların etkin bir şekilde alınabilmesi, sosyal yardımlara başvuru sürecinin kolaylaştırılması, sosyal yardımların sunumunda etkinliğin sağlanması, kurumlar arası bilgilerin paylaşımı ve programların bütünleştirilmesini hedefleyen bir bilgi sistemidir (Özsoy ve Karataş, 2021: 226). Ancak sisteme dahil edilen yerel yönetimlerin sayısı son derece düşük olmakla birlikte sivil toplum örgütleri sisteme entegre edilmemiştir. Yoksullukla mücadelede sosyal yardımların etkili bir araç olarak kullanılabilmesi için sistemin tüm unsurlarını içine alan, kapsayıcı, hak temeline dayanan bütünleşik bir sosyal yardım mevzuatına ve sistemine ihtiyaç duyulmaktadır (Şahin Duran ve Cenikli, 2021: 160).

Şartlı nakit transferleri (şartlı eğitim ve sağlık yardımları) yoksullukla mücadelede etkili birer araç olarak değerlendirilmelidir. Sosyal yardımların

eğitim ve sağlık alanına katkı sağlaması sadece bireysel bağlamda değil toplumsal açıdan da önemli faydaları beraberinde getirmektedir. Yoksullukla mücadelede en etkili yöntem insanların yapabilirliklerine katkı sağlayan uygulamaların desteklenmesidir. Bu bağlamda sosyal yardımların eğitim, sağlık, üretim, istihdam ve toplumsal cinsiyet eğitliğine ilişkin politikalarla bir arada ele alınması beklenmektedir. Son yıllarda sosyal yardım alan vatandaşlar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından istihdama kazandırılmak üzere Türkiye İş Kurumuna yönlendirilmektedir. Bununla birlikte işe yönlendirme ve işe başlama yardımları yapılmaktadır. Sosyal yardım-istihdam ilişkisini güçlendirmek ve sosyal yardımlardan yararlanan vatandaşların işgücü piyasasına girişini teşvik etmek amacıyla işverene sağlanacak sigorta prim desteğine ilişkin usul ve esasları düzenleyen Yönetmelik kapsamında düzenli sosyal yardımlardan yararlanan İşKUR'a kayıtlı vatandaşların işe yerleşmesi durumunda, özel işveren sigorta primlerinin tamamı bir yıl süreyle Bakanlık tarafından karşılanmaktadır. Bu yön-deki politikaların yaygınlaşması yoksullukla mücadelede daha etkili adımlar atılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alcock**, P. (2008), Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, [(Der.) Alcock, P., May, M., Rowlingson K. (2008), **Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar**, Ankara: Siyasal Kitabevi] içinde, 179-188.
- Arabacı**, Yüksel, R. (2014), Gelir Dağılımı ve Yoksulluk (5. Basım), [(Ed.) Tokol, A ve Alper, Y. (2014), **Sosyal Politika**, Bursa: Dora Yayınları] içinde, 176-202.
- ASHB** (2023a), Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu, https://www.aile.gov.tr/media/129482/ashb_2022-idare-faaliyet-raporu.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2023).
- ASHB** (2023b), Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Programları <https://www.aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yardim-programlarimiz/> (Erişim Tarihi: 20.07.2023).

- Buğra, Ayşe** (2018), **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika** (9. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duran, Şahin, D. ve Cenikli, Elvan** (2021), Yoksullukla Mücadelede Bir Kamu Politikası Olarak Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (Eylül 2021), 46, 149-162.
- Gündoğan, Naci** (2008), Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele, **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, (2008 Ocak-Şubat), 42-56.
- Güneş, Sadık** (2010), **Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü**, Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Kabakçı Karadeniz, H.** (2017), Yoksulluğun Nedenleri, [(Ed.) İslamoğlu, E ve Özdemir, Ç. (2017), **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk** Ankara: Seçkin Yayınevi] içinde, 161-180.
- Kızılğöl, Ayvaz, Ö. ve Demir, Çiğdem** (2010), Türkiye’de Yoksulluğun Boyutuna İlişkin Ekonometrik Analizler, **İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi** (Ocak 2021), 1, 21-32.
- Kızılar, Neslihan** (2017), Türkiye’de Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Transfer Harcamaları, **Journal of Life Economics**, 4 (1), 77-100.
- Koray, Meryem** (2020), **Sosyal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Özsoy, Dilek ve Karataş, Kazım** (2021), Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Uygulanan Sosyal Yardımlar, **19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi** (Haziran 2021), 2, 219-236.
- Selek Öz, C. ve Yıldırım alp, Sinem** (2009), Türkiye’de Kentsel Yoksullukla Mücadelede Sosyal Belediyeciliğin Rolü. **I. Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu**, 22-23 Ekim, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 453-463.
- Senses, Fikret** (2006), **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taş, Yunus ve Özcan, Selami** (2012), Türkiye’de ve Dünyada Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma, **International Conference on Eurasian Economies** 2012-Session 3D: Büyüme ve Gelişme III, 423-430.

- Temiz**, Hasan, E. (2008), Dünyada Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri, **Çalışma ve Toplum** (Ocak 2008), 17, 61-100.
- Temiz** Nurcan ve **Dal**, Rabia (2023), Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardım Kurumlarının Etkinliği, **Çalışma ve Toplum** (Nisan 2023), 77, 1287-1322.
- Turgut**, Murat. (2021), Türkiye’nin Maddi Yoksunluk Oranındaki Değişimin İncelenmesi, **Uluslararası Finans, Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi** (Haziran 2021), 1, 63-108.
- TÜİK** (2022, 23 Aralık), Sosyal Koruma İstatistikleri 2021, Haber Bülteni <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Social-Protection-Statistics-2021-45744> (Erişim Tarihi: 20.07.2023).
- TÜİK** (2023a, 4 Mayıs), Gelir Dağılımı İstatistikleri 2022, Haber Bülteni <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-Distribution-Statistics-2022-49745> (Erişim Tarihi: 20.07.2023).
- TÜİK** (2023b, 8 Mayıs), Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri 2022, Haber Bülteni <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Poverty-and-Living-Conditions-Statistics-2022-49746> (Erişim Tarihi: 20.07.2023).
- TÜRK-İŞ** (2023, 6 Haziran), TÜRK-İŞ Mayıs 2023 Açlık ve Yoksulluk Sınırı, <https://www.turkis.org.tr/turk-is-mayis-2023-aclik-ve-yoksulluk-siniri/> (Erişim Tarihi: 20.07.2023).
- Yıldırım**, Metin ve **Arpacıoğlu**, Özge (2011), Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi. **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi** (Ağustos 2021), 4 (2), 60-76.
- Zanbak**, Mehmet (2017), Yoksullukla Mücadele Yöntemi, [(Ed.) İslamoğlu, E ve Özdemir, Ç. (2017), **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk**, Ankara: Seçkin Yayınevi] içinde, 211-225.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, Bilgi Dergisi’nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by Bilgi).

2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research’s effects on any person/institution was reported by the author).

3. Makalenin tamamının Cihan SELEK ÖZ ve Murat ERUSTA tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by Cihan SELEK ÖZ ve Murat ERUSTA as no additional acknowledgement has been made).

Extended Abstract

The Outlook of Poverty in Türkiye and the Role of the Ministry of Family and Social Services in Fighting Against Poverty

Cihan SELEK ÖZ and Murat ERUSTA

The study titled “The Outlook of Poverty in Türkiye and the Role of the Ministry of Family and Social Services in Fighting Against Poverty” aims to examine the outlook of poverty in Türkiye and the practices of the Ministry of Family and Social Services, which is the leading actor in the fight against poverty. The study consists of three parts: firstly, information is given about the concept of poverty and its causes; secondly, the appearance of poverty in Türkiye is analysed by using the current Income Distribution and Poverty and Living Conditions Statistics published regularly every year by the Turkish Statistical Institute (TUIK), and finally, the tools used by the Ministry of Family and Social Services in the fight against poverty are discussed. Considering the findings obtained, The Gini coefficient, the income distribution inequality indicator, is the most basic poverty indicator, reached its highest level in 2022, and income distribution inequality has peaked. In general, while the share of the poorest remains more or less con-

stant over the years, the wealthiest share increases while the middle class's share decreases. When we look at poverty rates, it is seen that as the number of people living in the household increases, the poverty rate also increases. According to 2022 data, the material deprivation rate increased by 1.2 points compared to the previous year, the permanent poverty rate increased by 0.2 points compared to the previous year, and the material and social deprivation rate decreased by 1.5 points compared to the previous year. It has been determined that the risk of poverty and social exclusion in Türkiye is higher for children and women than for adults and men and that there is a directly proportional relationship between education level and income. Social services and social assistance are central to the anti-poverty policies of the Ministry of Family and Social Services. Although social protection expenditures aimed at combating poverty tend to increase, persistent poverty increased by 1%, and material and social deprivation decreased by 2.6%. However, it was insufficient compared to social protection expenditures.

The effectiveness of the fight against poverty will be increased if the amount of aid given through conditional cash transfers (conditional education and health aid) is sufficient to meet the beneficiary's needs. Strengthening the social assistance-employment relationship will significantly contribute to taking more practical steps in the fight against poverty through disseminating policies aimed at job placement of citizens registered with İŞKUR who benefit from social assistance. By considering social assistance and policies on education, health, production, employment, and gender equality, poverty can be combated by supporting practices that contribute to people's capabilities.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kadın Maden Mühendisliği Bölümü Öğrencilerinin Gözünden Maden Mühendisliği Mesleğinin Toplumsal Cinsiyet Algısına Dayalı Olarak Değerlendirilmesi

Tuğba Deniz TOMBAL¹

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 09. 10. 2023

Kabul: 02. 12. 2023

Online Yayın: 04. 12. 2023

Anahtar Kelimeler:

Maden Mühendisliği,
Toplumsal cinsiyet,
Erkek egemen meslekler

Kaynak Gösterimi

Tombal, Tuğba Deniz. (2023). Kadın Maden Mühendisliği Bölümü Öğrencilerinin Gözünden Maden Mühendisliği Mesleğinin Toplumsal Cinsiyet Algısına Dayalı Olarak Değerlendirilmesi. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 25 (2), 211-234. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1373179

Özet

Bu çalışmada, Dünya’da ve Türkiye’de halen erkek ege men bir alan olarak kabul edilen maden mühendisliği mesleğine kadın maden mühendisliği öğrencilerinin perspektifinden bakarak mesleğin toplumsal cinsiyet eşitliği yönünden irdelenmesi hedeflenmiştir. Bu çalışma, Türkiye’de maden mühendisliği eğitimi alan kadın öğrencilerin, eğitim hayatlarında cinsiyetçi rollere dayalı olarak karşılaştıkları sorunları tespit etmeyi ve çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, 76 katılımcının görüşlerine dayalı olarak bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada katılımcılara iki kısımdan oluşan bir dijital anket dağıtılmıştır. Anketin ilk kısmında demografik bilgiler, ikinci kısmında ise katılımcıların mesleklerini toplumsal cinsiyete dayalı olarak değerlendirmelerine ilişkin sorular sorulmuştur. Çalışmadan elde edilen veriler değerlendirilerek ve yorumlanarak çözüm önerileri sunulmuştur. Çalışma sonucunda, kadın öğrencilerin halen toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar ve ayrımcılıkla mücadele ettikleri ve bu koşullar altında eğitimlerine devam etmek zorunda kaldıkları görülmüştür.

1 Sorumlu Yazar: Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi,
✉ ttombal@atu.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-5658-6854

RESEARCH ARTICLE

Evaluation of the Mining Engineering Profession from the Perspective of Female Mining Engineering Students Based on Gender PerceptionTuğba Deniz TOMBAL¹

ARTICLE INFO

Submitted: 09. 10. 2023**Accepted:** 02. 12. 2023**Published Online:**

: 04. 12. 2023

Keywords:Mining Engineering,
Gender,
Male-dominated profes-
sions**To cite this article**Tombal, Tuğba Deniz.
(2023). Evaluation of
the Mining Engineering
Profession from the Per-
spective of Female Min-
ing Engineering Students
Based on Gender Per-
ception, Bilgi Journal of
Social Sciences, 25(2),
211-234.
doi.org/10.54838/bilg-
isosyal.1373179**Abstract**

The examination of the mining engineering profession from the perspective of female mining engineering students and the investigation of the profession in terms of gender equality constitute the main scope of this study. This study also aims to identify and offer solutions to the problems based on sexist roles faced by the female students in Turkey who study mining engineering. In this context, a field study was conducted based on the views of 76 participants. In the study, a digital questionnaire consisting of two parts was distributed to the participants. In the first part of the questionnaire, demographic information was asked, and in the second part, questions about the gender-based evaluation of participants' professions were asked. Solution suggestions were presented by evaluating and interpreting the data obtained from the study. As a result of the study, it was observed that female students still struggle with gender-based prejudices and discrimination and have to continue their education under these conditions.

1 Corresponding Author: PhD., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University ✉ ttombal@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5658-6854

Giriş

Mühendislik eğitimi ve araştırmaları dünya çapında giderek gelişmekte ve önem kazanmaktadır. En iyi, en parlak ve en yenilikçi mühendislik yetkinliklerinin belirlenmesi, ulusal endüstrilerin ve ülkenin kendisinin rekabet avantajının sürdürülmesi için çok önemlidir (NAAN, 2006). Mühendisliğin temel işlevi, insanlığa muazzam faydalar sağlamak için malzeme, enerji ve bilgiyi manipüle etmektir. Bu nedenle mühendislik; ürünlere, süreçlere ve hizmetlere değer katan, böylece ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan ve yaşam kalitesini artıran en önemli alanlardan biri olarak kabul edilmektedir (Balakrishnan ve Low, 2016). Mühendislik profesyonellerinin azlığı küresel bir olgudur (Gill vd., 2008). Mühendislere duyulan ihtiyacın artmasına rağmen, kadınların mühendislik mesleklerine katılımı hala yetersizdir (Balakrishnan ve Low, 2016). Mühendislik, öğrenci gözünde zor, ağır ve kirliliğe sahip bir imaja sahiptir. Bu güçlü kültürel imgeler, mühendisliğin kadınlar için uygun olmadığına düşünülmesiyle mesleki ayrımcılığın yeniden üretilmesine yardımcı olmuştur. Bu yaygın görüşlere rağmen, bazı kadınlar sektörde kariyer yapma beklentisiyle mühendislik eğitimi almaya karar vermektedir (Powell vd., 2007). Son yıllarda, bilim ve mühendislik alanlarında lisans, yüksek lisans ve doktora derecesi alan kadınların sayısı ve oranı önemli ölçüde artmıştır (NAAN, 2006).

Ülkelerin mühendislik profesyonellerine olan ihtiyacı arttıkça hem eğitimciler hem de sektör liderleri çabalarını kadınları bu geleneksel erkek kariyerine çekmeye odaklanmaktadır. Farklı kurumların farklı düzeylerde ve türlerde destek sunması muhtemel olduğundan, kurum ve mühendislik öz yeterliliği arasındaki potansiyel ilişkiyi araştırmak, öğrenci memnuniyetini, başarısını ve nihayetinde mühendislik programlarında kalıcılığı anlamının önemli bir parçasıdır (Marra vd., 2009). Mühendislikte toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına ilişkin bir diğer önemli yorum, çeşitli mühendislik programlarındaki kadın ve erkek oranları gibi gözlemlenen farklılıkların, kadınların değerlerinin erkeklerinkinden farklı olmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu yoruma göre, erkekler “teknoloji gibi teknoloji” ile daha fazla ilgilenirken, ka-

dınlar bağlamsallaştırılmış uygulamalarla, özellikle de insan perspektifiyle daha fazla ilgilenmektedir (Uden, 2002). Hem kadınlar hem de erkekler için mühendis olma kararı, akademik ilginin yanı sıra öğretmenlerin, ebeveynlerin veya akıl hocalarının teşvikine dayanmaktadır (Cech, 2005). Yakın zamana kadar üniversite kampüslerinde yapılan araştırmaların çoğu, kadınların algıları, beklentileri ve tercihleri ile kadınların mevcut mühendislik bölümlerine ve laboratuvarlara yerleştirilmesine odaklanmıştır. Önceki araştırmalarda öğrenme ve başarıda cinsiyet farklılıkları tespit edildiğinden, kadınların mühendislik bilimlerinde “yetersiz” oldukları ve katılım için motivasyonlarının olmadığı varsayılmıştır. Ancak son araştırmalar, ders kaydı ve başarıdaki cinsiyet farklılıklarının istatistiksel olarak önemsiz hale geldiğini göstermiştir (Bystydzienski ve Bird, 2006). Üniversite öğrencilerinin cinsiyet rolü dağılımı zaman içinde değişiklik göstermekle birlikte, üniversite eğitiminin genellikle öğrencilerin cinsiyet rolü tutumlarını olumlu yönde değiştirdiği bilinmektedir. Ancak yapılan araştırmada kadın öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin daha eşitlikçi bir bakış sergiledikleri, erkek öğrencilerin ise daha gelenekçi bir tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, üniversite öğrencilerinin tutumlarının hangi yönde geliştiğinin ve üniversite eğitiminin toplumsal tutumları ne ölçüde değiştirebildiğinin belirlenmesi önemlidir (Ertuğrul Yaşar ve Zorluoğlu, 2021). Kadın mühendislik öğrencileri üzerine çeşitli çalışmalar olmasına rağmen, kadın maden mühendisliği öğrencileri üzerine yapılan çalışmaların sayısı sınırlıdır (Laznjak ve Medjimurec, 1997-a; Cruise, 2011; Brickey vd., 2018; Laznjak ve Medjimurec, 1997-b). Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Türkiye’de kadın maden mühendisliği öğrencilerinin karşılaştığı cinsiyetçi rollere dayalı sorunları tanımlamak ve çözüm önerileri sunmaktır.

Toplum tarafından kabul görmüş kadın mesleği/erkek mesleği algısını yıkmak için çeşitli kurum ve kuruluşlar çalışmalar yapsa da bu algının hala devam ettiği ve bir anda yıkılamayacağı aşikârdır. “Erkek mesleği” olarak sınıflandırılan mesleklerden biri de maden mühendisliğidir. Madencilik

sektörünün eril bir sektör olması, madencilğin doğası gereği şehirden uzak yerlerde ve zor şartlar altında yapılması, beyin yükünün yanı sıra beden yükü de gerektiren bir meslek olması, vardiyalı çalışma şeklini benimsemiş olması gibi nedenlerle hem üniversiteye giriş oranında hem de madencilik sektöründe çalışma oranında kadın mühendisler lehine bir artış var gibi görünse de bu mesleğin de “kadın mesleği” olabileceğine dair inanç istenilen düzeyde değildir. Bu durumun kadın mesleği/erkek mesleği algısını da beslediği düşünülmektedir çünkü toplum, kadının ev dışında çalışmasına rağmen evdeki tüm iş ve sorumlulukları üstlenmesini yadırgamamaktadır. Bu nedenle maden mühendisliği toplumun gözünde kadınlara uygun bir meslek değildir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de maden mühendisliği eğitimi alan kadın öğrencilerin cinsiyetçi roller temelinde karşılaştıkları sorunları tespit etmek ve çözüm önerileri sunmaktır. Bu çalışmanın bahsedilen tüm sorunlara çözüm bulması mümkün değildir ancak çalışma sonucunun hem madencilik sektörüne hem de akademik çalışma yapan araştırmacılara ışık tutması beklenmektedir.

1. Çalışmanın Amacı, Önemi ve Yöntemi

Bu çalışma kadın maden mühendisliği öğrencilerinin katılımına ve görüşlerine dayandığı için çalışmada “betimsel durum çalışması” yöntemi tercih edilmiştir. Soruların tamamı detaylı araştırma ve çalışmalar sonucunda hazırlanmış, uzman görüşlerine başvurularak son haline getirilmiştir. Bu çalışma Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi tarafından onaylanmış, güvenli ve etik araştırma önerileri doğrultusunda yürütülmüştür. Araştırmanın evreni, Türkiye’deki üniversitelerde maden mühendisliği eğitimi almakta olan kadın maden mühendisliği öğrencileridir. Türkiye’deki toplam maden mühendisliği öğrenci sayısı 2856 iken, bunların sadece %17,0’si kadındır (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye’de Maden Mühendisliği bölümü olan üniversitelerin kadın, erkek ve toplam öğrenci sayıları (YBYS, 2023).

	K	E	T	K (%)	E (%)
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (ATÜ)	0	3	3	0,0	100,0
Afyon Kocatepe Üniversitesi (AKÜ)	6	52	58	10,3	89,7
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (ÇOMÜ)	5	27	32	15,6	84,4
Çukurova Üniversitesi (ÇÜ)	17	138	155	11,0	89,0
Dicle Üniversitesi (DÜ)	0	10	10	0,0	100,0
Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ)	44	313	357	12,3	87,7
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (ESOGÜ)	18	164	182	9,9	90,1
Hacettepe Üniversitesi (HÜ)	85	286	371	22,9	77,1
İnönü Üniversitesi (İNÜ)	2	10	12	20,0	80,0
İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ)	92	290	382	24,1	75,9
İstanbul Üniversitesi -Cerrahpaşa (İÜC)	38	219	257	14,8	85,2
Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ)	13	82	95	13,7	86,3
Konya Teknik Üniversitesi (KTÜN)	7	51	58	12,1	87,9
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (DPÜ)	16	122	138	11,6	88,4
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (MSKÜ)	11	58	69	15,9	84,1
Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)	110	341	451	24,4	75,6
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (ÖHÜ)	1	16	17	5,9	94,1
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (SCÜ)	1	20	21	4,8	95,2
Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ)	5	42	47	10,6	89,4
Şırnak Üniversitesi (ŞÜ)	0	3	3	0,0	100,0
Uşak Üniversitesi (UÜ)	3	31	34	8,8	91,2
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (YYÜ)	0	1	1	0,0	100,0
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi (BEÜ)	12	91	103	11,7	88,3
Toplam	486	2370	2856	17,0	83,0

K: Kadın, E: Erkek, T: Toplam

Bu çalışmaya toplam 76 katılımcı iştirak etmiştir. ATÜ, DÜ, ŞÜ ve YYÜ’de kadın öğrenci bulunmamaktadır. İNÜ, KTÜN ve ÖHÜ’den katılım gerçekleşmemiştir. Veri toplamak için hazırlanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde yaş aralığı, medeni durum, mezuni-

yet, üniversite ve sınıf gibi demografik bilgiler yer alırken, ikinci bölümde öğrencilerin maden mühendisliği mesleğini cinsiyet temelli değerlendirmesine ilişkin sorular yer almaktadır. Anketler öğrencilere dijital ortamda dağıtılmıştır. Ankete katılan öğrencilere Maden Mühendisleri Odası aracılığıyla ulaşılmıştır. Anketten elde edilen veriler ile SPSS22 programı kullanılarak nicel istatistiksel analizler yapılmış ve analiz sonuçlarına göre bulgular yorumlanmıştır. Değerlendirme sorularını içeren ve anketin temelini oluşturan ikinci bölümde 12 soru bulunmaktadır. Sadece staj yapmış olan öğrencilerden staj deneyimleri ile ilgili soruları yanıtlamaları istenmiştir. Aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Okuduğunuz bölüm üniversite tercihlerinizde kaçınca sırada yer alıyordu?
2. Maden Mühendisliği Bölümünü okumaya nasıl karar verdiniz?
3. Hali hazırda okuduğunuz bölümden memnun musunuz?
4. Maden Mühendisliğinin erkek egemen bir meslek olduğunu düşünüyor musunuz?
5. Bölümünüzü tercih ederken çevrenizde cinsiyete dayalı bir müdahale ile (bölümünüzün cinsiyetinize uygun olmadığına dair) karşılaştınız mı?
6. Hali hazırda çevrenizden bölümünüzle ilgili cinsiyete dayalı yorumlar/eleştiriler duyuyor musunuz?
7. Sizce kadın veya erkek olmak Maden Mühendisliği eğitiminde başarı durumunu etkileyen bir faktör mü?
8. Hali hazırda eğitim alıyor olduğunuz kurumda cinsiyete dayalı zorluk/ayrımcılık yaşadınız mı?
9. Staj yeri ararken cinsiyete dayalı bir ayrımcılığa maruz kaldınız mı?
10. Staj yaparken cinsiyete dayalı bir ayrımcılığa maruz kaldınız mı?
11. Staj yaparken maaş aldıysanız maaşınızda cinsiyete bağlı farklılıklar olduğunu düşünüyor musunuz?
12. Staj deneyiminize dayanarak meslek hayatınızda cinsiyete dayalı

ayrımcılığa maruz kalacağınızı düşünüyor musunuz?

Değerlendirme sorularının bir kısmında (3-7. sorular ve 12. soru) beşli Likert ölçeği kullanılarak katılımcılardan (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum seçeneklerinden birini işaretlemeleri istenmiştir. Değerlendirme sorularının diğer kısmı (8-11. sorular) açık cevap gerektirmektedir. Sorulara verilen cevaplara ilişkin verilerin dağılımı frekans ve yüzde olarak verilmiştir.

2. Bulgular

2.1. Betimsel Durum Çalışması ve Değerlendirilmesi

Her yaş grubundan katılımcı olmakla birlikte “24 yaş ve üzeri” katılımcılar çoğunluktadır. Katılımcıların %96,1’i bekârdır ve %78,9’u Anadolu Lisesi mezunudur. Katılımcı öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcı öğrencilerin demografik özellikleri

		Frekans (f)	Yüzde (%)
Yaş Aralığı	17	4	5,3
	18	5	6,6
	19	6	7,9
	20	5	6,6
	21	9	11,8
	22	6	7,9
	23	17	22,4
	24 ve üzeri	24	31,6
Medeni Durum	Bekar	73	96,1
	Evli	3	3,9
	Belirtmek istemiyorum	0	0,0
	Toplam	76	100,0
Mezuniyet	Anadolu Lisesi	60	78,9
	Fen Lisesi	3	4,0
	Çok Programlı Anadolu Lisesi	8	10,5
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	2	2,6
	Diğer	3	4,0
Üniversite	AKÜ	2	2,6
	ÇOMÜ	1	1,3
	ÇÜ	8	10,5

	DEÜ	3	4,0
	ESOGÜ	3	4,0
	HÜ	14	18,5
	İTÜ	7	9,2
	İÜC	8	10,5
	DPÜ	2	2,6
	KTÜ	8	10,5
	MSKÜ	2	2,6
	ODTÜ	9	11,9
	SCÜ	2	2,6
	SDÜ	1	1,3
	UÜ	1	1,3
	BEÜ	5	6,6
	Hazırlık	8	10,5
Sınıf	1.	9	11,9
	2.	8	10,5
	3.	18	23,7
	4.	33	43,4

ATÜ, DÜ, ŞÜ, YYÜ: Kadın öğrenci bulunmamaktadır.

İNÜ, KTÜN; ÖHÜ: Katılım gerçekleşmemiştir.

Katılımcı öğrencilerin sorulara verdikleri yanıtların dağılımları Tablo 3’te verilmiştir.

İlk soruda üniversite tercihlerinde bölümlerinin kaçınıcı sırada olduğu sorulmuş, katılımcıların %55,3’ü soruya “1-5” cevabını vermiştir. “Maden mühendisliği bölümünü okumaya nasıl karar verdiniz?” sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde, “Üniversite sınavı sonucunda aldığım puana göre tercih yaptım” cevabını veren katılımcıların oranının %46,1 olduğu görülmüştür. Katılımcıların %50,0’sinin tercih yapmadan önce Maden Mühendisliği mesleğini bilgi sahibi olarak seçtiği gözlemlenmiştir. Coşar (2016) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin yaklaşık %66’sının “Tercih döneminde” son kararlarını verdiği görülmüştür. Öğrencilerin üniversite sınavında aldıkları puanın bu davranışta önemli bir etken olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların sorulara vermiş oldukları cevapların frekans ve yüzde dağılımları

	Frekans (f)	Yüzde (%)	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
1. Okuduğunuz bölüm üniversite tercihlerinizde kaçınıcı sırada yer alıyordu?				
1-5	42	55.3	1,63	0,830
6-10	23	30.3		
11-15	8	10.5		
16 ve üzeri	3	3.9		
2. Maden Mühendisliği Bölümünü okumaya nasıl karar verdiniz?				
Üniversite sınavı sonucunda elde ettiğim puana göre tercih yaptım	35	46.1	2,04	1,194
Bölüm hakkında araştırma yaparak bilgi sahibi oldum	17	22.4		
Aile/akraba/yakın çevrede maden mühendisliği yapan/okuyan tanıdıklarım vasıtasıyla yönlendirildim	13	17.1		
Öğretmenlerim vasıtasıyla bilgilendirildim	8	10.5		
Diğer	3	3.9		
3. Hali hazırda okuduğunuz bölümden memnun musunuz?				
Kesinlikle katılmıyorum	2	2.6	3,95	1,082
Katılmıyorum	7	9.2		
Kararsızım	13	17.1		
Katılıyorum	25	32.9		
Kesinlikle katılıyorum	29	38.2		
4. Maden mühendisliğinin erkek egemen bir meslek olduğunu düşünüyor musunuz?				
Kesinlikle katılmıyorum	7	9.2	3,64	1,262
Katılmıyorum	8	10.5		
Kararsızım	12	15.8		
Katılıyorum	27	35.5		
Kesinlikle katılıyorum	22	29.0		
5. Bölümünüzü tercih ederken çevrenizde cinsiyete dayalı bir müdahale ile karşılaştınız mı?				
Kesinlikle katılmıyorum	2	2.6	4,37	1,056
Katılmıyorum	7	9.2		
Kararsızım	0	0.0		
Katılıyorum	19	25.0		
Kesinlikle katılıyorum	48	63.2		
6. Hali hazırda çevrenizden bölümünüzle ilgili cinsiyete dayalı yorumlar/eleştiriler duyuyor musunuz?				
Kesinlikle katılmıyorum	4	5.3	4,04	1,248
Katılmıyorum	5	6.6		

Kararsızım	0	0.0		
Katılıyorum	24	31.5		
Kesinlikle katılıyorum	43	56.6		
7. Sizde kadın veya erkek olmak maden mühendisliği eğitiminde başarı durumunu etkileyen bir faktör mü?				
Kesinlikle katılmıyorum	53	80.0	1,30	0,462
Katılmıyorum	23	18.1		
Kararsızım	0	0.0		
Katılıyorum	0	0.0		
Kesinlikle katılıyorum	0	0.0		
8. Hali hazırda eğitim alıyor olduğunuz kurumda cinsiyete dayalı zorluk/ayrımcılık yaşadınız mı?				
Evet	5	6.6	1,93	0,250
Hayır	71	93.4		
9. Staj yeri ararken cinsiyete dayalı bir ayrımcılığa maruz kaldınız mı?				
Evet	39	67.2	1,72	0,826
Hayır	19	32.8		
10. Staj yaparken cinsiyete dayalı bir ayrımcılığa maruz kaldınız mı?				
Evet	46	79.3	1,63	0,846
Hayır	12	20.7		
11. Staj yaparken maaş aldıysanız maaşınızda cinsiyete bağlı farklılıklar olduğunu düşünüyor musunuz?				
Evet	4	17.4	2,64	0,582
Hayır	19	82.6		
12. Staj deneyiminize dayanarak meslek hayatınızda cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalacağımızı düşünüyor musunuz?				
Kesinlikle katılmıyorum	5	8.6	4,33	1,408
Katılmıyorum	3	5.2		
Kararsızım	9	15.5		
Katılıyorum	22	37.9		
Kesinlikle katılıyorum	19	32.8		

Üçüncü soruda, katılımcılara hali hazırda okudukları bölümden memnun olup olmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların %38,2'si “Kesinlikle katılıyorum” cevabını vermiştir. Toplam oran incelendiğinde katılımcıların %71,1'inin “Kesinlikle katılıyorum” ve “Katılıyorum” cevaplarında yoğunlaştığı görülmüştür. Katılımcılardan biri görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Programı araştırarak okumaya karar verdim. Okumaya ve mesleği daha yakından tanımaya başladıkça doğru bir karar verdiğimi düşünüyorum.”

Mesleğin cinsiyet temelli değerlendirilmesine ilişkin sorulara gelince, dördüncü soruda katılımcıların %35,5'inin mesleklerinin erkek egemen olduğu fikrine katıldığı, %29,0'unun ise kesinlikle katıldığı görülmüştür. Katılımcıların yaklaşık %65'inin mesleklerinin erkek egemen olduğunu düşündüğü görülmüştür. Bazı katılımcılar bu soruya ilişkin görüşlerini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“Ne kadar şiddetle karşı çıksam da kadınlar bu mesleği yapamazmış gibi görülüyor. Bununla sonsuza kadar mücadele edeceğim.”

“Kadınlar için şartlar açısından zor bir meslek olsa da bu yapamayacakları anlamına gelmiyor.”

Katılımcıların maden mühendisliğinin toplum tarafından “erkek mesleği” olarak algılanması nedeniyle erkek egemen bir meslek olduğunu iddia ettikleri düşünülmektedir. Buna paralel olarak, görüşler çok çeşitli olsa da kendi bakış açısından erkek egemen bir meslek olduğunu düşünen kadın öğrenci olmadığı ileri sürülemez. Ancak toplum tarafından geleneksel olarak “kabul gören” ya da “benimsenen” çok çeşitli konular olduğu için kadın mesleği/erkek mesleği çağrışımlarının algılanması çoğunlukla “toplumsal kabul” üzerinden olmaktadır. Laplonge (2017) çalışmasında, madencilik sektörünün aşırı erkekliği tercih eden ve kadınlığı reddeden, özellikle erilleştirilmiş bir sektör olarak tanımlandığını belirtmiştir. Lahiri-Dutt (2011)'a göre, madencilikte sadece erkeklerin açık bir görünürlüğü değil, aynı zamanda erkeklerin kurumsallaşmış otorite uzmanlığı ve prestiji, kurumlar, yasalar ve yönetim yapıları ile doğal olarak kabul edilmiş bir kombinasyonu vardır.

“Bölümünüzü tercih ederken çevrenizde cinsiyete dayalı bir müdahale ile (bölümünüzün cinsiyetinize uygun olmadığına dair) karşılaştınız mı?” sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde, katılımcıların yüzde 63,2'sinin “Kesinlikle katılıyorum” cevabını verdiği görülmüştür. Soruya verilmiş olan cevaplar irdelendiğinde katılımcıların %90'ına yakın bir kısmının bö-

lüm tercihi esnasında seçmiş oldukları bölümün cinsiyetlerine uygun olmadığı konusunda diktelere maruz kaldığı görülmüştür. Bazı katılımcılar bu soruya ilişkin aşağıdaki görüşleri eklemiştir:

“Herkesin istediği bölümde okuması gerektiğini düşünüyorum. Buna ben karar vereceğim, başkası değil.”

“Komşularımızdan biri maden mühendisliği bölümünde okumaya karar verdiğimi duyunca, ‘Ne yapacaksın? Kömür mü kazacaksın?’ dedi. Bırakın maden mühendisliğini, insanlar mühendisliğin ne olduğunu bile bilmiyor.”

Cech (2005)’e göre hem kadın hem de erkek öğrencilerin mühendislik bölümlerinde okumaya karar vermelerinde öğretmenlerinin, ebeveynlerinin ya da yakın çevrelerinin rolü oldukça büyüktür. Bu nedenle öğrencilerin danıştıkları bu kişilerden duyacakları herhangi bir olumsuz yorum belki de hayat rotalarının tamamen değişmesine neden olacaktır. Dolayısıyla mesleğin cinsiyeti olmadığı konusunda sadece öğrencilerde değil toplumda da farkındalık yaratmak büyük önem taşımaktadır. Gönel ve ark. (2012)’a göre, yükseköğretim aşamasına gelmiş/gelebilecek kadın öğrencilerin ailelerinin üniversiteye gitme konusunda herhangi bir tereddüt yaşamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bölüm bazında, bölümün ya da mesleğin öğrenciye uygun olup olmaması açısından ayrımcı müdahaleler gerçekleşmektedir.

“Hali hazırda çevrenizden bölümünüzle ilgili cinsiyete dayalı yorumlar/eleştiriler duyuyor musunuz?” sorusuna katılımcıların %56,6’sı “Kesinlikle katılıyorum”, %31,5’u da “Katılıyorum” cevabını vermiştir. Katılımcıların bu soruya ilişkin görüşlerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

“İnsanlar bana ne okuduğumu sorduklarında verdiğim cevap karşısında genellikle şaşırıyorlar. ‘Bu bölümde ne işin var?’ der gibi bakıyorlar. Bir kadının da bu bölümde okuyabileceğini kabul etmek bu kadar zor mu?”

“Bir akrabam ilk başta çok şaşırdı. Sonra çok destek oldu. Kadın-

ların her yerde olması gerektiğini düşünenlerden biriydi.”

Maden Mühendisliği eğitiminde kadın ya da erkek olmanın başarıyı etkileyen bir faktör olduğunu düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda, katılımcıların %69,7’si “Kesinlikle katılmıyorum” ve %30,3’ü “Katılmıyorum” yanıtını vermiştir. 76 katılımcının tamamı cinsiyetin başarıyı etkileyen bir faktör olmadığını düşündüklerini beyan etmişlerdir. Zhang ve ark. (2004)’a göre, kadın mühendislik öğrencileri mühendislik programlarına, mühendislikle ilgili geçmiş bilgileri, mühendislikte başarılı olma becerileri ve mühendislerin topluma nasıl katkıda bulunduğu dair algıları konusunda erkek meslektaşlarına kıyasla daha az güvenle girmektedir.

8. soru olan “Hali hazırda eğitim alıyor olduğunuz kurumda cinsiyete dayalı zorluk/ayrımcılık yaşadınız mı?” sorusuna katılımcıların %93,4’ü “Hayır” cevabını vermiştir. Stajla ilgili sorulara sadece staj yapmış öğrencilerden cevap istendiği için 58 katılımcı soruları cevaplamaya devam etmiştir. Staj yeri ararken cinsiyete dayalı bir ayrımcılıkla karşılaşmış katılımcıların %67,2’si “Evet” yanıtını vermiştir. Bir katılımcı şu şekilde beyanda bulunmuştur:

“Yeraltı madencilik stajım için şirket ararken çok zorlandım. İletişime geçtiğim şirketlerin bazıları kadın çalışanları olmadığı için kadınların kullanabileceği tuvalet, soyunma odası gibi yerlerinin olmadığını söylerken, bazıları da çalışanlarının kadın bir çalışanla rahat edemeyeceği için kadın stajyer ve personel tercih etmediklerini belirttiler.”

“Staj yaparken cinsiyete dayalı bir ayrımcılığa maruz kaldınız mı?” sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde, katılımcıların %79,3’ü “Evet” cevabını vermiştir. Bazı katılımcılar bu soruya ilişkin aşağıdaki görüşleri eklemiştir:

“Elbette staj yaptığım yerdeki çalışanların kötü niyetli olduğunu düşünmüyorum ama yardım etme şeklinde gösterdikleri iyi niyet bile aslında kadınlara karşı bir ayrımcılıktı. Bu aslında şu anlama geliyor: Bu işi tek başına yapamazsın.”

“Stajımın sonlarına doğru bir çalışan şöyle dedi: “Sonunda sen de bizim gibi erkekleştin.” Sanırım bunu bir iltifat olarak söylemişti. Erkekleşmek ne anlama geliyor? Bu gerçekten gerekli mi?”

“Sanırım ben şanslı olanlardan biriydim. Staj yaptığım şirkette kadın çalışanlar da olduğu için cinsiyetçi ayrımcılık olsa bile bunu hissetmedim diyebilirim.”

Bayar ve Şahin Nardalı (2019)’ya göre, kadın öğrenciler en çok staj yaparken cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmaktadır. Bunun sonucunda en sık karşılaşılan durumlar ise meslekten soğuma ve özgüven sorunlarıdır. Cinsiyet ayrımcılığı ile mücadelede toplumsal olarak yapılması gereken çok şey vardır: Ayrımcılık yapanlara yaptırım uygulanması, yasalarda düzenlemeler yapılması, kampanyalar düzenlenmesi ve kamu spotları gibi toplumsal önlemlerin alınması faydalı olabilir.

“Staj yaparken maaş aldıysanız maaşınızda cinsiyete bağlı farklılıklar olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna 23 katılımcı yanıt vermiştir. Katılımcıların %82,6’sı maaşlarında cinsiyete dayalı bir fark olduğunu düşünmediklerini belirtmiştir.

Staj deneyimlerine dayanarak iş hayatlarında cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalacaklarını düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda, %70 civarında katılımcının “Kesinlikle katılıyorum” ve “Katılıyorum” cevaplarında yoğunlaştığı görülmüştür. Bazı katılımcılar bu konuda şunları söylemiştir:

“Bir kadın olarak zaten mesleğimle ilgili dışarıdan aldığım tepkiler bir yana; madencilik sektöründeki kişi ya da kurumların sırf kadın olduğum için zorlanacağımı, belki de yapamayacağımı belirten tepkileriyle önümde kocaman bir duvar olduğunu fark ettim ve hatta bazı (çoğu) şirketlerin kadın maden mühendisi almadığını öğrendim. Maalesef kadınlar olarak her konuda olduğu gibi bu konuda da kısıtlamalar var.”

“Ben staj ararken bile bu kadar zorlanıyorsam iş ararken nasıl olur açıkçası bilmiyorum.”

Hersh (2000)'e göre, kadın mühendislik öğrencileri cinsel taciz, ayrımcılık ve tamamen erkeklerden oluşan bir ortamda çalışmaktan endişe duymaktadır. Bu kaygılar oldukça makul ve insani olmakla birlikte, bu cinsiyetçi olguların ortadan kaldırılması için sadece kadınların değil tüm insanlığın mücadelesi gerekmektedir.

2.2. Faktör Analizi ve Değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında katılımcılara uygulanan anket sorularının güvenilirliğini ölçmek için Cronbach α katsayısı kullanılmıştır. Tüm soru grupları için Cronbach α değeri 0.917 olarak hesaplanmıştır. Bu değer 0,80'in üzerinde olması, kullanılan ölçeğin "yüksek derecede güvenilir" olduğunu göstermektedir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018). Ayrıca faktörlerin içsel tutarlılıkları için hesaplanan Cronbach α değerleri ise sırasıyla 0.910, 0.912, 0.902, 0.910, 0.916, 0.903, 0.914, 0.921, 0.906, 0.907, 0.917 ve 0,897 olarak bulunmuştur. Veri setinin faktör analizi için uygun olup olmaması, Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi ile elde edilen katsayıların anlamlı olmasına bağlı olduğundan, faktör analizi öncesinde bu testler uygulanmıştır. Anketin KMO örnekleme yeterliliği ölçüsü 0,802 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre veri seti faktör analizi için "çok iyi" olarak tespit edilmiştir (Karaman, 2023). Verilere uygulanan Bartlett'in küresellik testi anlamlı çıkmıştır [$x^2=374,029$, $df=21$, ($p<0,001$)]. Bu sonuçlar, faktör analizinin uygulanabilirliğini ve değişkenler arasındaki korelasyonun varlığını göstermektedir (Kaya, 2013; Korlu vd., 2016).

Tablo 4'de keşfedici faktör analizi için öz değeri 1'in üzerinde olan iki bileşen gösterilmiştir. Bu iki bileşenin varyansa yaptığı katkı % 79,406'dır. 3., 6., 8., 11. ve 12. ifadeler, her iki faktörde de yüklendiğinden çıkarılmıştır. Tablo 5'de faktör yükleri verilmiştir.

Tablo 4: Özdeğerler ve faktörlerin açıkladıkları varyanslara ait bilgiler

Faktör	Özdeğerler			Döndürülmüş kareler toplamı		
	Özdeğer	Açıklanan varyans(%)	Toplam varyans (%)	Özdeğer	Açıklanan varyans(%)	Toplam varyans (%)
1	4,269	60,981	60,981	3,754	53,623	53,623
2	1,290	18,425	79,406	1,805	25,783	79,406

İki faktör altında toplanan yedi ifadenin faktör yük değerlerine bakıldığında birinci faktörde yer alan faktör yüklerinin 0,764 ile 0,897 arasında değiştiği, ikinci faktörde yer alan faktör yüklerinin de 0,848 ve 0,950 olduğu görülmüştür.

Tablo 5: Bileşenlerin faktör yükleri

	1. bileşen	2. bileşen
S1	0,875	
S2	0,764	
S4		0,848
S5		0,950
S7	0,882	
S9	0,897	
S10	0,834	

3. Araştırmanın Kısıtlılıkları

Çalışma tek bir mühendislik bölümü kadın öğrencileri üzerinden yürütülmüştür. Söz konusu mühendislik bölümü Türkiye genelinde en az kadın öğrenciye sahip bölümlerden biridir. Bu nedenle katılımcı sayısı, standart çalışmaların altında kalmıştır. Bununla beraber, hem ulusal hem de uluslararası literatürde konu ile alakalı oldukça sınırlı kaynak mevcuttur. Gelecekte benzer konuda çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara, tek bir mühendislik kolu üzerinden gitmek yerine, sektörel olarak benzerlikler içeren birkaç farklı mühendislik kolu üzerinden gidilmesi önerilmektedir. Bu sayede daha fazla katılımcıya erişilebileceği düşünülmektedir. Zira “erkek egemen” meslek kollarında kadınların yaşadığı sorunlar oldukça benzerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Maden mühendisliği eğitiminde kadın öğrencilerin varlığı geçmişten günümüze artma eğiliminde olsa da eğitim hayatlarında karşılaştıkları çeşitli zorluklar halen varlığını sürdürmektedir. Maden mühendisliği gibi daha çok erkeklerle özdeşleştirilen mühendislik alanlarında kadınların görünürlüğü her geçen gün artsa da günümüz koşullarında bile toplumsal cinsiyet eşitliğinden bahsetmek hala zordur. Elbette her bölümün kendine has sorumlulukları ve zorlukları olmakla birlikte; maden mühendisliği okuyan kadınların da diğer bölümlerde okuyan kadınlarla ortak sorunları vardır. Ancak mühendislik disiplinleri arasında bile “erkek egemen” vurgusunun en yüksek olduğu alanlardan biri olan maden mühendisliğinde kadınların toplumsal cinsiyet temelli sorunlar yaşadığı görülmektedir. Kadın maden mühendisliği öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından yaşadıkları sorunları tespit etmek ve çözüm önerileri sunmak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma sonucunda, kadın öğrencilerin halen toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar ve ayrımcılıkla mücadele ettikleri ve bu koşullar altında eğitimlerine devam etmek zorunda kaldıkları görülmüştür. Katılımcıların çoğunluğu maden mühendisliği mesleğinin erkek egemen bir meslek olduğunu düşünmektedir ve tercih döneminde çevrelerinden meslekleriyle ilgili cinsiyete dayalı müdahalelerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu ise halen çevrelerinden bölümlerine dair cinsiyetçi yorumlar ve eleştirilere maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların tamamı cinsiyetin başarıyı etkileyen bir faktör olmadığını düşündüklerini beyan etmişler ve oldukça büyük bir çoğunluğu da hali hazırda eğitim alıyor oldukları kurumda cinsiyete dayalı zorluk ve ayrımcılık yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplara istinaden hem staj yeri ararken, hem de staj esnasında cinsiyetçi ayrımla karşılaştıkları görülmüştür. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu, staj deneyimlerine dayanarak iş hayatlarında cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalacaklarını düşünmektedir.

Daha fazla kadının maden mühendisliği okumayı tercih edebilmesi için

sektördeki cinsiyet ayrımcılığının sona erdirilmesi son derece önemlidir. İş arama sürecinde dahi cinsiyetçi ayrımcılığa maruz kalmak, kadınların erkek egemen olduğu düşünülen bu bölümleri tercih etmesini en başından engellemekte ve bu durum ilgili mesleklerin erkek egemen duruşunun güçlenmesine yol açmaktadır. Maden mühendisliği eğitimine daha fazla kadın yönlendirilerek sektörde kadın/erkek istihdamı açısından bir denge kurulmak isteniyorsa, toplumsal cinsiyet rollerinden bağımsız yeni düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Kadınların Maden Mühendisliği eğitimine ilgi duymaları için aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- İlk öneri, sadece maden mühendisliği, hatta sadece mühendislik kolları değil, tüm mesleki alanlarda öğrenim gören öğrenciler için toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan adaletsizliklerin ortadan kaldırılması gerektiğidir. Mesleklere cinsiyet atanması sona erdiğinde, öğrencilerin tercihleri de değişime uğrayacak, çeşitli önyargıları ortadan kalkacak ve kadınların her bölümde eğitim alabileceği bilinci yükselecektir.
- Maden mühendisliği bölümü için, atılması gereken ilk adım şüphesiz yükseköğretime başlamadan önce maden mühendisliği hakkında detaylı bilgi vermek ve kadınların bu bölümlerin erkek egemen bölümler olduğu önyargısından kurtulmalarını sağlamaktır.
- Her ne kadar iyi niyetli olsalar da akademisyenler erkek öğrencilere özellikle laboratuvar çalışmalarında fiziksel olarak zorlayıcı görevler vermektedir. Aynı sorumlulukların kadın öğrencilere de eşit olarak verilmesi, toplumsal cinsiyet kalıplarını yıkmak için önemli bir adım olacaktır.
- Firmalardan staj için erkek/kadın öğrenci dengesini göz önünde bulundurmaları talep edilebilir.
- Hem kadın hem de erkek öğrencilerin farkındalığını artırmak için bölümlerde mühendislikte toplumsal cinsiyet çalışmaları üzerine seçmeli dersler ve/veya düzenli seminerler verilebilir.

Teşekkür

Yazar, katkılarından dolayı Maden Mühendisi Sayın Nedret Durukan'a teşekkür eder.

Kaynakça

- Balakrishnan, B., Low, F. S.** (2016). Learning experience and socio-cultural influences on female engineering students' perspectives on engineering courses and careers. **Minerva**, 54, 219-239.
- Bayer, D., Şahin Nardalı, Ö.** (2019). A Research on the problems of women in maritime education. **Woman** 2000, 20-1, 59-74.
- Brickey, A., McCormick, K., Jensen, P., West, M.** (2018). Changing the culture and attitude: Supporting women studying mining engineering. **International Journal of Georesources and Environment**, 4-3, 169-173.
- Bystydzienski, J. M., Bird, S. R.** (2006). **Removing Barriers Women in Academic Science, Technology, Engineering, And Mathematics**. ISBN 0-253-21817-9, 361 pages.
- Cech, E. A.** (2005). Understanding the gender schema of female engineering students: A balanced sex-type and an ideal of autonomy. **WEPAN/NAMEPA Joint Conference**.
- Coşar, M.** (2016). Effect of university's web pages to students in preference period. **International Journal on New Trends in Education and Their Implications**, 7-3, 46-51.
- Cruise, J.A.** (2011). The gender and racial transformation of mining engineering in South Africa. **The Journal of The Southern African Institute of Mining and Metallurgy**, 111, 217-224.
- Ertuğrul Yaşar, Z., Zorluoğlu, E.** (2021). Investigation of university students' gender roles and attitudes towards gender roles. **ETU Journal of Social Sciences Institute**, 12, 1-17.
- Gill, J., Sharp, R., Mills, J., Franzway, S.** (2008). I still wanna be an engineer! Women, education and the engineering profession. **European Jo-**

Journal of Engineering Education, 33-4, 391-402.

Gönel, F., Kaplan, Z., Üçer, E., Orhan, G. (2012). The roots of gender in higher education (the case of Yıldız Technical University). **Journal of Social and Human Sciences**, 4-2, 111-120.

Hersh, M. (2000). The changing position of women in engineering worldwide, **IEEE Transactions of Engineering Management**, 47-3, 345-359.

Karaman, M. (2023). Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizi: Kavramsal bir çalışma. **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 9(1), 47-63.

Kaya, M.F. (2013). Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. **Marmara Coğrafya Dergisi**, 28, 175-193.

Korlu, R.K., Çetinkaya, Ö., Gerçek, A. (2016). Yerel vergi bilincinin faktör analizi ile değerlendirilmesi: Bursa örneği. **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 14(28), 443-465.

Lahiri-Dutt, K. (2011). The megaproject of mining: A feminist critique". In Brunn S. (eds) **Engineering Earth**. (Springer, Dordrecht).

Laplange, D. (2017). The "un-womanly" attitudes of women in mining towards the environment. **The Extractive Industries and Society**. 4-2, 304-309.

Laznjak, J., Medimurec, N.G. (1997-b). Female students in engineering, geology, mining, and petroleum engineering comparison. **Rudarsko-Geoldko-Naftni Zbornik**, 9, 81-84.

Laznjak, J., Medjimurec, N.G. (1997-a). Gender and career in mining and petroleum engineering. **Automated Systems Based on Human Skill**, 201-204.

Marra, R. M., Rodgers, K. A., Shen, D., Bogue, B. (2009). Women engineering students and self-efficacy: A multi-year, multi-institution study of women engineering student self-efficacy. **Journal of Engineering Education**, 27-38.

Powell, A., Bagilhole, B., Dainty, A. (2007). The good, the bad and the

ugly: women engineering students' experiences of UK higher education. **Women and Minorities in Science, Technology, Engineering and Mathematics Upping the Numbers**, ISBN 978 1 84542 888 4, Editor: Burke R. J., Mattis M. C., Elgar E.

The National Academies Advisers to the Nation on Science, Engineering, and Medicine (NAAN). (2006). *Beyond Bias and Barriers: Fulfilling the Potential of Women in Academic Science and Engineering*. ISBN: 0-309-65454-8, 346 pages.

Uden, M. (2002). The impact of women on engineering: A Study of female engineering students' thesis topics. **International journal of engineering education.**, 18-4, 458-464.

Yıldız, D., Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. **Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi**, 1, 14-28.

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi (YBYS). (2023). <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Zhang, G., Anderson, T. J., Ohland, M. W., Thorndyke, B. R. (2004). Identifying factors influencing engineering student graduation: A longitudinal and cross-institutional study. **Journal of Engineering Education**, 313-320.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydüğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).
3. Makalenin tamamının Tuğba Deniz **TOMBAL** tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve katkılarından dolayı Maden Mühendisi sayın Nedret Durukan'a teşekkür edilmiştir (It was reported that the article was

written by Tuğba Deniz **TOMBAL**. Also, the Mining Engineer Nedret Durukan was thanked for her contributions.)

Extended Abstract

Evaluation of the Mining Engineering Profession from the Perspective of Female Mining Engineering Students Based on Gender Perception

Tuğba Deniz Tombal

Although various institutions and organizations are working to overthrow the perception of women's profession/men's profession accepted by the society, it is obvious that this perception still persists and cannot be overthrown at once. One of the professions categorized as a "male profession" is mining engineering. Although there seems to be an increase in favor of women engineers both in the rate of university entrance and in the rate of work in the mining sector due to reasons such as the mining sector being a masculine sector, the nature of mining being carried out in remote areas far from the city and under difficult conditions, being a profession that requires physical burden as well as brain load, and adopting shift work, the belief that this profession can also be a "women's profession" is not at the desired level. It is thought that this situation also feeds the perception of women's profession/men's profession because the society does not find it strange for women to undertake all the work and responsibilities at home despite working outside the home. For this reason, mining engineering is not a profession suitable for women in the eyes of the society. The aim of this study is to identify the problems faced by female students studying mining engineering in Turkey on the basis of gender roles and to propose solutions. Since this study is based on the participation and opinions of female mining engineering students, the "descriptive case study" method was preferred. All of the questions were prepared as a result of detailed research and studies, and finalized by consulting expert opinions. This study was approved by Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University and was conducted in accordance with safe and ethical research recommendations. The universe of the study is female mining engineering students studying mining engineering at universities in Turkey. A total of 76 participants participated

in this study. The questionnaire prepared for data collection consists of two parts. The first part of the questionnaire includes demographic information such as age range, marital status, graduation, university and class, while the second part includes questions about students' gender-based evaluation of the mining engineering profession. The questionnaires were distributed to the students digitally. The students who participated in the questionnaire were contacted through the Chamber of Mining Engineers. Quantitative statistical analyses were performed with the data obtained from the questionnaire using SPSS22 software and the findings were interpreted according to the results of the analysis. The second section, which includes evaluation questions and forms the basis of the questionnaire, contains 12 questions. Only the students who had completed an internship were asked to answer questions about their internship experiences. As a result of the study, it was observed that although the presence of female students in mining engineering education has tended to increase from past to present, various difficulties they face in their educational life still exist. Although the visibility of women in engineering fields that are mostly identified with men, such as mining engineering, is increasing day by day, it is still difficult to talk about gender equality even under today's conditions. Of course, although each department has its own responsibilities and difficulties, women studying mining engineering have common problems with women studying in other departments. However, it is observed that women experience gender-based problems in mining engineering, which is one of the fields with the highest "male-dominated" emphasis even among engineering disciplines. As a result of this study, which was carried out to identify the problems experienced by female mining engineering students in terms of gender equality and to offer solutions, it was seen that female students still struggle with gender-based prejudices and discrimination and have to continue their education under these conditions. It is extremely important to end gender discrimination in the sector so that more women can choose to study mining engineering. Being subjected to sexist discrimination even during the job search process prevents women from choosing these departments, which are considered to be male-dominated, from the very beginning, and this situation leads to the strengthening of the male-dominated stance of the related professions. If a balance is to be established in terms of female/male employment in the sector by directing more women to mining engineering education, it is essential to make new regulations independent of gender roles.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

BlackRock ve ABD HegemonyasıMuhammet Sait PINARBAŞI¹

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 28.08.2023**Kabul:** 02.12.2023**Online Yayın:**

04.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Varlık Yöneticisi Kapitalizmi
ABD Hegemonyası
BlackRock

Kaynak Gösterimi:

Pınarbaşı, Muhammet Sait. (2023). Black-Rock ve ABD Hegemonyası. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 25 (2), 235-262.
doi.org/10.54838/bilgisosyal.1351358

Özet

1980'lerde başlayan uluslararası ekonomi politik gelişmeler kurumsal yönetim rejimini de etkileyerek, varlık yöneticisi kapitalizmi olarak adlandırılan bir sürece girilmesine ve bu sürecin sonunda yeni ekonomi politik aktörler olan dev varlık yöneticisi şirketlerinin önemli ölçüde büyümesine sebep olmuştur. Ekonomik sistemde hâkimiyetin, rızaya dayalı tahakküm biçimi olarak hegemonyanın ön koşullarından birisi olarak sayılması, bu şirketlerin en büyüğü olan BlackRock'ın ABD hegemonyasındaki konumunun değerlendirilmesinin önünü açmıştır. Konuyla ilgili eserlerin incelendiği literatür taramasının yanında yorumsamacı yaklaşımdan yararlanılarak yapılan çalışmada BlackRock'ı ABD hegemonyası perspektifinden araştırmak hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda yapılan araştırmanın sonucunda, yönetimi altındaki varlıkların 10 trilyon dolara ulaştığı BlackRock'ın; ABD ile yakın ilişkisi, ekonomik kriz dönemlerindeki kurtarıcı rolü, dünyanın en büyük finans kuruluşlarına (merkez bankaları dahil) danışmanlık yapması, hissedar olduğu binlerce şirketin genel kurulunda oylama hakkı bulunması ve 2012'den itibaren her yıl yayınlanan mektuplar aracılığıyla küresel ekonomik sisteme önemli ölçüde etki etme kabiliyeti bir bütün olarak değerlendirildiğinde ABD hegemonyası lehine konumlandığı gözükmektedir.

1 Sorumlu Yazar: Doktora Öğrencisi., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Esentepe Kampüsü, Serdivan-Sakarya saitpinarbas@artvin.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-5638-3122

RESEARCH ARTICLE

BlackRock and US HegemonyMuhammet Sait PINARBAŞI²

ARTICLE INFO

Submitted: 28.08.2023**Accepted:** 02.12.2023**Published Online:**
04.12.2023**Keywords:**

Asset Manager Capitalism

US Hegemony

BlackRock

To cite this articlePınarbaşı, Muhammet Sait. (2023). BlackRock and US Hegemony. *Bilgi Journal of Social Sciences*, 25 (2), 235-262. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1351358**Abstract**

The international political economy developments that started in the 1980s also affected the corporate governance regime, leading to a process called asset manager capitalism, and at the end of this process, giant asset manager companies, which are new political economy actors, grew significantly. Counting dominance in the economic system as one of the preconditions of hegemony as a form of domination based on consent has paved the way for the evaluation of the position of BlackRock, the largest of these companies, in the US hegemony. In addition to the literature review of the relevant studies on the subject, the study, using a hermeneutic approach, aims to investigate BlackRock from the perspective of US hegemony. As a result of the research conducted for this purpose, BlackRock, whose assets under management (AUM) have reached 10 trillion dollars, seems to be positioned in favor of US hegemony when its close relationship with the US, its role as a savior in times of economic crisis, its consultancy to the world's largest financial institutions (including central banks), its voting rights in the general assembly of thousands of companies in which it is a shareholder, and its ability to significantly influence the global economic system through letters published every year since 2012 are evaluated as a whole.

1 Corresponding Author: PhD student., Sakarya University, Esentepe Campus, Institute of Social Sciences, Serdivan-Sakarya saitpinarbası@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5638-3122

Giriş

Küreselleşmenin etkisiyle dünyada birçok alanda olduğu gibi kurumsal yönetişim alanında da hızlı bir değişim yaşanmıştır. ABD şirket sermayesinin çoğunluğu bireysel yatırımcıların elindeyken 1980’li yıllar ve sonrasında yaşanan gelişmelerin etkisiyle kurumsal yatırımcıların payı %80’e yaklaşmıştır. Benjamin Braun (2016), birkaç varlık yönetimi şirketinin sermayelerini önemli ölçüde artırmasıyla sonuçlanan bu süreci “varlık yönetimi kapitalizmi” şeklinde tanımlamıştır.

Bahsi geçen ABD varlık yönetimi şirketleri BlackRock, Vanguard ve State Street’in 2022 itibariyle yönettikleri varlıkların değerleri sırasıyla 10, 8 ve 4 trilyon dolar civarına ulaşmıştır. Yani Büyük Üçlü kabaca 22 trilyon dolarlık serveti yönetmektedir (Maher ve Aquanno, 2023: 257). Kıyaslama yapabilme adına bir örnek vermek gerekirse, dünyanın en büyük devlet varlık fonu olan Norveç Varlık Fonu varlıklarının 2022’nin Aralık ayındaki değerinin 1 trilyon 240 milyar dolar civarında olduğu görülmektedir (NBIM, 2023)

Varlık yönetimi şirketlerine ve özellikle Büyük Üçlü’ye dair yapılan çalışmaların son yıllarda sayıca artmasına karşın akademik literatürde yeterince yer bulmadığı söylenebilir. Yapılan çalışmalara bakıldığında Büyük Üçlü’nün; “şirketler arası rekabet”³, “ortak mülkiyet”⁴, “endeks fonları”⁵, “oy

³ Posner, E. A., Morgan, S. F. M., Weyl, E. G. (2016). A Proposal to Limit the Anticompetitive Power of Institutional Investors. *Antitrust LJ*, 81, 669-728.

⁴ Goshen, Z. ve Levit, D. (2022). Agents of Inequality: Common Ownership and the Decline of the American Worker. *Duke LJ*, 72(1), 1-69; Fox, M. B. ve Patel, M. S. (2022). Common Ownership: Do Managers Really Compete Less? *Yale Journal on Regulation*, Forthcoming, European Corporate Governance Institute - Law Working Paper Forthcoming, Columbia Law and Economics Working Paper No. 656, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3967733>; Fichtner, J., Heemskerck, E. M., Garcia-Bernardo, J. (2017). Hidden Power of the Big Three? Passive Index Funds, Re-concentration of Corporate Ownership, and New Financial Risk. *Business and Politics*, 19(2), 298-326.

⁵ Azar, J., Schmalz, M. C., Tecu, I. (2018). Anticompetitive Effects of Common Ownership. *The Journal of Finance*, 73(4), 1513-1565.

verme yetkisi”⁶, “antitröst sorunları”⁷ ve “ESG (çevresel, sosyal ve yönetim)”⁸ gibi konular üzerinden değerlendirilmesine rağmen, küresel ekonomik sistemdeki yerine dair herhangi bir çalışma yapılmadığı gözükmektedir.

Uluslararası ekonomi politik alanda önemli bir aktör konumuna gelen dev varlık yönetimi şirketleri ve bunların en büyüğü olan BlackRock’ın, ABD ile yakın ilişkisinin bulunması ve ekonomik kriz dönemlerinde ABD’ye çeşitli anlaşmalarla destek olması, ABD’nin hâkim olduğu ekonomik sistemin koruyuculuğu işlevini göz önüne sermektedir (Fraser, 2022). Bu durum da BlackRock’ı, son yıllarda Çin’in ekonomik büyümesi ve olası hegemonyası ile tekrar tartışma konusu haline gelen ABD hegemonyası perspektifinde analiz etmenin önünü açmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada sırasıyla hegemonya kavramı, ABD hegemonyası, Braun’un (2016) kavramsallaştırdığı varlık yöneticisi kapitalizmi ve Büyük Üçlü’ye değinilmiştir. Son olarak da BlackRock’ın gelişim süreci ekseninde ABD hegemonyasındaki konumu belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Rızaya Dayalı Tahakküm Biçimi Olarak Hegemonya Kavramı

Hegemonyayı genel olarak bir devletin diğerleri üzerindeki liderliği veya hâkimiyeti olarak gören ve kökenleri Machiavelli’ye kadar uzanan realist teorinin aksine, Gramsci daha karmaşık bir yorum sunar. Zorlayıcı ve rızaya dayalı kontrol mekanizmaları arasında ayırım yapan Gramsci, hegemonyayı, baskın toplumsal sınıfın devlete etki etme yoluyla diğer sınıflar üze-

⁶ Azar, J. ve Ribeiro, R. M. (2022). Estimating Oligopoly with Shareholder Voting Model, IESE Business School.

⁷ Rock, E. B. ve Rubinfeld, D. L. (2017). Defusing the Antitrust Threat to Institutional Investor Involvement in Corporate Governance. NYU Law and Economics Research Paper, 17-05.

⁸ Barzusa, M., Curtis, Q., Webber, D. H. (2019). Shareholder Value(s): Index Fund ESG Activism and the New Millennial Corporate Governance. S. Cal. L. Rev., 93, 1243-1322; Azar, J., Duro, M., Kadach, I., Ormazabal, G. (2021). The Big Three and Corporate Carbon Emissions Around the World. Journal of Financial Economics, 142(2), 674-696.

rinde rıza oluşturarak kurduğu hâkimiyet ilişkisi şeklinde açıklamıştır (Femia, 1987: 39).

Devletin, Gramsci'nin analizinde önemli bir yer tutmakla beraber, kapsamının genişletildiği gözükmektedir. Gramsci, İtalya'da mason localarının devlet ile arasındaki ilişkiye atıfta bulunarak, sivil toplumun, devletin bir parçası olarak görülmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bununla birlikte sivil toplumun gelişmediği ülkelerde zora dayalı tahakküm ilişkisinin ve kapitalist ülkelerde ise hegemonik ilişkinin varlığından söz etmektedir. Marksist tezin aksine alt yapı ve üst yapının birbirlerini etkilediğini savunan Gramsci'nin, meseleyi daha çok kültürel boyutlarda ele aldığı söylenebilir (Augelli ve Murphy, 1993: 129; Gramsci, 1971: 259; Cox, 1983: 51).

Gramsci'nin tanımladığı hegemonya kavramının sosyal bilimlerde çok sayıda çalışmanın temelini oluşturduğu söylenebilir. Hegemonya kavramını uluslararası alanda inceleyerek genişleten Robert Cox'un "Social Forces, States and World Orders" (1981) ve "Gramsci, Hegemony and International Relations" (1983) isimli eserleri de bunlara örnek verilebilir. Uluslararası ilişkilerde realist ve liberal teorilere alternatif bir bakış açısı sunmayı amaçlayan Cox, Gramsci'nin hegemonya kavramını geliştirerek daha sonra "Neo-Gramsciyenizm" olarak bilinen bir daha geniş bir yaklaşımın temelini atmıştır (Denemark ve O'Brein, 1997: 232).

1845'ten 1980'lere kadar olan süreci hegemonya bağlamında dört dönemde inceleyen Cox'un hegemonya anlayışı kendini bu dönemlerde göstermektedir. 1845-1875 arası döneme ona göre İngiltere hegemonyası hâkimdir; "İngiltere merkezli bir dünya ekonomisi vardı. İngiliz üstünlüğüyle tutarlı, ancak biçim olarak evrensel olan ekonomik doktrinler - karşılaştırmalı üstünlük, serbest ticaret ve altın standardı - kademeli olarak Britanya'dan dışarı doğru yayıldı. Zorlayıcı güç bu emrin altını çizdi. İngiltere, Avrupa'daki güç dengesini elinde tuttu ve böylece karasal bir gücün hegemonyaya herhangi bir meydan okumasını engelledi. İngiltere denizde üstündü ve

çevre ülkelerin piyasa kurallarına itaat etmesini sağlama kapasitesine sahipti.” (Cox, 1983: 60)

Yukarıdaki satırlar Cox’un hegemonya anlayışına dair önemli bilgiler vermektedir. Maddi güç, evrensel anlayışa sahip dünya düzeni ve dünya ekonomisinde hâkimiyet hegemonya kurmak için gerekli görülmektedir. Cox’a göre hegemonyanın korunabilmesi için “...bir devletin diğerlerini doğrudan sömürdüğü bir düzen değil, diğer birçok devletin (ya da en azından hegemonyanın menzilindekilerin) kendi çıkarlarıyla uyumlu bulabileceği bir düzen kurması ve koruması...” gerekmektedir (Cox, 1983: 61). Dolayısıyla kurumsallaşmanın gerçekleşmesiyle, zayıflara taviz verilerek hâkim güç ilişkileri meşrulaştırılmaktadır (Cox, 1981: 114).

Cox, analizinde, ikinci dönem olan 1875-1945 arası dönemi “hegemonik olmayan” olarak tanımlamıştır. Diğer ülkelerin İngiliz üstünlüğüne meydan okuması, serbest ticaretin yerini korumacılığın alması, iki dünya savaşı ve altın standardının terk edilmesi bu durumun sebepleri olarak açıklanmaktadır. 1945-1965 arası dönem de Cox’a göre, İngiltere’nin egemen olduğu döneme benzemekle birlikte kurum ve doktrinlerin daha karmaşık olduğu bir dünya ekonomisi eşliğinde ABD hegemonyası bulunmaktadır. Cox, dördüncü dönem olan 1965-1980 arasında ise ABD merkezli dünya düzeninin artık “iyi çalışmadığını” iddia etmektedir (Cox, 1983: 60-61).

Aslında ikinci dünya savaşından bu yana yapılan hegemonya tartışmalarının ABD üzerinden ilerlemekte olduğu söylenebilir. Ancak bu tartışmalarda çok sayıda düşünür, ABD’nin hegemonik olarak nitelendirilmesi için gereken niteliklerin hangilerine, ne kadar sahip olması gerektiği konusunda ayrışmaktadır (Russet, 1985: 210). ABD’nin hegemonik yapısı üzerine bir değerlendirme yapmak için bazılarının göre önemli olan maddi kaynaklar (ekonomik ve askeri güç) iken, diğerinin ise liderlik veya yapısal güce önem verdiği gözükmektedir. Susan Strange, yapısal gücün dört bileşeni olan güvenlik yapısı, üretim yapısı, finansal yapı ve bilgi yapısının hegemonya için temel teşkil ettiğinden bahsetmektedir (Strange, 1987: 551). Jo-

seph Nye (2016) ABD'nin liderlik yapısına, Adam Quinn ve Robert Keohane, hegemonyanın maddi kaynakların üstünlüğüne sahip olmasını belirleyici unsur olarak göstermektedir (Keohane 1984: 34; Quinn, 2011: 812; Santa-Cruz, 2019: 8-12). Keohane (1984: 34) maddi kaynaklar içerisinde hammaddeye erişim ve sermaye kaynaklarını kontrol gibi pazar hâkimiyetini sağlayan ekonomik unsurların gerekliliğini ayrıca vurgulamıştır.

2. ABD Hegemonyası

Amerika Birleşik Devletleri hegemonyası, 20. yüzyılın ikinci yarısında Batılı kapitalist dünyanın içinde oluşmuş ve uluslararası ilişkiler teorisyenleri tarafından yaygın kabul görmüş bir görüşü yansıtmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında diğer büyük devletlerle karşılaştırıldığında daha az maddi ve insani kayıp yaşayan Amerika Birleşik Devletleri, dünya çapındaki çatışmalardan etkilenen ve şiddetli ekonomik zorluklarla mücadele eden diğer devletlere karşı dünya ekonomisinde hızla üstünlük sağlamıştır. ABD, savaşın etkilerini hafifletmek amacıyla güçlü ihracat akışını savaştan zarar gören Avrupa ülkelerine yönlendirerek hızlı ekonomik büyüme ve ulusal sanayinin gelişimi için sağlam bir temel oluşturmuştur (Boyras ve Cantürk, 2014: 858; Çiftçi, 2009: 207).

Bretton Woods Konferansı'nda (1944) doların küresel rezerv para birimi olarak kabul edilmesi ve GATT, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), NATO gibi uluslararası kuruluşların kurulması ile ABD hegemonyasının en önemli unsurlarının oluştuğu söylenebilir. Bu dönemde ABD, ekonomik liberalizmi ve serbest ticaret ilkelerini güçlendirme ve yayma misyonu üstlenerek, Amerikan hegemonyasının temelini oluşturan, sözde adil ticaret ilkelerinin benimsendiği liberal bir uluslararası düzen oluşturma yolunda ilerlemiştir (Aslan, 2009: 290; Robinson, 2002: 160; Yılmaz, 2007: 92).

Savaş sonrasında Marshall Planı gibi yardım programları ve liberal ekonomi politikaları yoluyla Avrupa ve diğer müttefik ülkelere büyük miktarda

ekonomik yardım sağlanmıştır (Allen ve Wala, 1993: 43-44). Bu sayede ABD, dünya ekonomisinin merkezi haline gelerek güçlü bir ekonomik üstünlük sağlamış ve dünya ticaretinde büyük bir rol oynamaya başlamıştır. Bu süreçte, ABD, askeri güç ve nükleer silahlar da dahil olmak üzere askeri alanda da önde gelen bir konuma yükselmiştir (Lieber ve Press, 2006: 43). Soğuk Savaş döneminde, ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan rekabet, ABD hegemonyasını daha da güçlendirmiş ve ABD'nin müttefiklerini koruma ve dünya genelinde etkisini sürdürme isteğini körüklemiştir (Huntington, 1999: 36-39). 20. yüzyılın sonlarında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması ABD hegemonyasının daha fazla genişlemesi için ön koşulların ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) de kurulmasıyla bu süreçte neoliberal değerlerin uluslararası kuruluşların etkisiyle küresel ölçekte hızla yayıldığı söylenebilir.

20. yüzyılın sonlarında, ABD'nin emsalsiz maddi hâkimiyeti, uluslararası sistemin işleyişi üzerinde çok çeşitli siyasi etki araçlarına dayanan istikrarlı bir hegemonik liderlik karakteri kazandığı söylenebilir. Bu süreçte Amerikan hegemonyasının dünya ekonomisini yönetmenin çok ötesine geçtiği ve uluslararası kalkınma, uluslararası güvenlik, barışı koruma, devlet inşası, demokratik geçiş ve insan hakları alanlarındaki kuralları formüle etme gibi işlevleri de yerine getirmesine karşın, 2001'den sonra yaşanan gelişmeler ABD hegemonyasının sonunun tekrar tartışıldığı bir döneme girilmesine sebep olmuştur. 2000'li yıllarda başlayan Irak işgali, ABD'nin hem maddi gücünün hem de hegemonyanın meşruiyetinin sorgulanmaya başlanmasına sebep olmuştur (Shiple, 2007; Parnreiter, 2018). Bunun yanında ABD hegemonyasına karşı kurulan BRICS'in⁹ üye ülkelerinin ve özellikle Çin'in son dönemdeki gelişiminin etkisiyle tartışmalarda çok kutuplu dünya düşüncesinin yükseldiği gözükmektedir (Şimşek, 2019: 187; Layne, 2008; Santibanes, 2009; Adnan, 2014; Lee ve Zulkefli, 2021).

⁹ BRICS 2022 itibariyle Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika olmak üzere 5 üye ülkeden oluşmaktadır.

BRICS'in önemli bir aktör haline gelmesiyle ABD'nin hegemonik konumu gerilese de, gelişmekte olan ülkelerin ABD'nin liderliğine yönelik direkt bir karşıtlık içinde olmadıklarını belirtmek gerekir. Ikenberry'e göre (2018: 18) "yönelimler, gündemler ve liderlik konusunda mücadeleler varken, Batılı olmayan gelişmekte olan ülkeler liberal yönelimli küresel düzenin mimarisine ve ilkelerine bağlı kalmayı sürdürüyor." Bu durumun da ABD hegemonyasının etkisinin azaldığı bir süreçte de devam edeceği yönünde bir işaret sunduğunu belirtmektedir.

Bunun yanında, 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarında yaşanan çeşitli gelişmeler, uluslararası ekonomi politik alanda yeni aktörler ortaya çıkarmıştır. Braun'un varlık yöneticisi kapitalizmi olarak adlandırdığı süreçte yaşanan ekonomi politik değişim, varlık yöneticisi şirketlerin etki gücünün artmasını beraberinde getirmiştir. Dünya ekonomisini önemli ölçüde etkileyecek büyüklükte olan bu aktörlerin, ABD'nin dünya ekonomisindeki hâkimiyetini korumasına doğrudan ve dolaylı etkisi olabileceği söylenebilir.

3. Varlık Yöneticisi Kapitalizmi ve Büyük Üçlü

19. yüzyılın ikinci yarısında John Pierpont Morgan, Andrew Carnegie ve John Rockefeller'ın sahip olduğu American Tobacco Company, US Steel ve Standard Oil şirketleri ve bankaları bölgesel rakipleri satın almaya başlamıştır. Hilferding'in "finans kapital" kavramı ile açıklanan, oluşan bu kurumsal yönetim rejimi, doğrudan sahip-yöneticiler tarafından veya dolaylı olarak finansal şirketler aracılığıyla uygulanan, yoğun hisse sahipliği ve güçlü kontrol ile karakterize edilmiştir (Braun, 2021: 275-276). Öyle ki, servetin yoğunlaşması yasama gücü ve etkisine dönüşmüştür. Şirketlerin yönetişime ilişkin federal yasaları şekillendirmede etkinliği, hükümetlerin kurumsal yönetim, rekabet politikası, vergilendirme ve çalışma kuralları gibi pek çok düzenleyici alanda gücünün azalmasına sebep olmuştur (Gourevitch ve Shinn, 2005: 243-244). Bu durum ABD tarafından bir tehdit olarak görülmüş ve 1890 Sherman Antitröst Yasası kabul edilmiştir (Braun,

2021: 275-276). Devamında 1914 yılında ise Clayton Yasası kabul edilerek rekabete aykırı birleşmelerin de önü kapatılmaya çalışılmıştır. Buna göre tekel yaratma ihtimali olan durumlarda hisse senedi alımı yasaklanmıştır (Posner ve ark, 2016: 3).

Anti-tröst yasalarına ek olarak baronları¹⁰ hisse satmaya zorlayan federal vergiler ve 1920'lerde gerçekleşen borsaya aşırı ilginin ardından yaşanan 1929 ekonomik krizi gibi faktörlerin etkisiyle yoğunlaşmış mülkiyet yapısı dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün sonucunda, 1945 yılına gelindiğinde ABD şirket sermayesinin yüzde 94'ünün hane halkının eline geçtiği gözükmektedir (Braun, 2021: 276).

1950'de Clayton Yasası, varlık satın alımlarını da içerecek şekilde güncellenmiştir. Bu düzenlemelerin de etkisiyle ABD ekonomisinin 1980'e kadar büyük kuruluşların etkisinden bağımsız kaldığı söylenebilir. Ancak yenilikçi finans mühendislerinin, rekabet yasası uygulamalarına ters düşmeden rekabeti azaltan yapılar bulma yönünde doğal bir eğilimi vardır. Yöneticiler bilinçli olarak yasadan kaçınmaya çalışmasalar bile, rekabetçi güçler, onları en yüksek sermaye getirisinin peşine düşmeye yönlendirir (Posner ve ark, 2016: 3).

1980'lerin, küreselleşmenin hızlanması, ABD liderliğinde neoliberalizme geçiş ve sermayenin önündeki engellerin azaltılması gibi sebeplerin etkisiyle birçok alanda dönüşümün yaşandığı önemli bir tarih olduğu söylenebilir. Bu dönüşümden kurumsal yönetim de etkilenmiştir. Kurumsal yatırımcıların kar amaçlı varlık yöneticilerine yetki vermeye başlaması ve 1985'te emeklilik fonlarının %27 gibi bir yoğunluğa ulaşması varlık yönetimi şirketlerinin yükselişinin ilk nüvelerini oluşturmuştur (Braun, 2021: 276).

¹⁰ Yukarıda sayılan J.P. Morgan, A. Carnegie, J. Rockefeller'ın yanında, Cornelius Vanderbilt, Andrew W. Mellon, Abraham Kuhn ve Solomon Loeb gibi isimler Bridges (1958) tarafından dönemin hırsız baronları olarak nitelendirilmektedir.

Braun'a göre tarihsel sıra ile finansal kapitalizm, yöneticilik ve hissedar önceliği olarak kavramsallaştırılan kurumsal yönetim rejimi, 1980'lerde az sayıda varlık yönetimi şirketinin (BlackRock, Vanguard, State Street ve Fidelity¹¹) önemli ölçüde büyümesi ve etkinliğinin artmasıyla varlık yöneticisi kapitalizmi adında ayrı bir kurumsal yönetim rejimi oluşturmaktadır (Braun, 2021).

Son on yıllarda kurumsal yatırımcıların yükselişi ile sonuçlanan varlık yöneticisi kapitalizmi çağında dünya ekonomisinde önemli bir unsur ortaya çıkmıştır; dev varlık fonları. Akademik çalışmalarda BlackRock, State Street ve Vanguard şirketlerinin “endeks fonları”¹², “büyük üçlü”¹³, “dev üçlü”¹⁴, “pasif varlık yöneticileri”¹⁵, “yeni yetki sahipleri”¹⁶, “yeni kalıcı evrensel sahipler”¹⁷ ve “dev varlık yöneticileri”¹⁸ şeklinde tanımlandığı gözükmektedir. Fonların büyüklüğü ve küresel ölçekte en büyük şirketler ile ortak mülkiyet üzerinden kurulan ilişki bu şirketlerin klasik çok uluslu şirket tanımına tam olarak uymadığını göstermektedir. Bununla birlikte ABD

¹¹ 2022 itibariyle yaklaşık 4 trilyon dolarlık varlığı yöneten Fidelity'nin yapılan çalışmalarda genelde dışarıda bırakıldığı gözükmektedir. Akademik literatürdeki çalışmalar, çoğunlukla BlackRock, Vanguard ve State Street'in dahil edildiği “Big Three” kavramsallaştırmasıyla homojen şekilde ele alınmaktadır.

¹² Bebchuk, L. A. ve Hirst, S. (2019). Index Funds and the Future of Corporate Governance: Theory, Evidence, and Policy. *Columbia Law Review*, vol 119, 2029-2146.

¹³ Azar, J., Duro, M., Kadach, I., Ormazabal, G. (2021). The Big Three and Corporate Carbon Emissions Around the World. *Journal of Financial Economics*, 142(2), 674-696.

¹⁴ Bebchuk, L. A. ve Hirst, S. (2019). The Specter of the Giant Three. *Boston University Law Review*, 99(3), 721.

¹⁵ Maher, S. ve Aquanno, S. (2023). Capitalist Restructuring, State Transformation: Leo Panitch and Capitalism Today. *Socialist Register*, 59; Fichtner, J., Heemskerck, E. M., Garcia-Bernardo, J. (2017). Hidden Power of the Big Three? Passive Index Funds, Re-concentration of Corporate Ownership, and New Financial Risk. *Business and Politics*, 19(2), 298-326.

¹⁶ Shenkar, C., Heemskerck, E. M., Fichtner, J. (2017). The New Mandate Owners: Passive Asset Managers and the Decoupling of Corporate Ownership. *Antitrust Chronicle*, June, 51-57.

¹⁷ Fichtner, J. ve Heemskerck, E. M. (2020). The New Permanent Universal Owners: Index Funds, Patient Capital, and the Distinction Between Feeble and Forceful Stewardship. *Economy and Society*, 49(4), 493-515.

¹⁸ Robertson, A. ve Lund, D. S. (2023). Giant Asset Managers, the Big Three, and Index Investing. *USC CLASS Research Paper No. 23-13*.

ile kurulan yakın ilişki ve dünya ekonomisini yönlendirme gücü bu fenomenlerin ABD hegemonyasına etkilerinin araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

ABD hisse senedi piyasalarında 1950 yılında %7 olan kurumsal yatırımcıların payı 1980’den sonra hızla yükselerek, 2023 itibariyle %70-80 arasına ulaşmıştır (Posner ve ark, 2016: 5). 1980’lere doğru kurumsal yönetim alanında hissedar değerinin önemli bir yönetim hedefi haline gelmesi kurumsal yatırımcıları olumlu etkilemiştir. Bu süreçte çoğunlukla aktif mülkiyet veya aktif yatırım fonu şeklinde dağılan kurumsal yatırımcı mülkiyetinin yoğunluğu zamanla pasif yatırıma dönmüştür (Fichtner ve Heemskerck, 2020; 497). Bu durumun sebeplerinden birisi, ABD Merkez Bankası’nın bir para politikası olan “niceliksel genişlemeyi” uygulamaya koymasıyla oluşan varlık enflasyonunun aktif yatırım fonları üzerinde baskı yaratması ve bir diğer sebebi de 2008 mali krizi ile açıklanmaktadır. Krizden 2015’e kadar aktif yönetilen fonlar 800 milyar dolar değerinde satılırken, pasif endeks fonları 1 trilyon dolar civarında satın alınmıştır. 2008 öncesi %75’i aktif olarak yönetilen sermaye fonları 2020’ye kadar %50’nin altına inmiştir (Maher ve Aquanno, 2023: 257). Bu da, pasif endeks fonlarının ücretlerinin düşük olmasının yanında güçlü getirilere sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Fichtner ve ark, 2017: 299).

Pasif yönetim stratejini benimseyen ilk şirket olarak belirtilen Vanguard, 1976 yılında ilk pasif endeks fonunu kurmuştur. State Street’in de bu alanda BlackRock’tan daha tecrübeli olmasına rağmen BlackRock başarılı yapılanma süreçlerinden sonra en önemli fon haline gelmiştir. 2004’ten 2009’a kadar State Street yönettiği varlıklar %41, Vanguard %78, BlackRock ise %879 artırmıştır. 2022’ye gelindiğinde BlackRock 10, Vanguard 8 ve State Street 4 trilyon dolardan daha fazla varlığı yönettiği söylenebilir (Maher ve Aquanno, 2023: 257). Öyle ki; 2021 yılında yalnızca BlackRock’ın yönettiği varlıklar bile ABD ve Çin dışındaki diğer bütün ülkelerin GSYİH’sından büyük olduğu gözükmektedir (Fraser, 2022: 107).

Tablo 1. Küresel Mülkiyet Profilleri

	BlackRock		Vanguard		State Street		Norveç	
	%3	%5	%3	%5	%3	%5	%3	%5
ABD	2428	2011	2523	1797	1283	355	22	4
İngiltere	346	229	216	12	47	4	63	9
Japonya	190	141	12	0	0	0	39	2
Avustralya	81	70	135	31	5	5	15	1
Almanya	65	35	21	1	1	0	67	7
Tayvan	60	6	204	0	0	0	0	0
Fransa	51	31	8	0	1	0	12	2
Kanada	46	25	31	5	1	0	0	0
Bermuda	41	29	33	23	13	3	4	1
İrlanda	33	25	26	17	16	4	1	1
Hollanda	29	15	12	5	5	1	6	2
Cayman	28	13	16	7	2	1	1	1
Brezilya	26	10	12	0	0	0	3	0
Güney Kore	25	4	1	0	0	0	12	2
İsviçre	24	9	10	2	3	0	8	0
İspanya	22	6	6	0	0	0	15	0
Güney Af- rika	17	4	52	0	0	0	5	0
Çin	17	16	2	0	0	0	2	2
Meksika	15	4	7	0	0	0	5	0
İtalya	15	14	1	0	0	0	7	0
İsveç	14	5	7	0	1	1	15	4
Finlandiya	12	6	3	0	0	0	4	0
Hindistan	10	0	8	0	0	0	10	0
Belçika	9	2	2	0	0	0	4	0
Hong Kong	7	2	3	0	1	1	0	0
TOPLAM	3611	2712	3351	1903	1379	375	320	38

Kaynak: Fichtner ve Heemskerck (2020: 503)

Büyük Üçlü homojen olarak değerlendirildiğinde 2021 sonu itibariyle ABD’deki en büyük 500 şirketin bulunduğu S&P 500’deki şirketlerin %21,9’una sahip gözükmektedir. Bunun yanında 2018 verilerine göre İngiliz FTSE 100’de %11, Hollanda, Fransa ve Japonya borsalarında %6’ya yakın sahipliği bulunmaktadır (Bebchuk ve Hirst, 2022: 1556). 2018 verilerine göre oluşturulmuş Tablo 1’de BlackRock, Vanguard, State Street ve Norveç Varlık Fonu’nun çeşitli ülkelerde %3 ve %5 blok hisse senedi sahipliği gözükmektedir. Büyük Üçlü’nün en fazla blok hisse mülkiyetine sahip olduğu ülkenin de açık ara ABD olduğu söylenebilir. Ayrıca tabloda Büyük Üçlü’nün ortak olduğu şirketlerin, dünyanın en büyük devlet varlık fonu olan Norveç Varlık Fonu’ndan önemli ölçüde fazla olduğu gözükmektedir.

BlackRock’ın %3 blok sahipliğinde Vanguard’ın bir miktar gerisinde bulunmasına rağmen %5 blok sahipliğinde daha üstün olduğu gözükmektedir. Vanguard’ın %5 blok hisseye sahip olduğu şirketlerin sayısının 1900 civarında olduğu gözükmektedir. BlackRock’ın ise 2700’den fazla şirkette %5’ten fazla hisse senedine sahip olması, onun daha derin bir mülkiyete sahip olduğunu göstermektedir (Fichtner ve Heemskerk, 2020; 503-504).

4. BlackRock’ın ABD Hegemonyasındaki Konumunun İncelenmesi

Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği üzere “ekonomik sistemde hâkimiyet” hegemonyanın ön koşullarından birisi olarak sayılmaktadır. Bu kısımda, dünyanın en büyük varlık yöneticisi olan BlackRock’ın gelişim süreci ekseninde çeşitli finansal kuruluşlar ve ABD ile ilişkisine değinerek, BlackRock’ın küresel kapitalist sistemdeki yerini ve dolayısıyla ABD hegemonyasındaki konumunu göz önüne sermek hedeflenmiştir.

BlackRock, müşterilerine varlık yönetimi hizmetleri sağlamak için 1988 yılından bu yana hala yöneticisi olan Larry Fink’in öncülüğünde kurulmuştur. Fink, ilk olarak Blackstone Group’un kurucu ortağı olan Peter Peterson ile tahvil işinde yüzde 50 hisse karşılığında anlaşmıştır (Kelly ve Burton,

2015). 1989 yılında Blackstone'un varlıkları dört katına çıkararak 2,7 milyar dolara ulaşmıştır. 1991 yılında General Electric ve Chrysler gibi büyük firmaların varlıklarını yönetmeye başlamıştır. Bu tarihte toplam yönettiği varlıklar 9 milyar dolara ulaşmıştır (Zippia, 2023b).

1992 yılında firma Blackstone'dan ayrılarak BlackRock adı ile devam etme kararı almıştır (BlackRock, 2023b). 1994 yılında üçüncü taraflara risk yönetim sistemleri sağlamaya başlayan BlackRock'ın bu tarihte yönettiği varlıklar 53 milyar dolara ulaşmıştır. 1996 yılında ürünleri arasında hedge fonları da eklenmiştir. 1999'da halka açılan BlackRock bu yılın sonunda yönettiği varlıklar 165 milyar dolara ulaşmıştır. 2000 yılında, 1988'den beri BlackRock'ta çalışan Charles Hallac'ın yönetiminde BlackRock Solutions kurulmuş ve risk yönetim aracı olarak Aladdin oluşturulmuştur (Blackrock, t.y.; Zippa, 2023).

Aladdin, finansal piyasalardaki risk durumunu ölçen bir teknoloji platformu olarak açıklanabilir. Vanguard, State Street, Apple, Microsoft, Alphabet gibi şirketlerin yanında 1,5 trilyon dolarlık Japonya emeklilik programı da bu ağı kullanmaktadır. Son olarak 2017 yılında Aladdin platformunda bulunan finansal varlıkların toplam değeri 20 trilyon dolar olarak açıklanmıştır (Fraser, 2022: 106)

BlackRock bu süreçte büyümeye devam etmiştir. 2006 yılında Merrill Lynch ile birleşmesiyle yaklaşık 4500 çalışana sahip olan BlackRock'ın kontrol ettiği varlıklar 1 trilyon dolara ulaşmıştır (Teather, 2006). Bu birleşme ile ABD, İngiltere, Asya, Avustralya, Orta Doğu ve Avrupa dahil olmak üzere çoğu kilit pazarda önemli bir varlığa sahip olduğu söylenebilir.

2008 mali krizinde Finansal Piyasalar Danışma Grubu kurarak küresel ekonomiyi kurtarıcı rolü üstlenen BlackRock FED, İngiliz Hazinesi, İsviçre Ulusal Bankası, Avrupa Merkez Bankası ve Yunanistan hükümetine danışmanlık hizmeti vermeye başlamıştır. FED'in iflas eden şirketleri fiyatlandırması ve satın alması için BlackRock ile anlaşması, BlackRock'ın

krizden etkilenen şirketlere dip seviyelerden ortak olması ile sonuçlanmıştır (Goldstein, 2020; Reichl ve Brush, 2023; Fraser, 2022: 106). Bu süreçte ilk olarak krizden etkilenen Florida Eyaleti Finansal İşler Müdürü BlackRock'ı arayarak portföylerini değerlendirmek üzere yardım istemiştir. BlackRock ekibi birkaç gün içinde eyaletin portföyünü analiz etmiş ve Aralık ayı sonunda Eyalet'in sıkıntılı varlıklarını elden çıkarması için bir plan hazırlamıştır. Daha sonra AIG, Lehman Brothers, Fannie Mae ve Freddie Mac gibi şirketlerin yaklaşık 1 trilyon dolarlık sıkıntılı varlıklarını analiz etmek, yönetmek veya elden çıkarmak için BlackRock Solutions ile kurtarma anlaşması yaptığı gözükmektedir (Pouille, 2019; Brooker, 2008).

Bu süreçte Aladdin bir bedel karşılığında yatırım bankası Bear Stearns, sigorta devi American International Group ve finansal holding Citigroup gibi mali otoritelerle paylaşılmıştır (Pouille, 2019). Larry Fink 2008 yılında ABD ile sürekli iletişim halinde olduklarını ve Bear Stearns gibi yüksek oranda halka açık olan şirketlerle ilgili olanların dışında yapılan çok sayıda konuşmanın kapalı gerçekleştiğini belirtmiştir (Merced, 2008).

2009 yılında Barclays Global Investors'u iShares de dahil olmak üzere satın almasıyla yönetim altındaki varlıklarını yaklaşık 3 trilyon dolara çıkararak dünyanın bir numaralı varlık yöneticisi haline gelmiştir. 2011'de İrlanda Merkez Bankası en büyük İrlanda bankalarının durumlarını değerlendirmesi için BlackRock Solutions ile ihalesiz anlaşmıştır. Avrupa Merkez Bankası da Avrupa Birliği ve IMF gibi kurumların baskısı altında BlackRock'a başvurmuştur. Yine aynı tarihlerde Yunanistan Merkez Bankası, BlackRock Solutions'ı 18 bankanın kredi portföylerini incelemeye çağırmıştır. 2012 Aralık ayında Hollanda Merkez Bankası BlackRock Solutions'tan ulusal bankacılık devi ING'nin kredi portföyünü ve ardından Temmuz 2013'te tüm Hollanda bankalarının gayrimenkul varlıklarını analiz etmesini istemiştir (Pouille, 2019).

2013'ün sonlarında 4,3 trilyon dolara ulaşan BlackRock'ın yönetimi altındaki varlıkların, satın almalar ve birleşmeler ile ivmesi korunarak 2020 yı-

lının başına yaklaşık 6,5 trilyon dolara ulaştığı söylenebilir (BlackRock, 2023c)

2020 yılı sonrasında Covid-19 salgının neden olduğu istikrarsızlık döneminde, FED, finansal piyasalardaki belirsizliği azaltmak için çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede BlackRock'tan bir kez daha yardım istemiş ve şirket tahvili borsa yatırım fonlarının alımının gerçekleştirilmesine onay vermiştir. Finansal istikrarın sağlanmasına yönelik atılan adımların bir parçası olarak ortaya çıkan bu durum, BlackRock'ı Covid-19 krizinden en fazla kazanç sağlayanlar şirketlerden birisi haline getirmiştir (Fraser, 2022: 105-106; Flood, 2020).

BlackRock, büyümesi ile orantılı olarak süreç içerisinde lobi faaliyetlerini de genişletmiştir. 2004 ile 2018 arasında 84 eski ABD hükümet yetkilisini işe almıştır. Yine bu tarihler arasında ABD yetkilileri ile 400 ve İngiltere üst düzey yetkilileri ile de 50'den fazla toplantı veya telefon görüşmesi yapmıştır. BlackRock'ın siyasi işe alımları arasında Hillary Clinton'ın eski Genelkurmay Başkanı Cheryl Mills; İsviçre Merkez Bankası'nın eski başkanı Philipp Hildebrand; Jacques Chirac'ın eski kıdemli danışmanı Jean-François Cirelli; ve George Osborne'un eski Genelkurmay Başkanı Rupert Harrison sayılmaktadır. (Samuel, 2018).

Bunun yanında BlackRock'ta yöneticilik görevi yapmış önemli kişilerin de ABD ile yakın ilişkileri bulunmaktadır. Küresel Sürdürülebilir Yatırım Başkanı olan Brain Deese, Başkan Biden tarafından Ulusal Ekonomik Konsey'i yönetmek üzere görevlendirilmiştir. Bunun yanında Larry Fink'in kıdemli danışmanı olan ve özel kalem müdürlüğünü yapan Adewale Adeyemo da ABD Hazine Bakanı Janet Yellen'in altında en yüksek rütbeli yetkili olarak atanmıştır. Ayrıca BlackRock Baş Yatırım Stratejisti Michael Pyle, Başkan Yardımcısı Kamala Harris'in 2020 başkanlık kampanyasında ekonomik danışmanı olmuş ve Başkan Yardımcılığı ofisindeki görevi ile kritik bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Biden'ı açıktan destekleyen Larry Fink 2020 seçim sürecinde Hazine Bakanı adayları arasında sayılmıştır. Zaman

zaman BlackRock'ın ABD ile olan bu yakın ilişkisi üzerinde tartışmalar yürütülse de 2021 yılında Bakan Yellen, BlackRock'ı yakın denetim altına almakla ilgilenmediklerini açıklamıştır (Fraser, 2022: 105-107).

Ancak Temmuz 2023'te ABD'nin Çin konulu bir Kongre komitesinden BlackRock'a "ABD çıkarlarına doğrudan karşı hareket eden" Çin şirketlerine 429 milyon dolardan fazla yatırım yaptığı gerekçesiyle soruşturma açılmış ve bu durumun ulusal güvenlik tehdidi oluşturduğu ve Amerikan değerlerine zarar verdiği iddia edilmiştir. Buna karşı BlackRock'tan yapılan açıklamada, firmanın ABD yasalarına uymakta olduğunu ancak bu konularda Seçilmiş Komite ile iletişim kurmaya devam edecekleri belirtilmiştir (Reuters, 2023; Goodkind, 2023).

2023 itibariyle yönetim altındaki varlıkları 10 trilyon dolara yaklaşan BlackRock'ın, 35'ten fazla ülkede 78 ofis ve 16 binden fazla çalışanı bulunmaktadır. Sadece İngiltere'de 3.500'den fazla çalışanı bulunmakta, 10 milyondan fazla emeklilik planının varlıklarını yönetmekte ve İngiliz kamu şirketlerine 500 milyar sterlinin üzerinde yatırım yapmaktadır (BlackRock, 2023d; Zippia, 2023a; Advratings, 2023; Schmitt, 2023).

ABD ile yakın ilişkileri bulunan BlackRock'ın küresel kapitalist ekonomik sistemde büyük finans kamu ve özel kurumları danışman sıfatıyla yönlendirdiği gözükmektedir. Bunun yanında kriz dönemlerinde ABD'nin talebi ile inisiyatif verilerek ekonomik sistemi ayakta tutma görevini üstlenmesi, BlackRock'ın ABD'nin ekonomik sistemdeki hâkimiyetini, dolayısıyla ABD hegemonyasını koruma işlevine hizmet ettiği açıkça gözükmektedir.

Bununla birlikte Larry Fink 2012 yılından itibaren her yıl "mektup" adı altında BlackRock'ın hedeflerini, ekonomi politik sisteme dair endişe ve önerilerini paylaşmaktadır. Toplum gündeminde çoğu zaman karşılık bulmayan bu mektuplar iş ve finans dünyasına ise geleceği işaret etmektedir. BlackRock'ın büyüklüğü, üst düzey kişi ve kurumlarla olan ilişkisi Fink'in

mektuplarının ekonomi politik alanı yönlendirme kabiliyetinin önünü açmaktadır.

Mektuplarında iklim krizi, karbon üretimi, pandemi, ESG, kapitalizm ve süreklilik gibi konulara değinen Fink her şeyden önce bir kapitalist olduğunu kabul etmektedir; “Sürdürülebilirliğe çevreci olduğumuz için değil, kapitalist olduğumuz ve müşterilerimizin vekili olduğumuz için odaklanıyoruz.” (Fink, 2022)

Fink, 2023 mektubunda ABD ve diğer bazı devletlerin bu enflasyonist ortamdan kazançlı çıkacağını belirtmekte, BlackRock ve Kuzey Amerika’dan bahsederken ortak çıkarları vurgulamak adına biz ifadesini kullanmaktadır; “Kuzey Amerika’nın en büyük küresel yararlanıcılardan biri olabileceğine inanıyorum. Geniş ve çeşitli bir iş gücümüz var. Hem enerji hem de gıda güvenliği potansiyeline sahip bol miktarda doğal kaynağımız var. Kamu politikası, ABD’de çip üretiminin devam etmesine yardımcı oluyor ve yapay zekadaki en son yenilikler yeni bir meşguliyet haline geldi. Diğer ulusal kazananlar da ortaya çıkacak.” (Fink, 2023)

Kapitalist sistemi yönlendirme işlevi bulunan mektupların yanında dünyanın en büyük şirketlerinde önemli derecede hisseye sahip olan BlackRock’ın, yatırımcılarının parasıyla satın alınan hisselerde yıllık genel kurulda önemli miktarda oy kullanma hakkına sahip olması da çok sayıda uluslararası şirketi etkileyebilmesinin önünü açmaktadır. Bu sebepten dolayı BlackRock yalnızca çok miktarda sermayeyi yönetmekle kalmamakta, aynı zamanda bu sermayenin yatırıldığı şirketler için önemli kararlara etki edebilen görevliler haline gelmektedir (Griffin, 2020: 410).

BlackRock’ın yönettiği varlıkların 2,1 trilyon dolarlık kısmı oy kullanmaya elverişlidir (BlackRock, 2023a). Fichtner ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada (2017: 317-319) BlackRock’ın kullandığı oyların yalnızca %6’sında yönetimin aleyhinde karar verdiği gözükmektedir. Genellikle aktivist pay sahiplerinin önerdiği ve yönetimin karşı çıkmayı teklif ettiği ESG ile ilgili

konular BlackRock'ın "karşı" oylarının yüzde 77'sini oluşturmaktadır. Bu da BlackRock'ın yönetim ile birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Bunun yanında BlackRock'ın hissedar olduğu şirketlerde yönetim tavsiyesine karşı çıktığı tekliflerin yarısı yönetim kurulunun yeniden seçilmesiyle ilgilidir. Yönetimin yeniden seçilmesine yönelik kullanılan karşı oy eğiliminin yüksek oluşu, BlackRock'ın oylama stratejisini kullanarak yönetimi etkileyebilme konusunda pasif duruş göstermediğinin kanıtı olarak sunulabilir. Bu durumda şirket yöneticilerinin BlackRock'ı ve taleplerini ciddiye almasını gerektiren bir ilişki türünün ortaya çıktığı söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

1978 Washington Uzlaşısı ile birlikte neoliberal politikaların dünya genelinde benimsenmesine öncülük eden ABD, bu strateji ile başat aktör olmaya devam etmiştir. Finansal serbestliği de öngören bu stratejinin bir çıktısı da 1980'li yıllarda kurumsal yönetişimde meydana gelen değişimdir. Braun'un "varlık yöneticisi kapitalizmi" olarak adlandırdığı bu süreçte varlık yönetimi şirketleri uluslararası ekonomi politik alanda önemli aktörler haline gelmiştir. Buna rağmen çoğunlukla "Büyük Üçlü" olarak kavramsallaştırılan bu şirketler akademik literatürde yeterince yer bulmamaktadır.

Bu çalışmada, bahsi geçen şirketlerin en büyüğü olan BlackRock'ın yapısı ve gelişim süreci incelenerek, ABD hegemonyası perspektifinde değerlendirme yapmak hedeflenmiştir. Gramsci'nin geliştirdiği ve Cox'un uluslararası alanda incelediği rızaya dayalı tahakküm biçimi olan hegemonyanın oluşabilmesi için maddi kaynaklar, yapısal güç, liderlik yapısı gibi çeşitli unsurların gerekliliğine değinilmektedir. Çoğunlukla ABD hegemonyası üzerinden yapılan çalışmalarda "dünya ekonomisinde hâkimiyet" de bu unsurlar arasında sayılmaktadır.

Bu çalışmanın sonucunda 2008 sonrasında BlackRock'ın dünya ekonomisine önemli ölçüde etki etme kapasitesine ulaştığı ve devamında da süreklilik içerisinde büyüdüğü ortaya çıkmıştır. Öyle ki;

- 2022 itibariyle yönetilen varlıklarının 10 trilyon dolara ulaştığı BlackRock, Aladdin risk yönetim programı ile 20 trilyon dolardan fazla sermayeye hizmet sunmakta,
- Google, Amazon, Microsoft, Apple, Visa, Mastercard, Coca-Cola gibi onlarca büyük şirketin yanında binlerce şirkette de %5ten fazla oranda ortaklığı bulunmakta ve hissedarı olduğu şirketlerin genel kurullarında oy kullanmakta,
- 2012 yılından itibaren her yıl çeşitli temalarda yayınlanan mektuplar aracılığıyla küresel ekonomik sistemi yönlendirmekte,
- FED ve Avrupa Merkez Bankası dâhil olmak üzere büyük finansal kuruluşlara danışmanlık yapmaktadır.

Araştırmanın bir diğer çıktısı da BlackRock'ın kapitalist sistemde ABD'nin lehine konumlandığıdır. Temelde ABD merkezli bir şirket oluşunun yanında BlackRock'ın eski çalışanlarının ABD siyasetinde, ABD eski çalışanlarının da BlackRock'ta önemli mevkilerde görev alması, bu iki oluşumun sürekli etkileşim içinde bulunması ve menfaatlerin çoğunlukla ortaklaşması da bu durumun oluşmasındaki etkenler olarak gözükmektedir. Nitekim BlackRock'ın kriz dönemlerindeki işlevi de bunu göstermektedir. 2008 ve 2020 finansal krizlerinde batan veya riskli ürünlere sahip finansal kuruluşları satın alarak veya riskli ürünleri elden çıkarma desteği sunarak ABD hegemonyasının yeniden üretilmesine katkı sunmaktadır.

Kaynakça

Adnan, M. (2014). BRICS: A Challenge to the US Hegemony. **Journal of Professional Research in Social Sciences**, 1(1), 31-46.

Advratings (2023). **BlackRock Inc.** 4 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.advratings.com/company/blackrock> adresinden alındı.

Allen, J. S. ve Wala, M. (1993). **The Marshall Plan.** New York: New Century Publishers.

- Aslan, S.** (2009). Küreselleşmenin Ulus Devletlere Etkisi. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (25), 289-296.
- Augelli, E. ve Murphy, C. N.** (1993). Gramsci and International Relations: A General Perspective and Example from Recent US Policy. In S. Gill (Ed.), **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, 127-146, Cambridge University Press.
- Bebchuk, L. ve Hirst, S.** (2022). Big Three Power, and Why It Matters. **Boston University Law Review**, (102), 1547-1600.
- BlackRock** (2023a). **Empowering Investors Through BlackRock Voting Choice**. 10 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.blackrock.com/corporate/about-us/investment-stewardship/blackrock-voting-choice> adresinden alındı.
- BlackRock** (2023b). **Our Story**. 3 Ağustos 2023 tarihinde <https://careers.blackrock.com/life-at-blackrock-2/who-we-are/> adresinden alındı.
- BlackRock** (2023c). **Ideas, Innovations and Growth**. 4 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.blackrock.com/corporate/about-us/blackrock-history> adresinden alındı.
- BlackRock** (2023d). **Possibly the Most Important Word in Investing**. 4 Ağustos 2023 tarihinde www.blackrock.com/uk/about-us/about-blackrock adresinden alındı.
- BlackRock** (t.y.). **Charlie Hallac**. 27 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.blackrock.com/corporate/about-us/leadership/charlie-hallac> adresinden alındı.
- Boyras, B. ve Cantürk, A.** (2014). Amerika Birleşik Devletleri Örneğinde İkinci Dünya Savaşı Dönemi Savaş Bonusu Posterleri. **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 3(4) , 855-869, DOI: 10.15869/itobiad.22521.
- Braun, B.** (2016). From Performativity to Political Economy: Index Investing, ETFs and Asset Manager Capitalism. **New Political Economy**. 21(3), 257-273.
- Braun, B.** (2021), Asset Manager Capitalism as a Corporate Governance Regime. In J. S. Hacker ve diğerleri (Ed.), **The American Political**

Economy: Politics, Markets, and Power, 270-295, Cambridge University Press.

Bridges, H. (1958). The Robber Baron Concept in American History. **The Business History Review**, 32(1), 1–13.

Brooker, K. (2008, 29 Ekim) Can This Man Save Wall Street. CNN (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2023).
https://money.cnn.com/2008/10/28/magazines/fortune/blackrock_brooker.fortune/index2.htm

Cox, W. R. (1983). Gramsci, Hegemony and International Relations: an Essay in Method. **Millennium**, 12(2), 162-175.

Çiftçi, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrasında ABD: Rızaya Dayalı Hegemonyadan İmparatorluk Düzenine. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 5(10), 203-219.

Denemark, A. R. ve O'Brien, R. (1997). Contesting the Canon: International Political Economy at UK and US Universities. **Review of International Political Economy**. 4(1), 214-238.

Femia, V. J. (1987). **Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process**. Oxford Clarendon Press.

Fichtner, J., Heemskerck, E. M., Garcia-Bernardo, J. (2017). Hidden Power of the Big Three? Passive Index Funds, Re-concentration of Corporate Ownership, and New Financial Risk. **Business and Politics**. 19(2), 298-326.

Fichtner, J. ve Heemskerck, E. M. (2020). The New Permanent Universal Owners: Index Funds, Patient Capital, and the Distinction Between Feeble and Forceful Stewardship. **Economy and Society**, 49(4), 493-515.

Fink, L. (2022). **Larry Fink's 2022 Letter to CEOs: The Power of Capitalism**. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.blackrock.com/dk/individual/2022-larry-fink-ceo-letter> adresinden alındı.

Fink, L. (2023). **Larry Fink's Annual Chairman's Letter to Investors**. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.blackrock.com/corporate/investor-relations/larry-fink-annual-chairmans-letter> adresinden alındı.

- Flood, C.** (2020). BlackRock Trounces ETF Rivals After Fed Appointment. **Financial Times**. 17 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.ft.com/content/7091a2a5-7eef-4c78-8331-9fd986925f8a> adresinden alındı.
- Fraser, M.** (2022). Biden and BlackRock. In **New Labor Forum**, 31(2), 105-108, Los Angeles: SAGE Publications.
- Goldstein, M.** (2020). The Fed Asks for BlackRock's Help in an Echo of 2008. **New York Times**. 17 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.nytimes.com/2020/03/25/business/blackrock-federal-reserve.html> adresinden alındı.
- Goodkind, N.** (2023) Americans are “unwittingly funding” blacklisted Chinese companies, Congressional panel says. CNN. 28 Ağustos 2023 tarihinde <https://edition.cnn.com/2023/08/01/investing/china-congress-blackrock-msci/index.html> adresinden alındı.
- Gramsci, A.** (1971). **Selections from the Prison Notebooks**, Edited and Translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith.
- Griffin, C. N.** (2020). Margins: Estimating the Influence of the Big Three on Shareholder Proposals. **SMU Law Review**, 73, 409-443.
- Huntington, S. P.** (1999). The Lonely Superpower. **Foreign Affairs**, 35-49.
- Ikenberry, G. J.** (2018). Why the Liberal World Order Will Survive. **Ethics & International Affairs**, 32(1), 17-29.
- Kelly, J. ve Burton, K.** (2015) Blackstone and BlackRock Are Getting Into Each Other's Business. **Bloomberg**. 18 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-06-30/blackstone-and-blackrock-are-getting-into-each-other-s-business#xj4y7vzkg> adresinden alındı.
- Keohane, R. O.** (1984). **After hegemony**. Princeton: Princeton University Press.
- Layne, C.** (2008). China's challenge to US hegemony. **Current History**, 107(705), 13.

- Lee, P. M. ve Zulkefli, N. N.** (2021). US-China Relations: Trade War and the Quest For Global Hegemony. **Journal of International Studies**, 17, 131-155.
- Lieber, K. A. ve Press, D. G.** (2006). The Rise of US Nuclear Primacy. **Foreign Affairs**, 85(2), 42-54.
- Maher, S. ve Aquanno, S.** (2023). Capitalist Restructuring, State Transformation: Leo Panitch and Capitalism Today. In G. Albo, N. Aschoff, A. Saad-Filho (Ed.), **Capital and Politics**, Socialist Register, 59, 247-272.
- Merced, M.** (2008). BlackRock Is Fix-It Firm to Manage Risky Assets of Others in Distress. **New York Times**. 17 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.nytimes.com/2008/05/08/business/08blackrock.html>, adresinden alındı.
- NBIM** (2023). Market Value. **Norges Bank Investment Management**. 8 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.nbim.no/en/the-fund/market-value/> adresinden alındı.
- Nye, J. S.** (2016). **Bound to Lead: The Changing Nature of American Power**. Basic Books.
- Parnreiter, C.** (2018). America First! Donald Trump, the Demise of the US Hegemony and Chaos in the Capitalist World-System. **Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie**, 62(1), 1-13.
- Posner, E. A., Morton, S. F. M., Weyl, E. G.** (2016). A Proposal to Limit the Anticompetitive Power of Institutional Investors. **Antitrust Law Journal**, 81(3), 669-728.
- Pouille, J.** (2019). Blackrock: The Financial Leviathan that Bears Down on Europe's Decisions. **Investigate Europe**. 15 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.investigate-europe.eu/en/posts/blackrock-the-financial-leviathan-that-bears-down-on-europes-decisions> adresinden alındı.
- Quinn, A.** (2011). The Art of Declining Politely: Obama's Prudent Presidency and the Waning of American Power. **International Affairs**, 87(4), 803-824
- Reichl, D. ve Brush, S.** (2023). BlackRock to Sell \$114 Billion of Failed Banks' Securities. **Bloomberg**. 17 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-04-05/blackrock-hired->

to-sell-114-billion-in-failed-banks-securities?utm_medium=cpc_search&utm_campaign=NB_ENG_DSAXX_DSAXXXXXXXXXXX_EVG_XXXX_XXX_Y0469_EN_EN_X_BLOM_GO_SE_XXX_XXXXXXXXXXXX&gclid=EAJaIQobChMIInbyxuYDhgAMVTAWiAx20sQnREAAAYASAAEgKYMPD_BwE&gclsrc=aw.ds#xj4y7vzkg adresinden alındı.

Reuters (2023, 1 Ağustos). BlackRock, MSCI draw scrutiny from Us House Committee on China, 28 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.reuters.com/business/finance/blackrock-msci-face-probe-allegedly-facilitating-china-investments-wsj-2023-08-01/> adresinden alındı.

Robinson, W. I. (2002). Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller Çeviri Erdem Türközü. **Praksis**, 8, 125-168.

Russett, B. (1985). The Mysterious Case of Vanishing Hegemony; or, is Mark Twain Really Dead? **International Organization**, 39(2), 207–231.

Samuel, J. (2018). The Sinister Rise of BlackRock Asset Manager. **The Spectator**. 17 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.spectator.co.uk/article/the-sinister-rise-of-blackrock-asset-manager/> adresinden alındı.

Santa-Cruz, A. (2019). **US Hegemony and the Americas: Power and Economic Statecraft in International Relations**. Routledge.

Santibanes de F. (2009). An End to US Hegemony? The Strategic Implications of China's Growing Presence in Latin America. **Comparative Strategy**, 28(1), 17-36.

Schmitt, W. (2023). BlackRock's AUM Rebound to \$9.4tn. **City Wire**. 24 Temmuz 2023 tarihinde <https://citywire.com/middle-east/news/blackrocks-aum-rebound-to-9-4tn/a2421745> adresinden alındı.

Shipley, T. (2007). Currency Wars: Oil, Iraq, and the Future of US Hegemony. **Studies in Political Economy**, 79(1), 7-34.

Şimşek, O. (2019) Küreselleşmenin Dönüşümü ve Çin'in Rolü. **Sosyoekonomi**, 27(40), 185-196. DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2019.02.11.

Teather, D. (2006). Merrill Lynch and BlackRock Create \$1 Trillion Company. **The Guardian**. 18 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.theguardian.com/business/2006/feb/16/3>, adresinden alındı.

Yılmaz, S. (2007). Güçsüz Güç. **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 3(5), 67-103.

Zippia (2023a). **What is the BlackRock Hierarchy Structure**. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.zippia.com/answers/what-is-the-blackrock-hierarchy-structure/> adresinden alındı.

Zippia (2023b). **The History Of BlackRock**. 10 Temmuz 2023 tarihinde, <https://www.zippia.com/blackrock-careers-904178/history/> adresinden alındı.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).
3. Makalenin tamamının Muhammet Said Pınarbaşı tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by Muhammet Said Pınarbaşı, as no additional acknowledgement has been made).

Extended Abstract

BlackRock and US Hegemony

Muhammet Said Pınarbaşı

With the impact of globalization, the world has experienced a rapid change in the field of corporate governance as in many other areas. While the majority of US corporate capital was in the hands of individual investors, the share of institutional investors approached 80% in the 1980s and beyond.

Benjamin Braun (2016) described this process as "asset management capitalism", which resulted in a few asset management companies significantly increasing their capital. As of 2022, the value of assets under management of the aforementioned US asset management firms BlackRock, Vanguard and State Street reached around \$10, \$8 and \$4 trillion, respectively. Although the number of studies on asset management companies and especially on the Big Three has increased in recent years, it can be said that they have not been sufficiently covered in the academic literature. Although the Big Three have been evaluated on issues such as "inter-company competition", "common ownership", "index funds", "voting power", "antitrust issues" and "ESG (environmental, social and governance)", no study has been conducted on their place in the global economic system. In addition to the literature review in which the relevant works on the subject are examined, this study, which utilizes the interpretivist approach, aims to analyse BlackRock, the largest of the aforementioned companies, from the perspective of US hegemony. Various elements such as material resources, structural power and leadership structure are mentioned as necessary for the formation of hegemony, which has been developed since Gramsci and characterized as a form of domination based on consent. In studies mostly based on US hegemony, "dominance in the world economy" is counted among these elements. In the study, in which BlackRock's position in the US hegemony is examined in the context of its effects on the world economy; The size of the assets it manages, its consultancy to major financial institutions (including central banks), its close relationship with the United States, its savior role in times of economic crisis, its ability to significantly influence the global economic system through letters published every year since 2012, and its voting rights in thousands of companies in which it is a shareholder, when evaluated as a whole, it can be said that it is positioned in favor of the US hegemony.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Mali Suçlarla Mücadelede Mali İstihbaratın Rolünün Değerlendirilmesi¹Hüseyin AKKAYA² Mehmet YÜCE³

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 03.10.2023**Kabul:** 02.12.2023**Online Yayın:**

04.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Mali Suçlar,
Mali İstihbarat
Mali İstihbarat Birimi

Kaynak Gösterimi

Akkaya, Hüseyin ve Yüce, Mehmet. (2023). Mali Suçlarla Mücadelede Mali İstihbaratın Rolünün Değerlendirilmesi. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 25 (2), 263-285. doi.org/10.54838/bilgisosyal.998203

Özet

Günümüzde mali suçların önlenmesi ve tespit edilmesi, ülkelerin en önemli konularının başında yer almaktadır. Bu konu aynı zamanda mali istihbarat birimlerinin de temel mücadele mekanizmasını oluşturmaktadır. Mali istihbarat, mali suçlarla mücadelede mali istihbarat birimlerinin verilerden yola çıkarak oluşturduğu analiz ve tipolojilerden meydana gelmektedir. Mali suçlarla mücadelede mali istihbaratın doğruluğu ve ortaya çıkacak olan finansal zekâ, suçun önlenmesi ve işlenmesi durumunda çözüme kavuşturulması için gereken en önemli olgu olarak kabul edilmektedir. Mali suçlarla mücadele eden pek çok uluslararası kurum bulunmaktadır. Başta Mali Eylem Görev Gücü ve EGMONT Grup genel çerçevede mali suç faaliyetlerine ve mali istihbarat birimlerine yönelik çalışmalar sürdürmektedir. Bunun yanı sıra yerel olarak faaliyet gösteren ülke mali istihbarat birimleri tarafından da mali suçlarla mücadele edilmektedir.

Amaç - Bu çalışma ile mali suç olgusuna yönelik mücadelede mali istihbarat kavramının incelenmesi amaçlanmaktadır. Mali suçlarla mücadele edilirken mali istihbaratın rolünün değerlendirilmesi üzerine oluşturulan bu çalışma ile mali suçların durumu değerlendirilecektir.

Yöntem - Mali suçlarla mücadelede mali istihbaratın önemi nedir? Sorusuna cevap bulmak için çalışmada bu konu kapsamındaki literatür incelenmiş ve mali suçlarla mücadelede mali istihbarat ile ilgili güncel bilgilere yer verilmiştir.

Sonuçlar - Mali suçların sınıraşan özelliği ve yaratmış olduğu ekonomik kaybın tespitinin tam anlamıyla hesaplanamadığı düşünüldüğünde, mali suçlarla mücadelede en önemli aracın mali istihbarat olduğu anlaşılmaktadır. Mali istihbaratın, mali suçlarla mücadele edilmesinde ve suçun önlenmesinde etkili ve verimli bir şekilde mali istihbarat birimlerine yardımcı olduğu tespit edilmiştir

¹Bu çalışma, 2023 yılında Prof. Dr. Mehmet YÜCE danışmanlığında yürütülen "Sınır aşan Bir Suç Olarak Mali Suçlar ve Bu Suçlarla Mücadelede Kurumlar: Türkiye ile Seçilmiş Ülke Uygulamaları, Karşılaştırmaları ve İşbirliği Arayışları" başlıklı Hüseyin Akkaya'nın doktora tezinden üretilmiştir

² **Sorumlu Yazar:** Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Artova Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü ✉ huseyin.akkaya@gop.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-9886-6552

³ Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, ✉ mehmetyuc@gmail.com, **ORCID:** 0000-0001-6398-5589

RESEARCH ARTICLE

The Role Of Financial Intelligence in The Fight Against Financial Crimes¹Hüseyin AKKAYA² Mehmet YÜCE³ **Abstract**

Today, preventing and detecting financial crimes is one of the most important issues for countries. This issue also constitutes the basic struggle mechanism of financial intelligence units. Financial intelligence consists of the analysis and typologies created by financial intelligence units based on data in the fight against financial crimes. In the fight against financial crimes, the accuracy of financial intelligence and the financial intelligence that will emerge are considered the most important facts required to prevent the crime and to resolve it if it is committed. There are many international organizations fighting against financial crimes. In particular, The Financial Action Task Force (FATF) and EGMONT Group carry out studies on financial crime activities and financial intelligence units in general. In addition, financial crimes are also fought by country financial intelligence units operating locally.

Objective - This study aims to examine the concept of financial intelligence in the fight against financial crime. With this study, which is based on evaluating the role of financial intelligence in combating financial crimes, the situation of financial crimes will be evaluated.

Method - What is the importance of financial intelligence in combating financial crimes? To find an answer to the question, the study examined the literature on this subject and included current information on financial intelligence in the fight against financial crimes.

Results - Considering the transnational nature of financial crimes and the fact that the economic loss caused by financial crimes cannot be fully calculated, it is understood that financial intelligence is the most important tool in the fight against financial crimes. It is concluded that financial intelligence assists financial intelligence units effectively and efficiently in combating and preventing financial crimes.

ARTICLE INFO

Submitted: 03.10.2023**Accepted:** 02.12.2023**Published Online:**

04.12.2023

Keywords:Financial Crimes
Financial Intelligence
Financial Intelligence Unit.**To cite this article**Akkaya, Hüseyin and Yüce, Mehmet. (2023). The Role Of Financial Intelligence in The Fight Against Financial Crimes. *Journal of Social Sciences*, 25 (2), 263-285. doi.org/10.54838/bilgisosyal. 1370539

¹ This study is derived from Hüseyin Akkaya's PhD dissertation entitled "Financial Crimes as a Transnational Crime and Institutions in Combating These Crimes: Turkey and Selected Countries' Practices, Comparisons and Cooperation Seeking's" is derived from Hüseyin Akkaya's PhD dissertation entitled "Financial Crimes as a Transnational Crime and Institutions in Combating These Crimes".

² **Sorumlu Yazar:** PhD., Lecture, Tokat Gaziosmanpaşa University, Artova Vocational School of Higher Education, Department of Finance, Banking and Insurance ✉ huseyin.akkaya@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9886-6552

³ Prof. Dr. Bursa Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Financial Law ✉ mehmetyuc@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6398-5589

Giriş

Finansal sistem, dünya çapında yaşamları dönüştürmeye, insanların hedeflerini gerçekleştirmelerine ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmeye yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte finansal sistem aynı zamanda suçlular tarafından kara para aklamadan insan kaçakçılığına, terörizmin finansmanından yolsuzluk suçlarına kadar birçok suçun işleyişinde kullanılmaktadır. Bu suçlar aynı zamanda ekonomik düzeni de tehdit etmektedir. Bu nedenle birçok ülkede mali suçlarla mücadele etmek için mali istihbarat birimi oluşturulmuştur.

Mali suçlar genellikle finansal sistemleri kötüye kullanmayı amaçlayan yasa dışı faaliyetleri ifade etmektedir. Bu sebeple pek çok ülke, mali suçları önlemek ve tespit etmek için çeşitli önlemler almaktadır. Bu önlemlerin başında mali suçların önlenmesi ve soruşturulması için mali istihbarat birimleri yer almaktadır. Bu birimler, finansal verileri analiz ederek potansiyel mali suçları tespit etmeye çalışmaktadır. Ayrıca, bu birimler genellikle diğer kolluk kuvvetleri, vergi daireleri ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak mali suçlarla mücadele göstermektedir.

Mali suçlarla mücadelede etkinlik sağlanması için gerek ulusal gerekse ulusüstü düzeyde mali istihbarat birimlerin kurulmasına ve güçlendirilmesine büyük önem verilmektedir. Mali istihbarat, finansal sistemdeki anormallikleri ve suç faaliyetlerini tespit etmek, izlemek ve engellemek için başvuru alan önemli bir unsurdur. Mali suçlarla mücadelede en önemli araçların başında gelen mali istihbarat, finansal verilerin toplanması, analizi ve değerlendirmesi sonucu elde edilmektedir. Mali istihbarat birimleri, mali suç yükümlülerinin finansal verileri izleyerek ve inceleyerek yasa dışı faaliyetleri tespit etmeye çalışmaktadırlar. Mali istihbaratın başarısı, güvenilir ve güncel bilgilere ulaşmak ve etkin kullanmaya bağlıdır.

Bu çalışmanın yapılmasında ki amaç günümüzde mali suçların giderek yaygınlaşması ve mali suçlar konusunda yeterli düzeyde çalışmanın bulunmamasıdır. Bu sebeple çalışmanın mali suçlar alanında literatüre katkı sağlaması ve kaynak teşkil etmesi beklenmektedir. Bu çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde mali suçlar kavramına yönelik teorik bilgiler sunularak mali suç kümesi detaylı bir şekilde incelenmektedir. İkinci bölümünde mali istihbarat kavramına yönelik bilgiler verilerek mali istihbaratın elde edilmesinde kullanılan araçlar hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise mali istihbarat birimleri tanımlanarak, mali suçlarla mücadelede mali istihbaratın rolü incelenmiş ve mali suçlarla mücadelenin önemi hakkında bilgiler sunulmuştur.

1. Mali Suç Kavramı ve Türleri

Bu bölümde mali suç kavramının tanımı ve mahiyetine yönelik açıklamalar yapılacak olup mali suç türleri hakkında bilgiler sunulacaktır.

1.1. Mali Suç

Mali suç, bankalar, finansal teknoloji şirketleri, kredi verenler ve benzerleri dâhil olmak üzere finansal kuruluşlar ve piyasalarla bağlantılı her türlü suç davranışını kapsayan bir şemsiye terimdir. Son yıllarda sıklıkla görülen diğer örnekler arasında borsaları ve perakende yatırımcıları etkileyen piramit şemaları ve pompalama ve boşaltmalar (pump-and-dumps) yer almaktadır. Mali Davranış Otoritesi (The Financial Conduct Authority - FCA) tarafından mali suç, her türlü sahtekârlık veya dolandırıcılık davranışının yanı sıra bilginin suistimal edilmesi ve kötüye kullanılması, terörün finansmanı ve suç gelirlerinin ele alınmasını da içermektedir (Dimitriou, 2023).

Mali suç, bir bireyin veya grubun yasa dışı yollardan mali varlıklar (para, menkul kıymetler veya diğer mülkler dâhil) elde etmesini sağlayan her türlü faaliyettir. Genellikle ya doğrudan bir kişi veya kurumdan çalmayı ya da bir varlığın kime ait olduğunu yasa dışı olarak değiştirmeyi veya gizlemeyi içermektedir. Mali suç bazen "*beyaz yaka suçu*" olarak da adlandırılmakta çünkü kişilerden ziyade varlıkları hedef almakta ve bu nedenle şiddet içermeme eğiliminde olmaktadır. Her halükarda, bireylerin mali durumlarına ve hatta bölgesel veya küresel piyasalara son derece zarar verici olabilmektedir (Unit21, 2023).

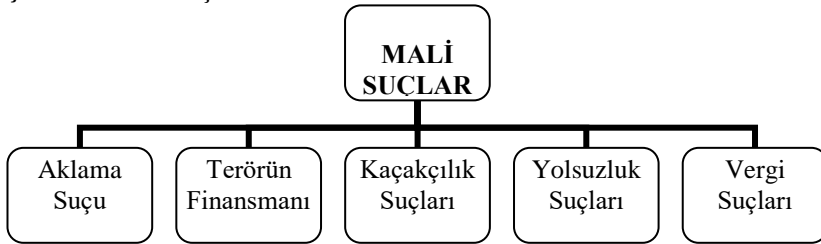
Literatür incelendiğinde konu ile ilgili mali suç tanımlamaları bulunmaktadır. Chamlin ve Kennedy (1991), mali suçun, "*bir birey veya bir grup birey tarafından finansal kazanç amacıyla işlenen yasa dışı bir eylem olduğunu*" belirtmektedir. Pickett ve Pickett (2002), mali suçu "*yasa dışı kazanç için aldatmanın kullanılması, normalde güven ihlalini ve faaliyetlerin gerçek doğasının bir miktar gizlenmesi*" , Pradel (2002), "*kaynağı ne olursa olsun doktrine göre mali suçluluk mağdurlarının zararlarına olarak, hukuka aykırı araçlarla gerçekleştirilen para kazancına bağlı bulunan suç*" olarak ifade etmektedir. Sudjianto vd., (2010), "*mali suçlar, bireyler ve kuruluşlar tarafından kişisel veya ticari bir avantaj elde etmek için işlenen mülkiyete karşı geniş bir suç kategorisini ifade ederek*" tanımlamaktadır. Jung ve Lee (2017), "*genellikle bir başkasının mülkiyetinin kendi kişisel kullanımını ve yararı için yasa dışı dönüşümü içeren mülkiyete karşı işlenmiş suç olarak*" görmektedir. Hobbs (1994), "*mali suç alanında faaliyet gösteren organize suç gruplarını, suç faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerini yeniden yatırmak için meşru ekonomiye sızan profesyoneller*" şeklinde tanımlamaktadır.

Konunun uzmanları ve akademisyenlerce yapılan tanımlamalar dışında literatürde uluslararası kurumlar tarafından yapılan mali suç tanımlamaları yer almaktadır. IMF (International Monetary Fund - Uluslararası Para Fonu) mali suçu geniş anlamda, "*maddi kayıpla sonuçlanan şiddet içermeyen herhangi bir suç olarak*" yorumlarken bunlara ek olarak, vergi kaçakçılığı ve aklama gibi diğer suç sınıflarını da kapsadığını (IMF, 2001, 5) ifade etmektedir. Interpol (2023a) ise "*Mali suçlar, kötü niyetli kişiler tarafından işlenen temel hırsızlık veya dolandırıcılıktan, her kıtada ayakları olan organize suçlular tarafından yönetilen büyük ölçekli operasyonlara kadar uzanmaktadır. Bunlar, sosyal ve ekonomik etkilerinin ötesinde, genellikle şiddet suçları ve hatta terörizmle yakından bağlantılı olduklarından, önemi küçümsememesi gereken ciddi suç faaliyetleri*" olarak açıklamaktadır. FBI (Federal Bureau of Investigation-Federal Soruşturma Bürosu) mali suç birimi, "*dolandırıcılık, hırsızlık veya zimmete para geçirme ile ilgili... aldatma, gizleme veya güven ihlali ile karakterize edilen ve... fiziksel güç veya şiddet uygulanmasına veya tehdidine bağlı olmayan konulara atıfta bulunur. Bu tür eylemler, kişi ve kuruluşlar tarafından kişisel veya ticari avantaj elde etmek için işlenen*" (Freeman, 2010, 5) suçlar olarak tanımlamaktadır.

1.2. Mali Suç Kümesi

Mali Suç, bir dizi yasa dışı faaliyeti kapsayan genel bir kavramdır. Yetki alanları arasında farklılıklar olsa da, genel anlamda mali suç, kara para aklama, terörün finansmanı, ekonomik yaptırımların ihlali, rüşvet ve yolsuzluk, gibi faaliyetleri içermektedir (Refinitiv, 2018, 1). Mali suçlar, temel suç kategorileri içerisinde birbirleriyle etkileşim halindedir. Kara para aklama, terörün finansmanı, kaçakçılık ve yolsuzluk suçları, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde kullanılabilen suçlar olarak öne çıkmakta ve bu suç türleri arasındaki bağlantıların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, mali suçlar aşağıdaki şekilde kategorize edilebilmektedir:

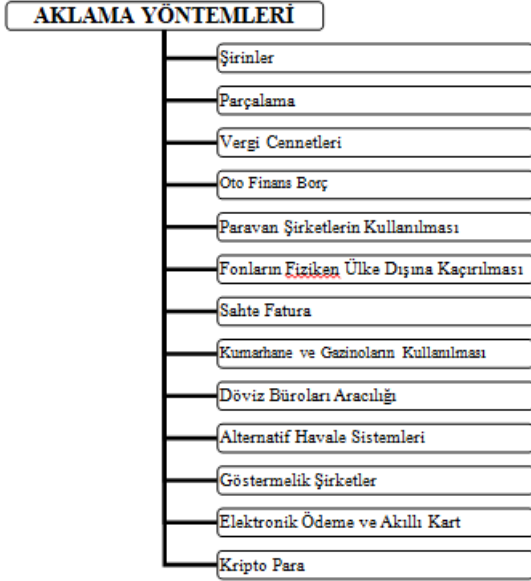
Şekil 1: Mali Suç Kümesi

Kaynak: Yazarlar tarafından yararlanılan kaynaklardan oluşturulmuştur.

Şekil 1'de görüldüğü gibi mali suçlar, çeşitli mali olayları içermektedir. Mali suçlar, aklama, terörün finansmanı, kaçakçılık, yolsuzluk ve vergi suçları gibi suçları kapsamaktadır. Bu mali suç türlerinden en önemlisini aklama suçu oluşturmaktadır. Literatürde "suç geliri (*proceeds of crime*)", "kirli para (*dirty money*)", "kara para (*black money*)" veya "suç parası (*criminal fund*)" gibi çeşitli isimlerle de bilinen aklama suçu genellikle kara para aklama olarak ifade edilmektedir. Kara para aklama suçuna yönelik tanımlamalara bakıldığında 1988 BM Viyana Sözleşmesi¹ madde 3.1'de; "Bir mülkün, söz konusu mülkün herhangi bir suçtan/suçlardan elde edildiğini bilerek, yasa dışı kaynağını gizlemek veya gizlemek amacıyla dönüştürülmesi veya devredilmesi veya bu tür suçlara karışan herhangi bir kişiye eylemlerinin yasal sonuçlarından kaçması için yardım etmek" şeklinde tanımlanmıştır. Mali Eylem Görev Gücü (The Financial Action Task Force-FATF) tarafından ise "suç gelirlerinin yasa dışı kaynağını gizlemek için işlenmesi" (Jung ve Lee, 2017, 94) olarak belirtilmektedir. MASAK tarafından belirlenen ve en çok kullanılan aklama suç türleri aşağıda yer alan Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2: MASAK Tarafından Listelenen Aklama Yöntemleri

¹ UNODC, UN Vienna 1988 Convention, <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/overview.html>, (14.09.2023).

Kaynak: MASAK, Aklama Yöntemleri, 2018, <https://masak.hmb.gov.tr/aklama-yontemleri>, (13.09.2023).

Bir diğer mali suç türü olan terörizmin finansmanı olgusuna ilk kapsamlı plan, 1999 senesinde "*Birleşmiş Milletler Terörizmin Finansmanının Bastırılması Sözleşmesi*" ile ortaya çıkmıştır. Sözleşmede, "*Herhangi bir kişinin, her ne suretle olursa olsun, tümüyle veya kısmen, terörizmin gerçekleştirilmesinde kullanılması niyetiyle veya kullanılacağını bilerek, doğrudan veya dolaylı olarak, yasa dışı bir şekilde ve kasten, fon sağlanması veya toplanması*" şeklinde belirtilmektedir. Sözleşmenin içeriğinde değinilen fiiller ise "*bir topluluğun gözünü korkutmak veya bir hükümeti ya da uluslararası kuruluşu bir şey yapmaya veya yapmamaya zorlamak için, sivil şahısların veya bir çarpışmada (savaşta) aktif görev almayan kimselerin ölümüne veya ağır yaralanmasına yol açacak eylemler ile sözleşme ekinde yer alan sözleşme ve protokollere göre suç sayılmış olan eylemler*" sıralanmaktadır (MASAK, 2018). Terörizm eylemleri için gerekli olan finans kaynakları aşağıda yer alan Tablo 1’de sınıflandırılmaktadır.

Tablo 1: Terörün Finansmanında Kullanılan Kaynakların Ayrılması

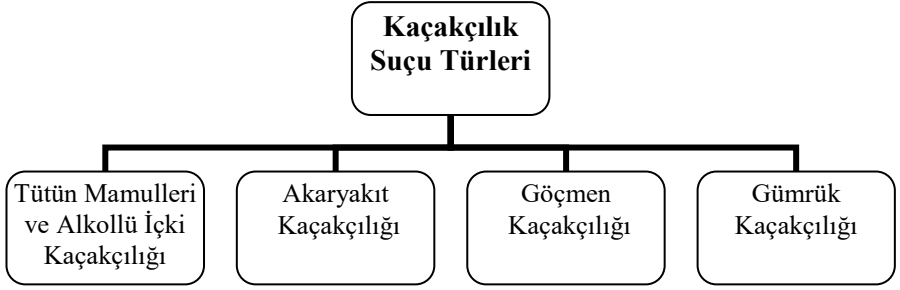
Hukuka Uygun Olmayan Kaynaklar	Hukuku Uygun Kaynaklar
Kara Para Aklama	Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşların Kullanılması
Uyuşturucu Kaçakçılığı	Ticari İşletmelerin Kullanılması
Silah Kaçakçılığı	Aidat ve Bağış Toplanması
İnsan Ticareti	Görsel-Basılı Yayın Organlarının Kullanılması ve Sosyal Etkinlikler
Haraç Toplama ve Fidyeye Alma	
Gasp, Hırsızlık ve Soygun	

Kaynak: Yazarlar tarafından yararlanılan kaynaklardan oluşturulmuştur.

Kaçakçılık suçu Türk Hukuk Lügatı’na göre kaçakçılık, "*Devlete vermeye mükellef olduğu vergi ve resmi vermemek için hile kullanmak, alım satımı yasak maddeleri gizlice alıp satmak ve bu suretle menfaat temin eylemdir*" şeklinde tanımlanmaktadır (Başbakanlık, 1991, 182). Dünya Gümrük Örgütü (World Customs Organization-WCO), "*Ticari eşya sevkiyatı üzerindeki vergi, resim ve harçları ödemediği kaçınmak veya buna teşebbüs*

etmek, ticari eşya için uygulanmakta olan yasaklama, sınırlama ve kısıtlamalardan kaçınmak veya buna teşebbüs etmek, herhangi bir vergi iadesi, sübvansiyon veya ödemeyi haksız yere almak veya buna teşebbüs etmek, iş hayatında meşru rekabet ilke ve uygulamalarını zedeleyici haksız ticari avantaj elde etmek veya buna teşebbüs etmek amacıyla gümrüklerin uygulanmasından sorumlu olduğu kural koyucu ve düzenleyici mevzuat hükümlerinin herhangi bir şekilde ihlali kaçakçılık sayılır" şeklinde ifade ederek tanımlamaktadır (Yaşar, 2010, 81-83). Kaçakçılık suçlarını oluşturan ve sık kullanılan suç türleri Şekil 3'de yer almaktadır.

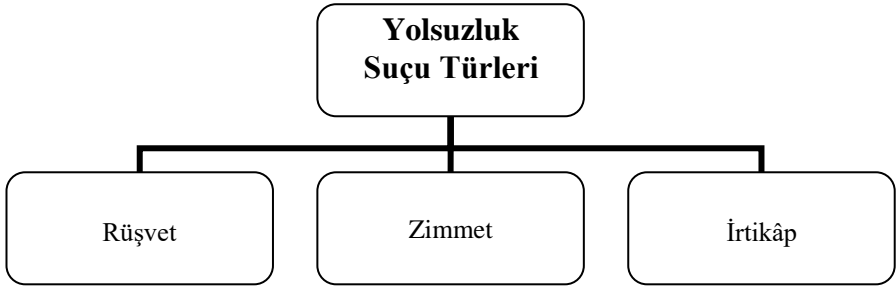
Şekil 3: Mali Suçlara Sebep Olan Kaçakçılık Türleri

Kaynak: Yazarlar tarafından yararlanılan kaynaklardan oluşturulmuştur.

Bir diğer mali suç türlerinden olan yolsuzluk suçu, Dünya Bankası tarafından "*kamu gücünün özel çıkarlar amacıyla kötüye kullanılması*" (Shah, 2006: 2) şeklinde tanımlanmaktadır. Yolsuzluk, yolsuzluk yapan kamu görevlilerinin suç ortaklığı yoluyla suçlulara yasa dışı faaliyetlerinde yardımcı olunması nedeniyle, organize suç faaliyetleri ve hatta terörizm için verimli bir zemin oluşturmaktadır (Interpol, 2023b). Ayrıca FATF, yolsuzlukla mücadelede büyük önem vermekte, hatta yolsuzluğun, ekonomik kalkınmaya, organize suçla mücadelede, kanuna ve etkili yönetişime saygıya büyük zarar verme potansiyeline sahip bir kavram olarak görmektedir. Yolsuzluk ve kara para aklama özünde bağlantılı mali suç türleri olarak kabul etmektedir (FATF, 2022). Mali suç açısından yolsuzluk şeklinde çeşitli suç türleri Şekil 4'te yer almaktadır.

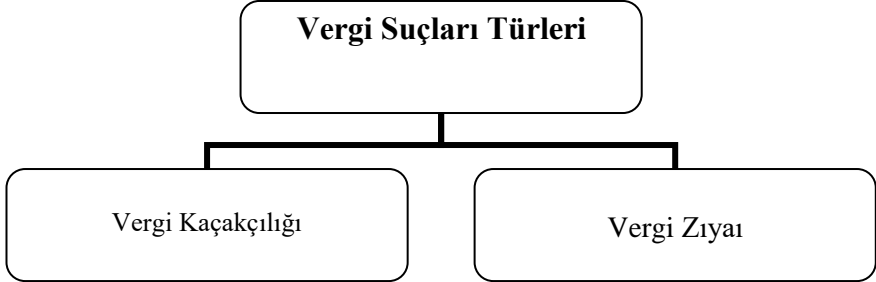
Şekil 4: Mali Suçlara Sebep Olan Yolsuzluk Suçları Türleri

Kaynak: Yazarlar tarafından yararlanılan kaynaklardan oluşturulmuştur.

Mali suç türlerinin sonucusu olan vergi suçları, "*vergi kanunlarında gösterilen maddi ve şekli ödevlerin yerine getirilmemesi veya bu ödevlere aykırı davranışlarda bulunulması nedeniyle vergi kaybına uğratılmasına ve/veya kamu düzeninin bozulmasına neden olan ve ceza hukukunda yer alan cezai müeyyidelerle cezalandırılması öngörülen fiiller*" (Yüce, 2021, 48) şeklinde tanımlanmaktadır. Birçok vergi suçu bulunmasına rağmen "*Vergi ziyayı*" ve "*vergi kaçakçılığı*" suçları hazineyi mali olarak zarar veren suçlar olduğundan mali suç kapsamında nitelendirilmektedir (Aykın, 2017, 6). Şekil 5'te vergi suçları içerisinde mali suç niteliği taşıyan vergi suçları sıralanmaktadır.

Şekil 5: Mali Suçlara Sebep Olan Vergi Suçları Türleri

Kaynak: Yazarlar tarafından yararlanılan kaynaklardan oluşturulmuştur.

2. Mali İstihbarat Kavramı

Bu bölümde mali istihbarat kavramının tanımı ve mahiyetine yönelik açıklamalar yapılacak olup mali istihbarat araçlarına değinilecektir.

2.1. Mali İstihbarat

Mali kelimesi genellikle "*mal ile ilgili olan, finansal, parasal ve maliyeye ilişkin*" ifadeler için kullanılmaktadır. Mali istihbaratta yer alan mali kelimesinin finansal anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim "*Intelligence*" ke-

limesi İngilizce ve Fransızca' da "*akıl, zeka*" anlamına gelirken, Türkçe' de ki "*istihbarat*" kelimesinin sözlük anlamı "*haber alma*" olarak geçmektedir. Ancak, istihbarat terminolojisinde bu iki terim farklı anlamlar taşımaktadır. Haber, genellikle işlenmemiş veya ham bilgiyi ifade ederken, istihbarat, belirli bir amaca veya ihtiyaca yönelik olarak çeşitli kaynaklardan toplanan bilgilerin analiz edilmesi, değerlendirilmesi ve işlenmesi sonucu elde edilen ürünü temsil etmektedir. Bu nedenle istihbarat, daha kapsamlı bir bilgi işleme sürecini ifade eder ve sadece basit bir haber alma eyleminin ötesine geçmektedir. İstihbarat, genellikle devletler, istihbarat servisleri veya güvenlik birimleri tarafından ulusal güvenlik, dış politika, terörle mücadele gibi konularda bilgi toplama, analiz etme ve karar alma süreçlerinde kullanılmaktadır. Bu bağlamda, "*istihbarat*" kelimesi daha spesifik ve kapsamlı bir anlam taşırken, "*haber*" daha genel bir terim olarak kullanılmaktadır (MİT¹). İstihbarat kavramı ile ilgili literatürde yer alan tanımlardan bazıları şu şekildedir. Bozeman'a (1992, 1) göre, "*Toplumların çevrelerindeki diğer toplumlar ile ilgili güvenilir bilgi derleme ihtiyacı neticesinde ortaya çıkan ve devlet mekanizmasının önemli bir faaliyeti olan çalışmalar*" Procysshyn (1998, 1) ise "*İnsanın mantıksal ilerleme yoluyla olayları çözümleyebilmesi sayesinde meydana gelen ürün*" biçiminde tanımlamaktadır.

Mali istihbarat kavramı G7 ülkelerinin 1989 Paris Zirvesi'nde ortaya çıkmıştır (Rudner, 2006: 47). Mali istihbarat "*kesin bir analitik titizlikle işlenmiş mali bilgi*" olarak tanımlanmaktadır (Sathye ve Patel, 2007: 393). Mali istihbarat, mali suçlarla mücadele kapsamında temel yöntemler arasında yer almaktadır. Mali istihbarat, adli muhasebe, uluslararası ticaret, finansal piyasalar, hukuk, güvenlik, istihbarat ve bilgi teknolojileri gibi çok disiplinli bir altyapının yanı sıra başarılı bir sonuca ulaşmak için analitik düşünme, esnek düşünme, raporlama, ekip çalışması ve işbirliği gibi çeşitli beceriler gerektirmektedir. Bu amaçla pek çok ülke, mali suçlara karşı alınan çeşitli önlemlerin kendilerine yüklediği misyonu yerine getirmek üzere mali istihbarat birimlerini oluşturmaktadır (Ünal ve Altun, 2021, 572).

Teknoloji odaklı dünyamızda mali istihbarat, sınıfının en iyisi finans ekiplerinin çalışma biçimini besleyen kurumsal bir kavramdır. Mali istihbarat, mali istihbarat birimlerinin ihtiyaç duyduğu bilgilere erişmesini sağlamak için doğru süreç ve araç setlerine sahip olmakla yönlendirilirken, mali istihbaratın kendisi daha üst düzey bir düşüncedir. Sadece toplama ve raporlama yerine veri analizidir. Sadece iş performansını raporlamak değil, değer

¹ Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), "İstihbarat Oluşumu", <https://www.mit.gov.tr/isth-olusum.html>, (21.09.2023).

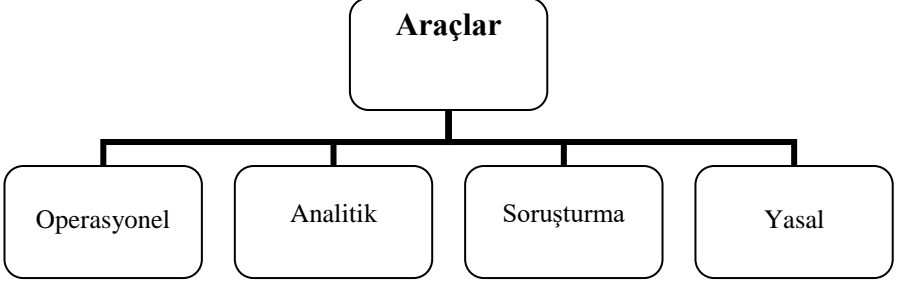
yaratan ve mümkün kılan bir öngörüdür. Bu bir yetkilendirme, proaktiflik ve uzmanlık kültürüdür (InsightSoftware, 2020). Mali istihbarat, belirli bir mali kontrol mekanizması şeklinde düşünülmelidir ve aşağıda yer alan unsurlardan oluşmaktadır:

- *"Mali istihbaratın amacı, yasallık, pratiklik, güvenilirlik ve ekonomik verimlilik bağlamında finansal işlemlere katılanların finansal eylemlerdir.*
- *Kontrol edilen nesnelere, mali sistem içinde mali işlemler gerçekleştiren şahısların yanı sıra her türlü mülkiyete sahip işletmeler, kurumlar, kuruluşlardır.*
- *Mali istihbaratın konuları, mali istihbarat alanında yetkili devlet makamları ve sivil toplum kuruluşlarıdır ve*
- *Mali istihbaratın amacı, suçtan kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile ilgili olan ya da olabilecek mali işlemleri önlemek, tespit etmek ve sona erdirmektir" (Reznik, vd., 2021, 4).*

2.2. Mali İstihbarat Araçları

Mali istihbarat, piyasada gerçekleşen finansal işlemler hakkında bilgi toplanması, analiz edilmesi ve gerektiğinde ilgili taraflara raporlanması olarak tanımlanabilmektedir. Mali soruşturmalar ise suçluların geride bıraktıkları finansal parmak izlerinin tespit edilerek suçlulara ulaşılmasını amaçlayan süreci oluşturmaktadır. Finansal sistemdeki gelişmeler sonucunda ortaya çıkan birçok finansal araç, mali suç işleyenler için de yeni teknikler sunmaktadır. Buna paralel olarak finansal sistem içerisinde işlenen suçların soruşturulması yeni ve farklı düzeylerde mali istihbarat araç ve yöntemlerinin kullanılmasını gerekli kılmaktadır (Aykın, 2009, 3-4). IMF (2004), mali istihbarat birimleri tarafından kullanılmak üzere mali suç faaliyetlerini önlemek ve tespit etmek amacıyla bir takım araçlar ortaya çıkarmıştır. Bu araçlar Şekil 6'da gösterilmektedir.

Operasyonel araçlar, mali suçlarla ilgili bilgi toplama amacını taşımaktadır ve bu amaca ulaşmak için mali suçları ve suç faillerini raporlama ve açıklama konularında hizmet vermektedir (Gordon, 2012: 784). Bu araçlar, verileri analiz etmek için kullanılan analitik araçları içermekte ve bir uyum analiz aracı, taktik analiz aracı, operasyonel analiz aracı ve stratejik analiz aracı gibi özel yöntem ve teknolojileri içermektedir (Coelho, vd.: 2019, 7).

Şekil 6: Mali İstihbarat Araçları

Kaynak: Yazarlar tarafından yararlanılan kaynaklardan oluşturulmuştur.

Ayrıca, soruşturma araçları da suç şüphelerini tespit etmek ve suçlu tarafların sorumluluğunu kanıtlamak amacıyla deliller kullanılarak sağlanmaktadır. Bu araçlar arasında uyarı araştırması, yanlış pozitif veya yanlış negatif raporların incelenmesi, anormallik araştırması, işlem modelinin incelenmesi ve müşteri profili yer almaktadır (IMF, 2004, 56). Son olarak, mali suç faaliyetlerine karşı yasal önlemler almak için yasal araçlar kullanılmakta, bunlar arasında kara para aklamayı, terörün finansmanını, yolsuzluğu önleme yasası ve FATF tavsiyeleri gibi yasal düzenlemeler bulunmaktadır (Sathye ve Patel, 2007, 394-395.).

3. Mali Suçlarla Mücadelede Mali İstihbaratın Kullanımı

Bu bölümde mali suçlarla mücadelede yer alan mali istihbarat birimleri hakkında bilgiler sunulacaktır. Mali suçlarla mücadelede mali istihbaratın rolüne ve mücadelenin önemine değinilecektir.

3.1. Mali İstihbarat Birimleri

Mali suçlarla mücadele etmek amacıyla "*Mali İstihbarat Birimleri*" kurulmuştur. Bu birimler "*şüpheli işlem raporlarının, ilgili kara para aklama bilgilerinin, ilgili öncül suçların ve terörün finansmanının alınması ve analizi için ulusal merkezler olarak hizmet vermek*" şeklinde faaliyet gösteren birimlerdir. EGMONT tarafından yapılan tanımlamada "*kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadele amacıyla; suç gelirleri ve terörizmin potansiyel finansmanına ilişkin bilgiler ile ulusal mevzuatın gereği olarak kendisine bildirilmesi zorunlu finansal bilgileri almak (ve eğer mevzuatla yetkili kalmışsa istemek), analiz etmek ve bu analiz sonuçlarını yetkili otoritelere dağıtmakla görevli ulusal nitelikte merkezi birim*" olarak ifade etmektedir (EGMONT, 2004, 1).

Mali istihbarat birimleri, belirlenmiş kuruluşlardan, işletmelerden ve profesyonellerden finansal bilgi toplayan, bu bilgileri işleyen ve gerektiğinde bu bilgileri kara para aklama ve öncül suçlarını tespit etmek ve araştırmak amacıyla belirlenmiş ulusal makamlara veya yabancı kurumlara ileten ulusal bir kurum olarak tanımlanmaktadır (Kanak, 2016). Mali istihbarat birimleri, ulusal ve uluslararası kurumlar ve yetkililer arasında işbirliği ve bilgi alışverişi için bir veri değişim platformu olarak hizmet vermektedir (Ping, 2005; Rudner, 2006). Mali istihbarat birimlerinin kapsamı, finansal kurumları kapsamaktan finansal olmayan kuruluşlardan gelen bilgilerle ilgilenmeye kadar genişlemiştir (Gwintsa, 2005).

Mali istihbarat birimi, şüpheli faaliyet raporlarının ve kara para aklama, ilgili öncül suçlar, terörizmin finansmanı ve nükleer silahların yayılmasına ilişkin finansmanla ilgili diğer bilgilerin alınması ve analizi için ulusal bir merkez olarak hizmet etmektedir. Bu hizmetleri yerine getirirken mali istihbarat biriminin üç temel hedefi bulunmaktadır (Bailiwick of Guernsey FIU, 2023):

- İşlem ve faaliyetlere teşebbüs de dâhil olmak üzere suç teşkil eden davranışlarla (kara para aklama, terörün finansmanı ve kitle imha silahlarının yayılması dâhil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere) ilgili istihbarat toplamak, analiz etmek ve yaymak;
- Yurt içinde ve yurt dışında diğer Mali İstihbarat Birimleri ve benzeri diğer kurum ve kolluk kuvvetleri ile bilgi alışverişinde EGMONT Grup ilkeleri ve FATF Tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmek;
- Mali suçlarla ilgili eğilim ve kalıpların belirlenmesine yönelik olarak FATF standartları ve metodolojisine uygun olarak stratejik analiz yapmak.

Mali istihbarat birimlerinin bu üç temel hedefi yerine getirmesi mali suçlarla mücadele açısından önem arz etmektedir. Nitekim mali suçların sınıraşan özelliği bu suçlarla mücadelede yerel olduğu kadar küresel çabaların da olmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda FATF ve EGMONT Grup çalışmaları mali istihbarat birimlerince takip edilmeli ve ülke uygulamalarında yer almalıdır.

3.2. Mali Suçlarla Mücadele Bakımından Mali İstihbaratın Rolünün Değerlendirilmesi

Mali istihbarat birimlerinin işlevleri için kritik olan, çeşitli kaynaklardan bildirim alma yetkisidir. Bunlar arasında raporlama yapan kuruluşlardan

gelen olağandışı veya şüpheli işlem raporları, nakit işlem raporları, döviz ithalat ve ihracat beyanları, banka havaleleri raporları ve diğer eşik bazlı beyanlar veya yerli ve yabancı resmi makamlardan gelen açıklamalar yer almaktadır. Mali istihbarat birimlerinin temel işlevi, belirli hedefleri belirlemek için bu bilgileri analiz etmek ve bu olası hedefler ile suç gelirleri, öncül suçlar, kara para aklama ve terörün finansmanı arasındaki bağlantıları belirlemek için belirli faaliyetlerin izini takip etmektir. Geniş bir yelpazede yerli ve yabancı bilgilerin merkezi bir toplanma noktası olarak mali istihbarat birimleri, büyük ve karmaşık mali işlemlerden ortaya çıkan ve olası mali suçlara, kara para aklamaya ve terörün finansmanına işaret eden kalıpları ve eğilimleri ortaya çıkarmaya hazırdır. Bu bilgiler, mali istihbarat birimlerinin yanı sıra yerli ve yabancı kolluk kuvvetleri ve denetleyici veya düzenleyici kurumlar tarafından yürütülen soruşturmalar için kritik öneme sahiptir (Belize FIU, 2016).

Mali suçların ekonomi, toplum ve bireyler üzerindeki etkisi büyüktür ve bu risklerin azaltılması için farkındalığın artırılmasını ve harekete geçilmesini zorunlu kılmaktadır. Bireylerin, işletmelerin ve hükümetlerin mali suçları önleme, tespit etme ve bunlardan kurtulma konusunda oynayacakları roller vardır. Önleme stratejileri şunları içermektedir:

- Güçlü iç kontrollerin uygulanması,
- Müşteriler ve karşı taraflar hakkında durum tespiti yapılması ve
- Çalışanlar ve paydaşlar arasında farkındalığın artırılmasıdır.

Tespit stratejileri arasında şüpheli faaliyetleri belirlemek ve işlemleri izlemek için yapay zekâ ve makine öğrenimi kullanmak yer almaktadır. Buna ek olarak, düzenlemeler ve uyumluluk gereklilikleri de mali suç riskini azaltmak için çok önemlidir. Finansal kurumlar ve işletmeler, kara para aklamayı önleme yasaları ve düzenlemeleri de dâhil olmak üzere çeşitli düzenleyici çerçevelere tabidir. Bu çerçevelere uyum, mali suç riskini azaltmak ve yasal ve itibarla ilgili sonuçlardan kaçınmak için kritik öneme sahiptir (KYCHUB, 2023). Elde edilen verilerin işlenmesi sonucu ortaya mali istihbarat çıkmaktadır.

Mali istihbarat birimleri tarafından oluşturulan kesin bir analitik titizliği takiben işlenmiş mali bilgiler, mali istihbarat haline gelmektedir. Mali istihbarat için veri toplama, verilerin hangi kurumlar aracılığıyla toplandığı, hangi verilerin toplandığı (raporlanabilir gerçekler), verilerin nasıl toplandığı (raporlama şablonları) ve verilerin ne zaman toplandığı (raporlama zamanlaması) gibi özelliklerin dikkate alınmasını içermektedir (Sathye ve

Patel, 2007). Bu nedenle, veri kalitesi mali istihbaratın en iyi şekilde üretilmesi için esas teşkil etmektedir. Mali istihbarat birimi tarafından elde edilen verilerin doğruluğunun yüksekliği mali istihbaratın en üst düzeyde oluşmasını sağlayacaktır.

Genel olarak, mali suç gelirleri analiz edilirken, daha fazla insan bunları yolsuzluk kaynaklı gelirler olarak anlamaktadır. En üst düzeyde mali istihbaratın (izleme) doğrudan zorunlu ve isteğe bağlı olarak ikiye ayrıldığı da vurgulanmalıdır. Özellikle, zorunlu mali istihbarat (izleme) eşik mali işlemlerin izlenmesini ve isteğe bağlı izleme - şüpheli mali işlemlerin izlenmesini içermektedir. Dolayısıyla, hem eşik hem de şüpheli mali işlemler mali istihbarata (izlemeye) tabidir (Utkina vd., 2022, 3). Mali istihbaratın paylaşılması ve gelişen tehditlere hızlı bir şekilde yanıt vermek için firmalar ve kurumlarla birlikte çalışmak, mali suçları tespit etme ve durdurma konusunda fayda sağlamaktadır. (Pritchard, 2022). Mali suçlarla mücadele, bilgi paylaşımının artırılması ve mali suçlarla bağlantılı mali faaliyet, tehdit ve risk verilerin hem yurt içinde hem de uluslararası düzeyde daha etkin bir şekilde kullanılmasıyla iyileştirilebilir.

3.3. Mali Suçlarla Mücadelenin Önemi

Mali suçlar ve yasa dışı akışlarla ilgili sorunlar tüm ülkeleri ama özellikle de gelişmekte olan ülkeleri yakından ilgilendirmektedir. Mali suçlardan kaynaklanan yasa dışı mali akışlar, gelişmekte olan ülkelerin uzun vadeli kalkınmalarını finanse edebilecek kaynakları ellerinden almakta ve demokratik yönetişimin temelini zayıflatmaktadır (OECD, 2011). Mali suçlar, büyük kuruluşları, hükümetleri, finans kurumlarını, işletmeleri ve bireyleri etkileyen küresel bir sorun haline gelmiştir. Mali suçların önlenmesi ve tespiti büyük bir zorluktur çünkü etkileri çeşitli şekillerde hissedilebilmektedir. Mali suçların ayrıca terör finansmanına yardım ve yataklık ettiği ve ulusların ekonomik kalkınmasına zarar verdiği tespit edilmiştir. Hükümetler ve düzenleyici makamlar sürekli olarak mali suçları izlemenin ve kontrol etmenin yollarını ararken, suçlular da oyunun bir adım önünde olmak için yenilikçi taktikler geliştirmektedir. Mali suçluların nasıl çalıştığına dair tek bir model yoktur. Faaliyetleri toplumun geniş bir yelpazesini kapsamakta ve basitten son derece sofistike olana kadar değişebilmektedir. Mali suçlar dünya çapında mali sistemlerin güvenliğini ve sağlamlığını tehdit etmektedir (NameScan, 2020).

Özellikle ekonomilerin sınır ötesi bir hal alması ve iletişim ve bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler mali suçları ve diğer suistimalleri kolaylaştırmaktadır. Hükümetler ekonomilerini yeni küresel ekonomiye katılacak ve bu

ekonominin faydalarından yararlanacak şekilde konumlandırmaya ve ortaya çıkabilecek çeşitli sorunları yönetmeye çalışırken, uluslararası mali suçlar ve suistimallerle mücadelede daha fazla öncelik vermektedirler (Witherell, 2004, 1). Mali suçlarla mücadelede yönelik mevcut küresel çerçevenin olabildiğince etkili olmadığı ve kara para aklama, terörizm, cinsel istismar kölelik, yaban hayatı kaçakçılığı ve uyuşturucu kaçakçılığı, gibi modern suçlar da dâhil olmak üzere günümüzde toplumun karşı karşıya kaldığı en kötü sorunlardan bazılarını destekleyen yasa dışı finans akışının tespit edilmesi ve durdurulmasına yardımcı olmak için uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeylerde daha fazla şey yapılması gerektiği konusunda giderek artan bir fikir birliği bulunmaktadır. (Deloitte, 2023, 2).

Mali suçların ve suistimallerin gerçek maliyeti çok büyüktür. Özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde sosyal ve ekonomik ilerlemeyi geciktirmektedir. Ticaret ve yatırım akışları, mali piyasaların işleyişi ve bütünlüğü ve dolayısıyla kaynakların tahsisi bozulmaktadır. En önemlisi, demokratik kurumlara duyulan güven ve modern bir dünya ekonomisine yönelik kamuoyu desteği ciddi şekilde zarar görmektedir (Witherell, 2004, 1). Bu sebeple mali suçlarla mücadele giderek önem kazanmaktadır. FCA, mali suçlarla mücadelenin önceliklerinin temelini oluşturduğunu ve bunun ışığında, mali suç ortamında bir dizi farklı alanda hızla harekete geçtiğini belirtmektedir. FCA, firmaların mali suç risklerini yönetmek için sağlam bir yönetişime, etkili prosedürlere ve yeterli iç mekanizmalara sahip olmalarını beklemektedir. Bu sistemler ve kontroller statik olmamalıdır ki mali suç tehditleri geliştikçe gelişmeye devam etmeleri gerekmektedir. Son zamanlarda, hayat pahalılığı krizinin bir sonucu olarak, diğer şeylerin yanı sıra, kredi ücreti dolandırıcılığı ve hayalet komisyonculuk gibi dolandırıcılıklarda artışla birlikte değişen riskler olmuştur, Sistemlerin ve kontrollerin de düzenleme ve rehberlikte gelen değişiklikleri dikkate alacak şekilde güncellenmesi gerekmektedir (Norton Rose Fulbright, 2023).

Mali suçlarla mücadele için oluşturulan küresel çerçeve, yedi temel konuyu incelemektedir. Bunlar (Deloitte, 2023):

1. Mali suç risk yönetimi için küresel sistemik iyileştirmeler,
2. Kamu özel ortaklığının ilerletilmesi,
3. Sınır ötesi ve yerel bilgi paylaşımının iyileştirilmesi,
4. Veri kullanımının ve kalitesinin iyileştirilmesi,
5. Şüpheli faaliyet raporlamasında reform yapılması,
6. Mali suçlara uyum standartlarının ve kılavuzlarının tutarsız veya tutarsız uygulanmasını azaltmak ve mevzuata açıklık sağlamak ve

7. Yasa dışı finansla mücadele için teknoloji kullanımının artırılması ve geliştirilmesidir.

Küresel çerçeve bünyesinde yer alan yedi temel konu mali suçlarla mücadelede kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Günümüzde giderek yaygın hale gelen mali suçların, önlenmesi ve suçun ortaya çıkması akabinde gerekli yaptırımların uygulanması mücadelenin etkinliği açısından önem arz etmektedir. Nitekim teknolojinin finansal alanda yer alması mali suçlarla mücadelede finansal teknolojiden faydalanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu sebeple ülke mali istihbarat birimlerinin mali suçlarla mücadelede finansal teknolojiden yararlanması gerekmektedir.

Sonuç

Mali suçlar, kara para aklama, terörün finansmanı, kaçakçılık, yolsuzluk ve vergi suçlarını kapsayan geniş bir suç kümesinden oluşmaktadır. Bu suçların ortaya çıkardığı ekonomik, güvenlik, sosyal ve siyasi etkiler düşünüldüğünde bu alanda ulusal ve uluslararası düzeyde mücadele edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Yerel olarak mali istihbarat birimleri tarafından yürütülen bu mücadele küresel anlamda başta FATF ve EGMONT Grup olmak üzere pek çok uluslararası aktör tarafından da yapılmaktadır. Mali suçların sınıraşan özelliği ve yaratmış olduğu ekonomik kaybın tespitinin tam anlamıyla hesaplanmadığı düşünüldüğünde mali suçlarla mücadelede en önemli katkının mali istihbarat neticesinde elde edilecek bilgi ve bulgular olduğu düşünülmektedir.

Mali suçlar kümesinde yer alan ve yasa dışı faaliyetlerde bulunan bireyler ve kurumların ekonomik kazançları mali suç olarak değerlendirilmektedir. Bu tür hukuki olmayan kazançlara karşı mücadele için belirli tipolojilerin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla, suçun tanımının net bir şekilde yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, suçun işlenmesine katkı sağlayan faktörler, sıklıkla gerçekleşen mali suç türleri, risk analizleri ve suç işleyenlerin karakteristik özellikleri gibi konuların tespit edilmesi, mali suçla mücadelede kritik rol oynamaktadır. Bu durum mali istihbaratı, mali suçlarla mücadele açısından vazgeçilmez bir araç haline getirmektedir. Zira

mali suçların önlenmesi, suçluların tespit edilmesi ve adaletin sağlanması için mali istihbarat en temel bir unsurdur.

Genel olarak "*mali istihbarat*" mali istihbarat birimleri tarafından finansal verilerin izlenmesi, elde edilen istihbaratın paylaşılması, soruşturmalarda desteklenmesi, politika oluşturulması ve risk değerlendirilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetler neticesinde mali istihbaratın temel amacı düşünüldüğünde ülkelerin ulusal güvenlik stratejilerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu sebeple mali istihbaratın daha da geliştirilmesi ve daha fazla uluslararası işbirliği ile mali suçlarla mücadelede daha büyük başarılar elde edilmesini sağlamak için çaba gösterilmesi gerekmektedir. Bu amaçla mali suçlarla mücadelede mali istihbarat birimleri tarafından yerel ve küresel çapta bilgi paylaşımına önem verilmesi, tipolojilerin oluşturulması ve veri kalitesinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca ülkelerin mali suçlarla ilgili mevzuatlarında önleme ve mücadele revizyonlarının yapılması ve günümüzde giderek yaygınlaşan finansal teknolojinin mali istihbaratın elde edilmesinde etkin bir şekilde kullanılması sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Aykın, H.** (2017). Mali Suç ve Mali Suçla Mücadele. **Vergi Dosyası**. 19 Eylül 2023 tarihinde <https://vergidosyasi.com/2017/01/02/mali-suc-ve-mali-sucla-mucadele/> adresinden alındı.
- Aykın, Hasan** (2009). Aklama ve Terörün Finansmanı Suçları ile Mücadele Aracı Olarak Mali İstihbarat Birimi. **Kriminoloji Dergisi**. Cilt 1, Sayı 2.
- Bailiwick of Guernsey FIU.** (2023). Objectives. 20 Eylül 2023 tarihinde <https://guernseyfiu.gov.gg/article/175965/Objectives> adresinden alındı.
- Başbakanlık Basımevi.** (1991). Türk Hukuk Lügati.16 Eylül 2023 tarihinde <https://bozbel.files.wordpress.com/2013/01/tc3bcrk-hukuk-lc3bcgatc4b1.pdf> adresinden alındı.
- Belize FIU,** Who we are, 2016, <https://fiubelize.org/who-we-are/>, (21.09.2023).
- Bozeman, Adda.** (1992). **Strategic Intelligence and Statecraft**, Selected Essays, London, Brassey's Inc.
- Chamlin, Mitchell B. ve Kennedy Mary Baldwin** (1991). The Impact Of The Wilson Administration On Economic Crime Rates. *Journal of Quantitative Criminology*. Vol. 7 No. 4, ss. 357-372.

- Coelho R., Simoni M. De ve Prenio J.** (2019). FSI Insights On Policy Implementation No 18: **Suptech Applications For Anti-Money Laundering**, 15 Eylül 2023 tarihinde <https://www.bis.org/fsi/publ/insights18.pdf> adresinden alındı.
- Deloitte.** (2023). The Global Framework For Fighting Financial Crime, Overview. 13 Eylül 2023 tarihinde <https://www.deloitte.com/content/dam/assets-shared/legacy/docs/gx-fsi-iif-financial-crime-report-overview.pdf> adresinden alındı.
- Dimitriou N.** (2023). Types of Financial Crime: Definition, Examples & Trends, 12 Eylül 2023 tarihinde <https://seon.io/resources/financial-crimes/#h-what-is-financial-crime> adresinden alındı.
- Egmont Group.** (2004). Statement of Purpose of the Egmont Group of Financial Intelligence Units, Guernsey. 25 Eylül 2023 tarihinde <https://www.cbr.ru/Content/Document/File/123806/Statement2004.pdf> adresinden alındı.
- FATF.** (2002). Corruption. 24 Eylül 2023 tarihinde [https://www.fatf-gafi.org/publications/corruption/?hf=10&b=0&s=desc\(fatf_releasedate\)](https://www.fatf-gafi.org/publications/corruption/?hf=10&b=0&s=desc(fatf_releasedate)), adresinden alındı.
- Freeman, Richard B.** (2010). Financial Crime, Near Crime, And Chicanery in The Wall Street Meltdown. **Journal of Policy Modeling**. Vol.32, Iss. 5.
- Gordon, Richard K. (2012). Terrorism Financing Indicators For Financial Institutions in The United States. Case Western Reserve **Journal of International Law**. 44(3). ss. 765-772.
- Hobbs D.,** (1994). Professional And Organised Crime in Britain. ed. M. Maguire, R. Morgan, & R. Reine. **The Oxford Handbook of Criminology**. Oxford, UK: Clarendon Press. ss. 441-468.
- IMF.** (2004). Financial Intelligence Units: An Overview. 10 Eylül 2023 tarihinde www.imf.org/external/pubs/ft/fiu/fiu.pdf adresinden alındı.
- IMF.** (2001). Financial System Abuse, Financial Crime and Money Laundering Background Paper. 17 Eylül 2023 tarihinde <https://www.imf.org/external/np/ml/2001/eng/021201.htm> adresinden alındı.
- IMF.** (2004). Financial Intelligence Units: An Overview. 17 Eylül 2023 tarihinde www.imf.org/external/pubs/ft/fiu/fiu.pdf adresinden alındı.
- InsightSoftware.** Financial Intelligence 101: What It Is (And Why Your Organization Needs It), 22 Eylül 2023 tarihinde <https://insightsoftware.com/blog/financial-intelligence-101-what-it-is-and-why-your-organization-needs-it/> adresinden alındı.

- Interpol (a).** (2023). Financial Crimes. 12 Eylül 2023 tarihinde <https://www.interpol.int/Crimes/Financial-crime> adresinden alındı.
- Interpol (b).** (2023). Corruption. 15 Eylül 2023 tarihinde <https://www.interpol.int/Crimes/Corruption> adresinden alındı.
- Jung, Jeyonk ve Lee Julak** (2017). Contemporary Financial Crime. **Journal of Public Administration and Governance**. 7(2), ss. 88-97.
- Kychup.** (2023). The Impact of Financial Crimes on the Economy, Society, and Individuals. 22 Eylül 2023 tarihinde <https://www.kychub.com/blog/the-impact-of-financial-crimes/> adresinden alındı.
- MASAK.** (2018). Aklama Yöntemleri. 13 Eylül 2023 tarihinde <https://masak.hmb.gov.tr/aklama-yontemleri> adresinden alındı.
- MASAK.** (2018). Uluslararası Mücadele. 13 Eylül 2023 tarihinde <https://masak.hmb.gov.tr/uluslararasi-mucadele-tf> adresinden alındı.
- NameScan.** (2020). Financial Crime, 13 Eylül 2023 tarihinde <https://insights.namescan.io/knowledgebase/financial-crime/> adresinden alındı.
- Norton Rose Fulbright.** (2023). Financial Crime Outlook. 13 Eylül 2023 tarihinde <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/d141b75e/financial-crime-outlook-2023-and-beyond#section3> adresinden alındı.
- OECD.** (2011). Fighting Financial Crime. 15 Eylül 2023 tarihinde <https://www.oecd.org/ctp/fightingfinancialcrime.htm> adresinden alındı.
- Pickett K.H. Spencer ve Pickett Jennifer M.** (2002). **Financial Crime Investigation and Control**, John Wiley & Sons Yayınları.
- Pradel, Jean** (2011). Malî Suçluluk Kavramlar Ve Temel Açıklamalar, Çeviri: Zeynel T. Kangal, **Journal of Istanbul University Law Faculty**, c. 60, sayı. 1-2, 2011, ss. 309-323.
- Pritchard S.** (2022). Fighting Financial Crime – The Force Multiplier Effect, The Financial Crime Summit – 11od County Hall. London, 13 Eylül 2023 tarihinde <https://www.fca.org.uk/news/speeches/fighting-financial-crime-force-multiplier-effect> adresinden alındı.
- Procyshyn, T.W.** (1998). **The Coming Intelligence**. Montreal, Canadian Forces College Press.
- Refinitiv.** (2018). Revealing The True Cost Of Financial Crime, 12 Eylül 2023 tarihinde <https://www.refinitiv.com/en/resources/special-report/true-cost-of-financial-crime-global> adresinden alındı.

- Reznik Oleg, Utkina Maryna ve Bondarenko Olha.** (2021). Financial Intelligence (Monitoring) As An Effective Way In The Field Of Combating Money Laundering. *Journal of Money Laundering Control*. vol. 26, Issue 1, ss. 94-105.
- Rudner, Martin** (2006). Using Financial Intelligence Against The Funding Of Terrorism. **International Journal of Intelligence and Counter Intelligence**. Vol. 19 No. 1, pp. 32-58.
- Sathye, Miland ve Patel Chris** (2007). Developing financial intelligence: an assessment of the FIUs in Australia and India. **Journal of Money Laundering Control**, Vol. 10 No. 4, pp. 391-405.
- Shah Anwar** (2006). Corruption and Decentralized Puplic Governance. **World Bank Policy Resaerch Working Paper**. No. 3824. © World Bank, Washington, DC.
- Sudjianto Agus, Sheela Nair., Ming Yuan, Aijun Zhang, Kern Daniel ve Díaz C. Fernando** (2010). Statistical Methods for Fighting Financial Crimes. **Technometrics**. S. 52.
- Unit21.** (2023). Financial Crime Main Types, Consequences, + Real-Life Examples, 13 Eylül 2023 tarihinde <https://www.unit21.ai/fraud-aml-dictionary/financial-crime> adresinden alındı.
- Unodc.** (1988). UN Vienna 1988 Convention, 14 Eylül 2023 tarihinde <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/overview.html> adresinden alındı.
- Utkina, M., Reznik, O. & Pavlenko, L.** (2022), Financial intelligence (monitoring) during the martial law: main challenges and key points. *Journal of Money Laundering Control*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JMLC-06-2022-0093>
- Ünal, Seyfettin ve Altun M. Özgür** (2021). The Role Of Financial Intelligence in Combating The Financing Of Terrorism. **Journal Of Money Laundering Control** Vol. 24 No. 3, pp. 571-583.
- Witherell William** (2004). Combating financial crime through international standards and cooperation. In: *FRAUD2004: The Fifth Ifex International Fraud and Financial Crime Convention*. 2004. p. 1-3..
- Yaşar, Mustafa.** (2010). Dünya Gümrük Örgütüncü Benimsenen Kaçakçılık Tanımı. **Gümrük Dergisi**, S.42.
- Yüce Mehmet.** (2021). **Vergi Kaçakçılığı Suçu ve Yargılama Usulü**, Ankara: Adalet Yayınevi.

Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).
3. Makalenin tamamının Hüseyin Akkaya ve Mehmet Yüce tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by Hüseyin Akkaya ve Mehmet Yüce, as no additional acknowledgement has been made).

Extended Abstract

The Role of Financial Intelligence in the Fight Against Financial Crimes

Hüseyin Akkaya and Mehmet Yüce

This study deals with the definition and types of financial crimes and the concepts of financial intelligence used in combating financial crimes. The study consists of three parts. The first part includes a detailed examination of the concept of financial crimes, the second part includes the definition of financial intelligence and the tools used, and the last part includes the role of financial intelligence units and their importance in combating financial crimes.

Financial crimes are known as crimes that cover all kinds of illegal activities related to financial institutions and markets. Examples of these crimes include money laundering, terrorist financing, corruption, smuggling and tax crimes. The general definition of financial crime includes the illegal acquisition of financial assets by individuals or groups. There are different definitions in the literature, but financial crimes are generally accepted as illegal acts committed for the purpose of obtaining financial gain. In this study, financial crime types include laundering, terrorist financing, smuggling, corruption and tax crimes.

Financial intelligence refers to the process of collecting, analyzing and reporting information about financial transactions. Financial intelligence is an important tool in the fight against financial crimes. Financial intelligence involves analyzing financial data and requires skills from various disciplines. Financial intelligence tools include analytical tools, operational tools, investigative tools and legal tools.

This study provides detailed information on the establishment and functions of "Financial Intelligence Units", their role in the fight against financial crimes, the importance of financial crimes and strategies to combat them. Financial Intelligence Units are national centers established to combat financial crimes and collect and analyze important information such as suspicious transaction reports, money laundering information, and terrorist financing and transmit them to the relevant authorities. They promote national and international cooperation and information sharing. This fight, which is carried out locally by financial intelligence units, is also carried out globally by many international actors, especially the FATF and the EGMONT Group. Considering the transnational nature of financial crimes and the fact that the economic loss caused by financial crimes cannot be fully calculated, it is believed that the most important contribution to the fight against financial crimes will be obtained as a result of financial intelligence.

Financial crimes include a wide range of crimes such as money laundering, terrorist financing, smuggling, corruption and tax crimes. Since these crimes have economic, security, social and political impacts, they need to be combated at national and international level. The transnational nature of financial crimes and the fact that economic losses cannot be calculated precisely emphasize the importance of financial intelligence. The struggle in this field is carried out by many actors at national and international level. The definition of financial crimes should be clearly defined and it is of great importance to identify the factors that contribute to the commission of the crime, types of crimes, risk analysis and the characteristics of the perpetrators. Financial intelligence is used for purposes such as monitoring financial data, sharing intelligence, supporting investigations, policy formulation and risk assessment. It is an important part of national security strategies. Further development of financial intelligence and increased international cooperation are important to achieve greater success in the fight against financial crime.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Türkiye’de 1950-2014 Yılları Arasında Sağ Muhafazakâr Siyasette Yaşanan Değişimİsmail Kıran¹

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 19. 09. 2023
Kabul: 04. 12. 2023
Online Yayım: 04. 12. 2023

Anahtar Kelimeler:

CHP, DP, AKP, muhafazakâr siyaset, siyasal değişim

Kaynak Gösterimi :

Kıran, İsmail. (2023). Türkiye’de 1950-2014 Yılları Arasında Sağ Muhafazakâr Siyasette Yaşanan Değişim. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), 286-321. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1346407

Özet

14 Mayıs 1950’de yapılan seçimle “geleneksel kesim” ile “Anadolu köylüsü”nün birlikte hareket etmesi sonucu Demokrat Parti’nin (DP) meydana getirdiği “sessiz yığın”ların başlatmış olduğu iktidar yürüyüşü büyük bir başarı ile kazanılmıştır. Bu başarı “beyaz ihtilal” olarak tanımlanmıştır. Buna halkın Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) politikalarına duyduğu tepki neden olmuştur. Böylece “Yeter Söz Milletindir” yaklaşımı halk tarafından karşılık bulmuş ve DP’nin seçimi kazanması ile Türkiye’de iktidar değişikliği beraberinde elit değişimini de getirmiştir. Bu sonuç Şerif Mardin’in ifadesiyle çevrenin merkez üzerindeki zaferidir. Buna karşı çıkanlar ise bunu “karşı devrim” olarak nitelendirmişlerdir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ise 3 Kasım 2002’de “Yeter Karar Milletindir” söylemi ile yola çıkmış ve “geleneksel dindar” kesim ile “Anadolu kaplanları”nın yaptığı güç birliği sonucu “sessiz devrim” yaparak iktidara gelmiştir. AKP’yi 2014 yılına kadar iktidarda tutan kadrolar elitist değillerdi bu nedenle de kimlik siyaseti yapmamışlardır. Kendilerini Türkiye’nin kültür birikimini korumaları anlamında “muhafazakâr”, modern kurum ve değerleri savunma anlamında ise “demokrat” olarak tanımlanmışlardır. “Muhafazakâr demokrat” kimliğinin kabul görmesi bu nedenle olmuştur. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yazılan makale Türkiye’de 1950- 2014 yılları arasında sağ muhafazakâr siyasette yaşanan değişimi açıklamaktadır. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti ile birlikte Türkiye’de büyük bir değişim başlatılmıştır. Başlatılan bu değişim Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı ile birlikte sağ muhafazakâr siyasette cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçildiği 10 Ağustos 2014 tarihine kadar devam etmiştir.

1 Sorumlu Yazar: Araş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ✉ ismayilkıran@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8919-8145

RESEARCH ARTICLE

**Change in Right Conservative Politics
Between 1950-2014 in Türkiye**İsmail Kır an ¹

ARTICLE INFO

Submitted: 19. 09. 2023
Accepted: 04. 12. 2023
Published Online:
04. 12. 2023

Keywords:

RPP, DP, JDP, conserva-
tive politics, political
change

To cite this article

Kıran, İsmail. (2023).
Change in Right Con-
servative Politics
Between 1950-2014 in
Türkiye. *Bilgi Journal of
Social Sciences*, 25 (2),
286-321.
doi.org/10.54838/ bilg-
isosyal. 1346407

Abstract

A general election was held on May 14, 1950, and as a result of the “traditional segment” and “Anatolian peasants” acting together, the power march initiated by the “silent masses” formed by the Democratic Party (DP) was won with great success. This success has been described as the “white revolution”. This was caused by the public’s reaction to the policies of the Republican People’s Party (CHP). Thus, the approach of “Enough is the Word of the Nation” was met by the people and with the DP winning the election, an elite change was also carried out in Turkey along with the change in power. This result, as Şerif Mardin puts it, is the victory of the periphery over the center. Those who opposed it described it as a “counter-revolution”. The Justice and Development Party (AKP), on the other hand, set out with the motto “Enough is the Decision of the Nation” on November 3, 2002 and came to power by making a “silent revolution” as a result of the “traditional religious” group and the “Anatolian tigers” alliance. The cadres that kept the AKP in power until 2014 were not elitist, therefore they did not engage in identity politics. They have been defined as “conservative” in the sense of preserving Turkey’s cultural heritage and as “democratic” in defending modern institutions and values. This is how the acceptance of the “conservative democrat” identity began. The article written using the qualitative research method, explains the change in right-wing conservative politics in Turkey between 1950 and 2014. A major change was initiated in Turkey with the Democratic Party coming to power in 1950. This change, which was initiated with the Justice and Development Party government, continued until August 10, 2014, when the president was directly elected by the people in right-wing conservative politics.

1 Corresponding Author: R.A., Van Yüzüncü Yıl University, Department Of Sociology ✉ ismayilkiran@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8919-8145

Giriş

Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bir muhalefet partisinin kurulmasını istemesi neden olmuştur. İnönü, kurulacak partinin kurucusu Celal Bayar’dan cumhuriyetin temel ilkelerinden taviz vermemesi ve laikliği temel ilke olarak kabul etmesini istemişti (Zürcher, 2004: 307). Buna İnönü’nün her zaman kontrollü bir muhalefeti arzulaması neden olmuştur.

DP, “Yeter Söz Milletindir” çıkışıyla 14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimde tek başına iktidar olmuş ve bunu 27 Mayıs 1960 tarihine kadar aralıksız sürdürmüştür. Bu tarihte askerler tarafından gerçekleşen hareketi Ali Fuat Başgil, “coup d’Etat” yani “hükümet darbesi” olarak tanımlamaktadır (Başgil, 1962: 13). Hükümet darbesi sonucu DP 29 Eylül 1960 tarihinde kapatılmıştır. Doğan boşluğu doldurmak için Adalet Partisi (AP), DP’nin mirasçısı olarak 11 Şubat 1961’de Ankara’da kurulmuştur. Yassıada Mahkemesi’nin faaliyetlerini sürdürdüğü bir dönemde partiye “Adalet” ismi verilmiş ve genel başkanlığına Ragıp Gümüşpala getirilmiştir. İki gün sonra DP’nin mirasını paylaşacağını iddia eden Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmuştur. AP, halkın değer ve yargılarına saygılı olduğu gibi hayat tarzına da karşı çıkmamıştır. Ayrıca milliyetçi ve muhafazakâr bakışı liberal piyasa ekonomisi ile birlikte 1980 yılına kadar icra etmiştir.

12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen hükümet darbesi ile birlikte mevcut partiler askeri yönetim tarafından kapatılmıştır. Hazırlanan yeni anayasa 7 Kasım 1982’de halk oylamasına sunulmuş ve kabul edilmesiyle Kenan Evren cumhurbaşkanı seçilmiştir. Türkiye’yi Kasım 1983 tarihine kadar yönetenler Milli Güvenlik Konseyi’ni (MGK) kurmuştur (Ahmad, 2002: 214). MGK, 1983 yılında yeni partilerin kurulmasına onay vermiştir. Bunun sonucunda 6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimde Anavatan Partisi (ANAP) iktidara gelmiş ve 2002 yılına kadar siyasette kalmıştır. ANAP’ın iktidara gelmesinde izleyeceği ekonomik ve liberal politikalara halkın onay vermesinin yanı sıra Milletvekili Seçim Kanunu’nda seçim sistemine giren çift baraj sisteminin bu-

lunması da etkili olmuştur.

Partide yaşanan değişimin son halkasını ise ana damar olarak “Millî Görüş” çizgisini temsil eden kadrolar oluşturmuştur. “Yenilikçi” olarak tanımlanan bu kadro yeni bir parti kurmak için 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan ile birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AKP) kurmuşlardır. “Yeter Karar Milletindir” çıkışıyla siyaset yapan bu grup, “muhafazakâr demokrat” kimliğe vurgu yaparak siyaset yapmıştır. AKP’nin ortaya çıkmasına ve iktidar olmasına birçok neden kaynaklık etmiştir. Ancak 3 Kasım 2002’de yapılan genel seçimle siyasette etkili olan bu çizgi hâkimiyet alanını cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçildiği 10 Ağustos 2014 tarihine kadar sürdürmüştür. Cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan, “27 Mayıs’ın vesayet anlayışı olarak Türkiye’ye dayattığı cumhurbaşkanlığı anlayışı tedavülden kalkmıştır” demektedir (Timur, 2014: 247).

1. Yöntem

14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelen DP’nin başlatmış olduğu değişim 3 Kasım 2002’den itibaren AKP iktidarı ile devam etmiştir. 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan seçimle cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, DP ile başlayan ve AKP iktidarı ile devam eden sürecin muhafazakâr çevrede meydana getirdiği değişim konu edinilmiştir. Araştırmada toplumsal yapı açısından siyaset, ekonomi ve sosyal ilişkiler incelenmiştir. Bu nedenle ilk aşamada geçmişte AKP içinde siyaset yapan bazı milletvekilleri, il başkanları ile diğer partilere mensup milletvekilleri ve sivil toplum kuruluşlarına mensup bazı kişilerle de yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu amaçla Van, Ankara, Diyarbakır ve Kars illerine gidilmiştir. Değişik konumlarda hayatlarına devam eden bu insanlarla yapılan mülakatlarla yeniden toplum ve siyaset okumaları yapılmıştır. İkinci aşamada ise makale yakın tarih çalışması olduğu için aktif siyaset yapanlar tarafından yazılan hatıratlar incelenmiştir. Ayrıca konu ile ilgili biyografik ve otobiyografik eserlerin yanı sıra konuyla ilgili telif edilen yerli ve yabancı dillerden yazılan kitap, makale, yüksek

lisans ve doktora tezlerinden mümkün olduğunca faydalanılmıştır.

2. Adnan Menderes ve Demokrat Parti : “Demokratik Muhafazakârlık”

Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946’te Refik Koraltan’ın İçişleri Bakanlığına yaptığı başvuru ile kurulmuştur (Koraltan, 2013: 35). Partinin isim babası ise ünlü gazeteci Ahmet Emin Yalman’dır (Yalman, 1970: 1321). “Demokrat” kavramının telaffuzunun zor olması nedeniyle DP’ye “Demirkırat” ve partiye de “Demirkırat Partisi” denilmiştir (Birand ve diğerleri, 1991: 34). Partinin cumhuriyetin temel ilkelerinden taviz vermemesi, “irtica”yı desteklememesi ve dış politika konusunda polemiklere girmemesi istenmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) de kurulacak bu yeni partiye muhalefet etmemesi hedeflenmiştir. Bu, 1946 yılından itibaren çok partili döneme geçerken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün kontrollü bir muhalefeti hedeflediğini göstermektedir (Akşin ve diğerleri, 2005: 181).

DP; işçi, esnaf ve genç aydınların yanı sıra aralarında CHP’den çeşitli nedenlerle ayrılanların birlikteliğinden doğmuştur (Ağaoğlu, 2003: 60-63). Partinin ekonomi programının temelini liberalizm ve demokrasi oluşturmuş özel girişimciliğe önem veren bir iktisat politikası da benimsenmiştir. Çok partili yaşama geçişte ekonomik açıdan ilgi çeken nokta ise ülke kalkınmasının tarıma dayanmasıydı. İktidara gelmesi düşünülen “Demirkırat”ın ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve kültürel zorlukları aşacağına inanılmıştır.

1950 yılından itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri’nin belirgin bir şekilde DP’yi desteklemesinde demokrasiye ve çok partili rejime olan sarsılmaz inancından ziyade biriken sorunlarının çözümüne yönelik duyduğu umut ile bunların gerçekleşmesine dair arzusu etkili olmuştur. CHP, seçim öncesi büyük harcamalar yapmış ve hatta anayasada yer alan 6 okun çıkarılabileceğini de söylemiştir (Ulus, 26 Mart 1950). DP ise 1946 yılında yapılan seçimde yürütme erkinin yaşattığı adaletsizliği bildiği için seçim yönteminin değişmesini talep etmiştir. Bu nedenle 16 Şubat 1950’de 5545 sayılı yeni “Milletvekili Seçim Kanunu” ile birlikte “Yüksek Seçim Kurulu” oluştu-

rulduktan sonra 14 Mayıs 1950’de genel seçim yapılmıştır. Gizli oy açık tasnif ilkesi doğrultusunda Demirkırat öncülüğünde 14 Mayıs 1950 tarihinden itibaren Anadolu köylüsünü temsil eden “sessiz yığınlar”ın iktidar yürüyüşü başlamıştır. Bu sonuç “beyaz ihtilal” olarak tanımlanmıştır (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1950). DP iktidarı ise 22 Mayıs 1950’de başlamış aynı gün Celal Bayar Cumhurbaşkanlığı’na, Refik Koraltan Meclis Başkanlığı’na seçilmiş, Adnan Menderes ise Başbakan olarak yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir³. Böylece 14 Mayıs 1950’de başlayan ve 27 Mayıs 1960 tarihine kadar devam edecek olan DP iktidarı başlamıştır.

Çoğunluk sistemine dayalı yapılan seçimle DP tek başına iktidar olmuştur. Bununla da halk iktidarı ele almış bu da mevcut statükonun parçalanmasına neden olmuştur. Böylece “Yeter Söz Millet’in” yaklaşımı halk tarafından karşılık bulmuş bu tarihten itibaren “Türkiye’nin efendisi değişmiştir”(Menderes, 1992: 50). DP’nin kazandığı bu başarı, Şerif Mardin’in ifadesiyle çevrenin merkez üzerindeki zaferini simgelemektedir. Ayrıca o güne kadar Türkiye’de askerî ve bürokrat elitler ile taşra arasında ortaya çıkan gerilim modernleşme sürecinin getirdiği birtakım yaptırımların benimsenmesini de zorunlu kılmıştır. Bu seçimde iki nokta önemlidir. Birincisi, bir dönem bitmiş ve onun yerine yeni bir dönem başlamıştır. İkincisi ise ekonomik açıdan kendi imkânlarını yaratmaya çalışan DP, seçimi kazanmasına rağmen sosyal ve ekonomik açıdan gelişmemiş olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde bulunan bazı illerde başarısız olmuştur.⁴ Buna rağmen DP’ye olan talebin nedenlerinden biri yerel seçkinlerin değişmesine yönelik isteğin ön plana çıkmasıdır. Çünkü o tarihe kadar Türkiye’nin yönetiminde askerî ve bürokratik elitlerden oluşan oligarşik yapı egemendi. Bu yapının yaşam tarzı, dünya görüşü ve sahip olduğu yönetim biçimi halktan kopuk bir karakter arz etmeleriydi. Bu kesimleri bir arada tutan “ideolojik çimento” ise “ulus devlet”, “laiklik” ve “Batıcı söylem”di. Bu da onların geleneksel yapıdan gelen ve Anadolu’nun kültürel dokusuna zenginlik ka-

³ T.C. Resmî Gazete, Sayı: 7518, 23 Mayıs 1950, s. 18525.

⁴https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1950MilletvekiliSecimi/1950_Secim_Sonuclari.pdf

tan ve muhafazakâr bilinen insanlarla aralarına mesafe koymalarına neden olmuştur.

Buna iki örnek vermek mümkündür: Birincisi, beş dönem CHP’den Sinop milletvekili seçilen ve bakan olarak da görev yapan Cevdet Kerim İncedayı’nın, Ocak 1949 tarihinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’ni işaret ederek sarf ettiği “Ben bu bölgelere gittiğimde, birtakım kimselerle öğrencilerin tercümanlık yapması sayesinde konuşabildim. Onları şimdi serbest bırakırsak oylarını ya Hasso’ya ya Memo’ya verirler. Büyük Millet Meclisi’ne Hassoların Memoların dolmasına sizin vicdanınız razı olur mu?” (Aslandaş ve Bıçakçı, 1995: 100) yaklaşımıdır. İkincisini de Şerif Mardin’in Fuat Köprülü’den aktardığı, “Destek bulmak için taşra kasabalarına ya da köylerine gitmeyin; ulusal birliğimiz sabote edilmiş olur” (Mardin, 1994: 61) yaklaşımında görmek mümkündür. Bunlar göstermektedir ki başlangıçta bütün sağ partilerde olduğu gibi DP, “millet ağırlıklı”, CHP ise “devlet ağırlıklı” bir partiydi. Ama DP bu duruşunu iktidarı boyunca sürdürmemiştir. Sahada yapılan gözlem ve özellikle AKP’ye mensup siyasetçilerle yapılan mülakatlar AKP dâhil olmak üzere iktidara gelen bütün sağ partilerin başlangıçta savundukları millet ağırlıklı rollerini zaman içinde CHP’de olduğu gibi devlet ağırlıklı role çevirdiklerini göstermektedir.

Çok partili yaşama geçişle beraber CHP’nin içinde bulunduğu başarısızlığına yönelik eleştiri yapanlardan biri de Kasım Gülek’tir. Gülek’e göre başarısızlığın en büyük nedenlerinden birisi de halkın içine karışmamaktır. Ayrıca bu başarısızlığı İnönü prototipinde aramak gerekir. Çünkü “İnönü, tabiatı gereği başkalarını çekemez, istemezdi. Kendisinden sonra biri gelsin, ona yardımcı olsun bunu yapmaya eli varmazdı. Kendinden sonrası için kimseyi yetiştirmedi. Yalnız benim dediğim olacak” derdi (Balcı, 2015: 183-187). Bu eleştirinin dışında CHP’lilere göre seçimin kaybedilmesinde en büyük rolü yine CHP’liler oynamıştır. Parti içinde yer alan sertlik yanlısı lortlar grubu, muhalefetin her istediğini yerine getirmiş ve ayrıca seçimlerde adli kontrolü de getirerek idarecilerin 1946’da yaptıklarını tekrarlamalarının önüne geçmiştir. İkinci neden ise seçimlerde “nispi temsil” yerine “çoğunluk sistemi”nin kabul edilmesi olmuştur. Kendilerini farklı bir yerde

konumlandırılan bazı CHP’lilere göre ise başarısızlığın asıl nedeni halkın cahil olmasıydı. Unutulan hakikat ise halkın CHP politikalarına duyduğu tepkiydi (İnalçık, 2007: 50).

Oysa cumhuriyetin ilanı ile beraber merkeze yerleşen yapı yapmış olduğu inkılaplarla yeni bir toplum kurgulamıştı. Bu kurgu, çevrenin dinsel, muhafazakâr ve geleneksel değerlerine karşı bir duruştu. Bu nedenle Şerif Mardin’e göre merkez, 1926 yılından 1946 yılına kadar çevreye yani taşraya hep şüpheyle yaklaşmış ve onu kendisi için potansiyel bir muhalefet alanı olarak görmüştür (Mardin, 2004: 62). DP seçmeni bürokratik merkeze muhalefet etmiş ve “demokratik muhafazakârlık” düşüncesi bu nedenle olmuştur. Çünkü 1950’den itibaren Türkiye’nin sosyal ve siyasi hayatı beklenmedik şekilde değişmeye başlamıştır. Anadolu’nun kültürel talepleri farklı olduğu için “taşra” büyük şehirlere akarken beraberinde kendi değerlerini de taşımıştır. Bu da dini değişimden ürken Batıcı seçkinler kadar muhafazakâr seçkinleri de derin endişelere sevk etmiştir. Sonuçta taşra baskısı kentlilere rağmen siyaseti belirlemeye başlamıştır. Bu sonuç aynı zamanda merkezde bulunan “modernistler”in çevreden gelen ve “köylü İslam”ını yaşayan “gelenekçiler”e de mağlup olmalarına neden olmuştur (Ayvazoğlu, 2003: 530). Köylü kesim DP’nin her zaman yaşam suyu olmuştur.

DP, zaman zaman çelişki arz etse de merkez ve çevre arasında yeni bağlantılar kurmuş ve bunun sonucunda çevrenin görüş ve isteklerini merkeze yakınlaştırmıştır. Bu durum, siyasetin sadece seçkinlerin işi olmadığını ve müzakereye dayalı yönlerinin de olabileceğini ortaya koymuştur. Çünkü o zamana kadar Kemalistler, reformların sadece “Kemalist seçkinler” tarafından yapılması halinde bunu modern kabul edilebileceğine inanıyorlardı. Bunun karşısında konumlanan kesimler ise gelenekçi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda DP’nin ayırt edici özelliği devletten ziyade yeni doğan burjuvaziye modernliğin taşıyıcısı olarak görmesi ve onu CHP’den ayrı kılmasıydı (Yavuz, 2005: 90). Böylece DP iktidarı ile birlikte Türkiye’de demokratik muhafazakârlık siyasal pratiğe dökülmeye başlanmıştır. O güne kadar sadece entelektüel bir düşünce olarak var olan muhafazakârlık halkın destek vermesi sonucu DP ile birlikte iktidar olmuştur.

DP'nin başlatmış olduğu demokratik muhafazakâr açılım sayesinde yaşamını sürdüren köylü, tüccar ve toprak ağasından oluşan orta sınıf hayata tutunmaya başladı. Çünkü bu kesimler hem “muhafazakâr” ve hem de Müslümandı. Ayrıca mensup oldukları cemaat ve tarikat vurgulamaları da radikal değildi. Bu nedenle ezan yasağının kaldırılması en büyük talepleriydi. Menderes'in yıllarca sürgün hayatı yaşayan ve o günün egemen paradigması olan pozitivizmin “bilim beççiliğine” inanmayan Said Nursi ile aynı kuldarda buluşması bu nedenle olmuştur. Bu yüzden demokratik muhafazakâr söyleme inanan Nursi'nin Menderes'ten üç talebi olmuştur:

- 1.Ezanın aslına uygun okunmasını,
- 2.Ayasofya'nın ibadete açılmasını,
- 3.Risale-i Nurların serbest bırakılması (Nursi, 1960: 208).

Menderes'in Nursi'nin bu taleplerine olumlu cevap vermesi daha önce oluşan toplumsal yaraya merhem olduğu gibi İslam dünyasının teveccühünü kazanmasına da vesile olmuştur. Ankara'da kendisiyle görüşülen Recai Kutan, “Türkçe ezanı duyduğunu, Arapça ezanın ise sadece bazı mescit ve camilerde cesur olan imamlar tarafından okunduğunu” söylemektedir (Kişisel görüşme, Ankara. 2014). 15 Temmuz 1932'de başlayan Arapça ezan yasağının kaldırılmasına yönelik ilk girişim ise DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın 31 Mayıs 1950 tarihinde TBMM'ye vermiş olduğu Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddenin ikinci fıkrasının değiştirilmesine yönelik kanun teklifi ile başlamıştır (Gürkan, 1960: 31). Yasağın 16 Haziran 1950 tarihinde DP'nin ilk icraatı olarak kaldırılması toplumda memnuniyetle karşılanmıştır. Bu nedenle muhafazakâr kesim bu devrimi gerçekleştiren Menderes'i takdir etmiştir. Said Nursi de Menderes'i İslam dinine yönelik hürmetkâr tavrı, CHP'nin sunumunu yaptığı politikalara karşı dik duruşu ve samimiyeti nedeniyle onu “İslam kahramanı” olarak vasıflandırmıştır (Nursi, 1960: 208). Ancak Türkçe ezan yasağının kaldırılması 27 Mayıs hükümet darbesini yapanlar tarafından eleştirilmiştir. Örneğin bu eleştiri yapanlardan Korgeneral Faruk Güventürk, ezan yasağının kaldırılmasını değerlendirirken “Gerçekten seçim meydanlarından gelen DP milletvekilleri-

nin daha bir ay geçer geçmez ilk yaptıkları iş 16 Haziran 1950’de Türk Ceza Kanunu’nda değişiklik yapan 5665 sayılı yasayı çıkarmak oldu. Böylece 526’cı maddeden ezanın Arapça okunmasını yasaklayan fıkra kaldırılmış oldu” demektedir (Güventürk, ? : 59). İktidarını kaybeden CHP ise iktidarını bir daha elde edebilmek için DP’nin hükümet etme biçimine çok sert muhalefet etmiş ve onun uzun yıllar Aydemir’in ifadesiyle “Aristidis kompleksi”ni⁵ yaşamasına neden olmuştur.

DP iktidarı boyunca ekonomide liberal yaklaşımı savunmuştur. Bu nedenle yerli ve yabancı sermayenin yatırım yapmasını her zaman desteklemiştir (Eroğul, 1990: 59). DP’nin tabanı köylü kesimi olmakla beraber bunlara Batı’daki ticaret burjuvazisi ile Doğu’daki toprak ağalarını da ilave etmek gerekir. 1950 yılından beri iktidarda bulunan Demokrat Partinin “demokratik muhafazakâr” kimliği, Başgil’in ifadesiyle birkaç saat içinde gerçekleşen 27 Mayıs 1960 tarihli hükümet darbesiyle son bulmuştur. Çünkü iktidar mücadelesi içinde yer alan devlet seçkinleri Menderes’in başında bulunduğu DP iktidarına CHP başta olmak üzere büyük bir muhalefet ağıyla karşı çıkmışlardır. Sonunda 38 kişiden oluşan askeri cunta Milli Birlik Komitesi (MBK) adı altında 27 Mayıs 1960’da hükümet darbesini gerçekleştirmiştir. Gerekçe olarak da Menderes Hükümeti’nin uygulamalarına ve çıkarmış olduğu yasalara karşı olmalarıydı. Ayrıca kardeş kavgasına son vermek ve laiklik ilkesine aykırı uygulamaları durdurmak için bu girişimde bulduklarını ileri sürmüşlerdir. MBK’nin bu girişimi Türkiye’de temel değer yargılarını sarsmış ve o gün başlayan sarsıntının uzantıları yıllarca devam etmiştir. Daha sonra başbakan olan Demirel’e göre “İhtilalde yıkılan, aslında demokratik rejimdi” (Demirel, 1977: 35). Çünkü devleti topluma yabancı-

⁵ M.Ö.540-468 yılları arasında yaşamış Atinalı bir hâkim olan Aristidis seçimleri art arda kazanırdı. Bir seçim zamanı okuma yazma bilmeyen yaşlı bir seçmen yanına sokulmuş ve elindeki midye kabuğunu uzatarak içine adaylardan birinin adını yazmasını ister. Aristidis, kimin adını yazmasını isteyince o da Aristidis’i değil de kimi yazarsan yaz demiş. Buna çok şaşırın Aristidis, bir hatasını mı gördün? Demesi üzerine yaşlı seçmen, “Hayır, artık bıktık. Hep Aristidis, hep Aristidis. Yeter, biraz da başkası olsun” cevabını verir (Aydemir, 1999: 174).

laştıran 27 Mayıs, zengin bir tarih tecrübesine ve birikime sahip aynı toplumu gelenekleriyle birlikte köksüz kılmış ve halkın iradesini gasp etmiştir.

3. Süleyman Demirel ve Adalet Partisi: “Liberal Muhafazakârlık”

Ordu ve bürokrasiden oluşan geleneksel elitler iktidarın siviller tarafından daha fazla sürdürülmesini istemedikleri için 27 Mayıs 1960’da hükümet darbesini gerçekleştirmişlerdir. Gerçekleşen hükümet darbesinden sonra 29 Eylül 1960’da Demokrat Parti’nin kapatılması sonrası siyasette doğan boşluğu doldurmak için Adalet Partisi (AP) 11 Şubat 1961’de DP’nin devamı olarak Ankara’da kurulmuştur. Kurulacak olan bu yeni partiye “adalet” adını vermek rastlantı değildi. Çünkü partinin istediği “adalet” yargılanmakta olan eski DP’liler içindi (Hale, 1996: 124). Partinin kurucu genel başkanı ise emekli 11. Genelkurmay Başkanlarından Ragıp Gümüşpala teminat olarak görülmüştür. DP ile başlayan Demokratik muhafazakârlık söylem yerini zorunlu olarak “liberal muhafazakârlık” söyleme bırakmıştır. Bu tarihten iki gün sonra DP’nin mirasını paylaşan ikinci bir parti Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmuştur⁶. Kurulduğu tarihten itibaren AP, halkın inanç ve değer yargılarına saygılı davranmıştır. Ayrıca milliyetçi, muhafazakâr ve demokrat kimlik üzerinden liberal ve serbest piyasa ekonomisini savunmuştur.

Muhafazakârlık açısından DP’de olduğu gibi “AP’de muhafazakâr düşünce ve davranış üslubu ile örtüşen özellikler söz konusuydu. Parti geleneğe önem verdiğini ifade etmiş, organik bir devlet ve toplum anlayışı ile birlikte

⁶ YTP, AP’ye karşı askeri yönetimden destek görmüş ve programı gerek siyasi ve gerekse iktisat politikası açısından liberal nitelikteydi. 27 Mayıs’ın DP’li yöneticilerine karşı yapıldığını savunmuştur. 15 Ekim 1961’de yapılan milletvekili genel seçimlerinde yüzde 13,7 oy almış ve 65 milletvekilliği, Cumhuriyet Senatosu’nda ise 28 üye kazanmıştır. 25 Haziran 1962’de İnönü’nün başında bulunduğu ikinci koalisyon hükümetine 6, 20 Şubat 1965’te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki koalisyon hükümetine ise dört bakanla katılmıştır. YTP’nin 10 Ekim 1965’teki genel seçimlerde oy oranı yüzde 3,72’ye düşmüş ve 19 milletvekilliği kazanmıştır. Ekrem Alican’dan sonra 1966’da İrfan Aksu, 1968’de Yusuf Azizoğlu ve 1970’te ise Tahsin Banguoğlu genel başkan olmuştur. YTP, 12 Ekim 1969’daki genel seçimlerde yüzde 2,18 oy almış ve 6 milletvekili çıkarmıştır. 19 Mart 1973’te kongre kararıyla feshedilmiştir (Ekrem Alican, Günlükler 1956-1966, YKY, 2021, İstanbul).

millet/devlet özdeşliğini öngören bir milliyetçilik anlayışını savunmuştur” (Demirel, 2004: 343). DP’nin programı ana hatları itibariyle DP’nin programına benziyordu. Bu süreçte parti kurucuları DP’nin devamı olduklarını söylemişlerdir (Aktaş, 1989: 53). Sonuçta ihtiyaç duyulan yeni partilerden ziyade DP’nin ruhu olmuştur. Partinin kaderini belirleyenler ise eski DP’li kitleyi temsil edenlerin yeteneğiydi. Çünkü partiyi seçmen tasfiye etmedi (Demirel, 2005: 548). AP’nin büyümesinde DP’den miras olarak aldığı politik tavrı ile örgüt yapılanması etkili olmuştur.

Hükümet darbesinden sonra kurulan Temsilciler Meclisi, yapılan anayasa değişikliği ile birlikte seçim kanununu değiştirmiştir. 1961’den bu yana, 1965 yılında yapılan genel seçim ile 1966 ara seçimi dışında, milletvekili genel ve ara seçimlerde D’Hondt sistemi uygulanmıştır⁸. Bu nedenle 15 Ekim 1961’de yapılan genel seçim siyaset tarihi açısından önemlidir. Çünkü bu seçime CHP, AP, CKMP ve YTP mecliste temsil hakkı kazanmıştır. CHP birinci parti olmuş ve 173 milletvekili, AP ise 158 milletvekili kazanmıştır. AP, CHP’nin kazandığı 36 senatöre karşılık 71 senatör kazanmıştır. AP seçimde zaferle çıkmıştır (Arcayürek, 1984: 135). DP’nin devamcısı olduğu AP, YTP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nden (CKMP) oluşan üç parti yüzde %62 oy oranıyla 277 milletvekili çıkarmış ve sonuçta CHP her ne kadar birinci parti olsa bile kazanan DP’nin gölgesi olmuştur.

Gümüşpala, 6 Haziran 1964’te İstanbul’da ölmüş onun yerine 28 Kasım 1964’te yapılan Adalet Partisi Genel Kongresi’nde Sadettin Bilgiç, Tekin Arıburun ve Ali Fuat Başgil’in de yarıştığı seçimi Süleyman Demirel kazanmış ve genel başkan olmuştur (Kalpakçioğlu, 1968: 110). İstanbul Üniversitesi İnşaat Mühendisliği bölümünden mezun olan Demirel’in bu başarısına aktif siyasetin içinde yer almadığı ama 1955 yılında Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğünde Barajlar Dairesi Başkanlığına atanması katkı sunmuştur. Çünkü o dönem Başbakan Menderes’in genç bir bürokratu olan ve Isparta’dan hayat yolculuğuna başlayan Demirel birçok barajın yapı-

⁸ Belçikalı hukukçu ve matematikçi Victor D’Hondt tarafından 1878’de tasarlanan sisteme atfen bu isim verilmiştir.

mında emeği olmuştur. Bu da onun halk arasında “barajlar kralı” olarak tanınmasına ve siyasette de gelecek vadetmesine neden olmuştur. Bir yıl sonra 5 Şubat 1965 bütçesinin reddedilmesi üzerine Başbakan İsmet İnönü istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel yeni hükümetin kurulması için Cumhuriyet Senatosu Eski Başkanı ve aynı zamanda Bağımsız Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü’yü hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Ürgüplü’nün 20 Şubat 1965’te başbakan olduğu 29. hükümette Demirel, başbakan yardımcısı olmuştur. Hükümette görev alması tecrübe kazanmasına ordu ve kamuoyu karşısında onu kabul edilebilir kılmıştır (Hale, 1996: 151). Böylece AP, Birinci İnönü Hükümeti’nde CHP ve Ürgüplü’nün başında bulunduğu Dördüncü Koalisyon Hükümeti’nde ise üç parti ile (YTP-CKMP-MP) hükümet kurmuştur (Alican, 2021: 325).

Ürgüplü Hükümeti’nin yıpranması üzerine 10 Ekim 1965’te genel seçim yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) meclise girmesini engellemek için seçim kanunu yeniden değiştirilerek milli bakiye sistemi getirilmiştir. “Millî bakiye” veya “ulusal artık” nispi temsil ile birlikte kullanılan oyların mecliste temsiline gidilmiştir. Bu sisteme göre seçim bölgelerindeki milletvekili sayıları nispi temsil sistemine göre belirlenecek ve partilerin aldıkları bütün artık oylar toplandıktan sonra açıkta kalan milletvekili sayısına bölünerek milli seçim kotası bulunacaktı. Her partinin aldığı artık oylar milli seçim kotasına bölündükten sonra bununla orantılı bir şekilde milletvekili sayısı ortaya çıkacaktı. Millî bakiye sistemi temsilde adaleti sağlamak için uygulanmıştır. Belirlenen tarihte yapılan seçimde AP 240, CHP 134, MP 31, YTP 19, TİP 15 ve CKMP ise 11 milletvekili kazanmıştır (Kalpakçioğlu, 1968: 131-132). Bu sonuca göre AP tek başına iktidar olmuş ve Demirel, DP çizgisinin mirasçısı olduğu için Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin 12. Başbakanı olarak 30. hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Aydın Menderes’e göre AP, DP’nin devam olarak kurulmuş evvela koalisyon ortağı 1965 yılında ise tek başına iktidar olmuştur. Bu durum aynı zamanda DP’li seçmenin 27 Mayıs darbesinin açmış olduğu yaraları sarmak, kırılan onurunu tamir etmek ve kendini ispat etmek istemesidir (Menderes, 1992: 33). Başbakan Demirel, liberal muhafazakâr kimliğin inşası için toplum ve kurucu elitler arasında denge rolünü üstlen-

miştir. Bunun sonucunda siyasal partiler, dernekler ve çıkar gruplarının aracılığıyla devlet ve toplumun karşılıklı olarak birbirlerine nüfus etmesini köy ve kasaba nüfusunun kentli hayata uyum sağlamasında etkili rol almıştır. Bu nedenle başbakan olduğu ilk yıllarda DP’nin devamı olduğunu söyleyememiştir. Ancak yıllar sonra DP’nin devamı hatta kendisi olduğunu söylemiştir. “AP’nin, DP’nin yerini almasıyla Türk siyaset tarihinde yeni bir dönem başlamıştı. AP, Süleyman Demirel liderliğinde, komünizm karşıtı propagandayla dini öğelerin sık sık belirtildiği bir söylem oluşturarak muhafazakâr ve taşralı bir siyasi ortam meydana getirmiştir” (Kaygusuz, 2021: 175).

Demirel’in başbakan olması 1950’den itibaren ortaya çıkan Müslüman burjuvazinin kendini devletin kontrolünden kurtarmaya başlamasına neden olmuştur. Çünkü bu kesim iktidara gelen AP’nin desteklediği liberal muhafazakâr politikalarla kendisini desteklemesiyle daha da güçlenmeye başlamıştır. AP, 1970 yılına kadar toplum ve devlet arasında liberal politika kurmaya başlamıştır. Bunun sonucunda siyasal partiler, dernekler ve çıkar gruplarının aracılığıyla devlet ve toplum karşılıklı olarak birbirlerine nüfus etmeye başlamış bu da köy ve kasaba nüfusunun kentli hayata uyum sağlamasına neden olmuştur. Sonuçta AP, bireyin değil devletin laik olması gerektiğini savunmuştur. Bu yüzden bireysel dindarlığı, siyasal laiklik ve piyasa ekonomisi ile ayrı düşünülmesi gerektiğini teklif etmiştir. AP, dini saygı duyulması gereken bireysel dindarlık biçimi olarak tanımlamanın yanı sıra onu solcu akımlara karşı da panzehir olarak değerlendirmiştir (Yavuz, 2005: 95). Demirel’in içinde yer aldığı ve daha sonra da liderliğini yürüttüğü bu hareket siyasal yaşamda merkez ile çevre arasındaki ilişkilerde çevrenin sözcüsü olmuştur. Ancak 1968’de başlayan öğrenci olayları Demirel’in başbakan olduğu dönemde ekonomik alanda sorunların başlaması süreci takip etmiştir. Aynı yıl başlayan grev ve anarşi olayları karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri, hükümete 12 Mart 1971’de muhtıra vermiş bu da Demirel’in istifa etmesine neden olmuştur.

Demirel’in kişiliğinde modern ve geleneksel değerler iç içedir. Çünkü “Demirel geleneksel değerleri reddetmeden de modern olunabileceğini gösteren canlı bir örnek gibiydi...” (Demirel, 2004: 41). Çünkü AP seçmeni

daha çok köylerde yaşayan ve geleneksel kültürü benimseyen insanlardı. Şehirde yaşayan tüccar ve kentli kesimler ise modern olmakla birlikte onlar da geleneksel yaşamı da benimseyen insanlardı. Bu kesimler tamamen devletin imkânlarıyla hayata tutunmaya çalışıyorlardı. Devlete göbekten bağlı oldukları için AP'nin izlediği liberal muhafazakâr politikalar kendileri için ikbal kapısı olmuştur. Devletin komünizm karşıtı ideolojisi bu kesimlerin kenetlenmesine ve bürokrasinin de buna göre hareket etmesine neden olmuştur. Liderleri olan Menderes ve Demirel köy kökenliydi ve tek parti dönemini de biliyorlardı. Bu nedenle bu iki partinin dayanağı evvela köylü kesimiydi. Buna rağmen AP, DP'den iki noktadan ayrılıyordu. Birincisi, partinin “liberal muhafazakâr” kimliğinin daha belirgin olmasıdır. Çünkü Yassıada'da asılan Başbakan Menderes ile iki bakan arkadaşları Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın darağacında asılan resimlerinin kamuoyu ile paylaşılması hem siyasetçilere ve hem de halka gözdağı vermek için yapılmıştır. Kurucu elitlerin verdiği mesajın idraki içinde hareket eden Demirel, DP'den farklı olarak liberal muhafazakâr yaklaşımı kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. İkincisi ise muhalefete karşı gösterilen tutumda görülmektedir. AP, muhalefete karşı DP'ye oranla daha müsamahalı davranmıştır. Ortak noktaları ise DP'ye karşı 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen ilk hükümet darbesi sarsıntısına karşılık AP'ye 12 Mart 1971'de verilen muhtıra ile 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen ikinci hükümet darbesinin sarsıntısı olmuştur.

4. Turgut Özal ve Anavatan Partisi: “Neoliberal Muhafazakârlık”

Hayat yolculuğuna Malatya'dan başlayan Turgut Özal, o dönem çok popüler olan inşaat mühendisliği yerine çağın ileri teknolojisini simgeleyen elektrik mühendisliği fakültesinde okumayı tercih etmiştir. Mezun olduktan sonra Ankara Elektrik Etüt İşleri idaresinde çalışırken Demirel'le burada tanışmıştır. Demirel gibi kendisi de katıksız bir Menderes'çiydi. Başbakan Demirel'in başlatmış olduğu imar ve inşa hareketlerinde etkin rol almıştır. Demirel tarafından 1967 yılında getirildiği Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini 12 Mart 1971 tarihine kadar sürdürmüştür (Tuncer, 1991: 12-16). 1977 yılında yapılan genel seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden

(MSP) İzmir milletvekili adayı olmuş ama kazanamamıştır. Kardeşi Korkut Özal ise aynı partide milletvekili seçilmiş ve daha sonra bakan olmuştur. Özal, 1979 yılında Demirel’in kurduğu azınlık hükümetinde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile beraber Başbakanlık Müsteşarı olarak görev yapmıştır. 12 Eylül 1980 hükümet darbesinden sonra da Başbakan Bülent Ulusu’nun başkanlığında 21 Eylül 1980’de kurulan hükümette başbakan yardımcısı olarak görev yapmıştır (Özal, 2010: 53). Bu nedenle Özal’ın hayatı Türkiye Cumhuriyeti’nin 1950 yılından itibaren ekonomik, sosyal ve kültürel alanda yaşadığı değişim ve dönüşümün hikâyesidir.

Demokrasinin yaralı yıllarında kurulan Anavatan Partisi 6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimlerinde tek başına iktidar olmuştur. Seçime Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) de katılmıştır (Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, 2006: 169). Halk, 12 Eylül hükümet darbesinden sonra oluşan tekelci ve aynı zamanda ekonomik ve liberal mantığa ters düşen MDP yerine ANAP’ı tercih etmiştir. Bu seçimde partinin tek başına iktidar olmasını sağlayan diğer bir etken de Milletvekili Seçim Kanunu’nda yapılan değişiklikle seçim sistemine çift baraj sisteminin eklenmesi olmuştur. Özal, muhafazakâr, milliyetçi ve dini oluşumlarla yakın ilişki çerçevesinde ayrıca Nakşibendi Tarikatı’nın İskenderpaşa koluna bağlıydı. Bu kolun ilk modern toplumsal örgütlenme girişimlerinden biri olan İlim Yayma Vakfı’nın kurucularındandı. Özal, milliyetçi ve muhafazakâr kesim ile ilişki içerisinde olduğu gibi Aydınlar Ocağı’nın da üyesiydi (Bora, 2005, 593). Kendisi inançlı olduğu kadar moderndi. Allaha gerçek manada inandığı için İslam’ı siyasete alet etmemiştir. Gittiği her yere eşini de götürmesi o güne kadar ihmal edilen kadına hak ettiği değeri vermek içindi.

DP ve AP’de olduğu gibi ANAP’ta da çevre-merkez ayırımında çevrenin etkisi görülmektedir. 12 Eylül 1980 hükümet darbesinden sonra 6 Kasım 1983’te iktidara gelen ANAP, devletçi seçkinlere karşı seçilmişlerin galip olduğunun en önemli örneklerinden biridir. Çünkü seçimi Özal liderliğindeki ANAP’ın kazanmasıyla birlikte 12 Eylül’ün geleneksel devletçi politikalarını savunan “devletçi seçkinleri”n hareket alanı daraltmış buna karşılık “seçilmişlerin” hareket alanı ise genişlemiştir. Bu nedenle sınırlı oranda muktedir olması planlanmış olan hükümet, muktedir iktidara birçok konuda

kafa tutmuştur (Ertunç, 2004: 472). ANAP, izlediği neoliberal muhafazakâr politikalarla iktidarı boyunca kendisinden önce gelen kurucu elitlerin ideolojik temayüllerini yansıtan “devletçi” politikaları silmeye çalışmıştır. ANAP, asıl hedefini “milli hâkimiyeti ve milletin üstünlüğünü, milli birlik ve bütünlüğü her şeyin üstünde telakki eden” bir parti olarak tanımlamıştır (Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi, 1983: 17). “Halka hizmet, Hakk’a hizmet için yapılır” sloganıyla yola çıkmıştır.

ANAP, bünyesinde “neoliberal muhafazakâr kimliği inşa edebilmek için muhafazakâr, milliyetçi, liberal ve sosyal demokrat gibi dört eğilimi temsil etmiştir. Bunu tamamlayıcı mahiyette Özal, Tercüman gazetesinden Taha Akyol’a verdiği bir röportajda; “Toplum yapısında merkez değişiyor. Türkiye homojen bir toplum değil. Bir tarafta Avrupa, öbür tarafta Ortadoğu, bir kere iki kültür arasında kalmışız. Çok medeniyetler gelmiş, geçmiş. Hitlere kadar gidersiniz. Son olarak da bin yıldan beri İslam. Aynı zamanda çok çeşitli kavimlerde gelmiş. Ayrıca imparatorluk bakiyesi bir toplumuz. Bizim yapacağımız bunları vuruşturmaktan sakınmak, geniş olarak kavramak, yani bir nevi homojenize etmektir. Zaten ANAP’ın esas felsefesi de budur. Milli birlik ve beraberliğimizi sürdürmek de bunu icap ettirir” demektedir (Tercüman, 11 Kasım 1987).

AP, DP’nin devam olarak kurulmuş 1961 yılından itibaren evvela koalisyon ortağı 1965 yılında ise tek başına iktidar olmuştur. Daha sonra 12 Eylül 1980 hükümet darbesinden sonra kurulan Doğru Yol Partisi (DYP) her ne kadar AP’nin devamı olduğunu söylese dahi halk, ikinci bir mağduriyetin yaşandığına inanmamış ve DYP kadrolarına şüpheyle bakmıştır. Bu nedenle 3 Kasım 1983’te yapılan genel seçimde ANAP’ın tek başına iktidar olmasını, halkın yaşanan bu mağduriyeti üçüncü defa kabul etmek istememesine ve sistemin değişmesini istemesine yorumlamak gerekir. Bu yüzden ANAP, kendini şu üç ilke üzerinde tanımlamıştır:

1. Düşünce hürriyeti,
2. Din ve vicdan hürriyeti,
3. Teşebbüs hürriyeti (Güzel, 2008: 27).

Özal, tıpkı Demirel gibi büyük bir kesimin referans noktası olmuştur. Eğer DP bir ağacın gövdesine benzetilirse bu sağ yelpazede yer alan AP, DYP

ve ANAP gibi partiler bu gövdenin muhtelif tarihlerde ortaya çıkan birer dalıdır. Özal ve Demirel arasındaki kavgayı ise bu dalların kısalığına ve uzunluğuna ya da birbirlerinin önüne geçmek istediğine bağlamak gerekir. Bu nedenle Özal, 6 Eylül 1987 tarihinde halk oylamasıyla yakalamış olduğu ivmeyi oya çevirmek ve eski liderlerin siyasete yeniden girmelerini engellemek için erken genel seçim yapma kararı almıştır. 29 Kasım 1987’de yapılan milletvekili genel seçimlerinde ANAP tek başına iktidar, SHP ikinci ve DYP ise üçüncü parti olmuştur (Ahmad, 2002: 232).

Aynı tarihlerde Amerika’da Reaganizm ve İngiltere’de ise Thatcherizm liberal muhafazakârlığı temsil ederek yükselişe geçmiştir. Bu yükselişe paralel bir biçimde otorite ve iktidarın kaynağı olma gerçeği de ortaya çıkmıştır. 1983 yılında başlayan Özal neoliberalizmi ise Türkiye’nin siyasal ve entelektüel manzarasını yeniden şekillendirmiştir (Yavuz, 2005: 9). Çünkü Özal izleyeceği neoliberal politikalarla Türkiye’de yaşayan insanların bünyesinde Anadolu’nun geleneksel muhafazakâr öğelerini ifade eden Müslüman kimliği üzerinde Avrupa ile entegre olmasını arzulamıştır. Bunun için de Türkiye’nin evvela ekonomik açıdan refah toplumu olması için çaba sarf etmiştir. Ancak partinin 1987 yılından itibaren başarısızlığa doğru gitmesinin asıl nedeni onu iktidara getiren orta sınıfın ekonomik açıdan mutlu olamaması ve güvenlik konusunda da kendini halka yeniden test ettirmeye mahkûm bırakması ifade edilebilir.

ANAP, toplumsal sorunların çözümünde şiddet faktöründen ziyade uzlaşmayı esas almıştır. Bu yaklaşımı ile radikal hareketlere karşı daha demokratik ve hukuk kuralları içinde hareket etmeyi kabul etmiştir. Bununla da liberal değerlerle İslami muhafazakâr değerleri birleştirerek belli bir ideolojiden uzak kalmayı tercih etmiştir. Çünkü Özal, mevcut durum üzerinde bir iyileştirme ve geliştirme gerçekleştirilmeyi düşünmüştür. Ayrıca modern değerleri geleneksel değerlerle birleştirmesi Türk siyasi hayatında önemli bir kırılma yaratmıştır. Bunların altında yatan nedenlerden birisi de Özal’ın kendisini ve partisini bir hizmet partisi olarak tanımlamasıdır (Turgut, 1986: 164). ANAP, merkez sağda yer alan ve muhafazakârlığı benimseyen partiler arasında, tüzük ve programında muhafazakârlığı tanımlama çalışmalarına başlayan ilk partidir. Diğer merkez sağ partiler muhafazakârlık yerine milli ve

manevi değerler kavramını kullanmışlardır. Özal'ın 1989'da cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Mesut Yılmaz'la birlikte partinin sembolü olan dört eğilim terkedilmiş ANAP'ta milliyetçi ve muhafazakâr kimlikten ziyade liberalizm öne çıkmıştır. Parti içinde ılımlılar olarak adlandırılan liberaller, selametçiler olarak adlandırılan dindarlar ve hareketçiler olarak adlandırılan milliyetçiler olmak üzere gruplar yer almıştır. ANAP'ın milliyetçi ve muhafazakâr sembol ve söylemleri kısa zaman içinde en iyi kullanan merkez sağ parti olmuştur (Mert, 2001-2002: 152).

Özal'ın ekonomik politikalarından beslenen evvela küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) daha sonra Kayseri, Konya, Denizli ve Gaziantep başta olmak üzere birçok kentte kümelenen ve "Anadolu kaplanları" olarak adlandırılan bu girişimci kesim bazı kentlerin "küreselleşmesinde" önemli roller oynamıştır. Bunun sonucunda "İstikbal Köklerde" sözünü misyon edinen Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) 5 Mayıs 1990 yılında kurulmuştur (Vardan, 2012: 62). Kendisiyle görüşülen MÜSİAD Van Şube Başkanı Ferit Baş, "MÜSİAD'ı hiçbir parti, cemaat, tarikat ve benzeri yapıya dâhil etmemekte ve sözünü ettiği kesimlerin hiçbirisinin arka bahçesi olmadıklarını söylemektedir. Gücünü Anadolu insanının sermayesinden aldıkları için kendilerine Anadolu Kaplanları denilmiştir. Ona göre MÜSİAD'a üye olmanın asgari dört şartı bulunmaktadır:

1. Geçmişinde hiçbir şaibe olmayacak,
2. Kazancını doğru ve kanunların öngördüğü şekilde yapacak,
3. Grupları ve kesimleri aldatmayacak bunu da yaşam tarzı olarak kabul edecek,
4. MÜSİAD'ın sahip olduğu "dünya algısı"na sahip olacak. (Kişisel görüşme, Van).

Anadolu Kaplanlarının devamını 2005 yılında kurulan Tüm Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜMSİAD) takip etmiştir. Böylece 1980'li yıllardan itibaren kurulan "Anadolu Kaplanları" ile piyasa rekabetinin kurumsallaşması tercih edilmiştir. Çünkü Anadolu Kaplanları'nın kurduğu işletmeler daha az katı, çalışanlar ve yönetim arasındaki bağlantı daha kişiseldi. Başarının merkezinde sosyal güven, dayanışma ve sadakat gelmekteydi. Cemaat bağlarının üretimine dayalı ortak kültür, dini ağırlar ve benzeri hasletler an-

laşmazlıkları azaltmakta ve ekonomik faaliyetleri hızlandırmaktadır (Yavuz, 2005: 125). Yavuz’a göre MÜSİAD’ın temsilciliğini yaptığı yeni burjuvazi üç ilkeyi savunuyordu:

- 1.Dinsel ve sosyal alanda muhafazakâr olmak,
- 2.Ekonomik arenada liberal olmak,
- 3.Özel girişimci olmak.

Özal, icra ettiği siyasetiyle Demirel’den ziyade Menderes’e daha yakındır. Bunun yanında aldığı eğitim ve dünyayı algılama konusunda da Menderes ve Demirel’den farklı olarak daha kentlidir. Partiler konusundaki farka gelince kendisiyle görüşülen dönemin AKP Diyarbakır Eski İl Başkanlarından Avukat Baki Aksoy’a “1950 yılında iktidara gelen DP-AP-DYP, ANAP ve MSP-RP-FP gibi partilerle AKP arasında temel farklar nelerdir? Sorusuna, “Partisinin daha çok DP ve ANAP’a ve az oranda da MSP çizgisi ile örtüştüğünü” söylemektedir (Kişisel görüşme, Diyarbakır). Bu yaklaşımı doğrular mahiyette Özbudun, “DP’den ANAP’a kadar, Türkiye’deki bütün merkez sağ partiler, liberal ve muhafazakâr değerleri birleştirmeye çalışırken, hiçbir zaman katı ve tutarlı bir ideoloji geliştirmeyi amaçlamamışlardır” demektedir (Özbudun ve Hale, 2010: 67).

5.Recep Tayyip Erdoğan Liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi: “Muhafazakâr Demokrati”

3 Kasım 2002’de o güne kadar uygulanmakta olan yüzde 10’luk ülke barajlı ve D’Hondt sisteminin uygulandığı seçimle Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) “Yeter Karar Milletindir” çıkışıyla “sessiz devrim” yaparak tek başına iktidar olmuştur. Seçime 23 parti katılmış seçmen bu seçimde CHP’nin dışında o gün koalisyon hükümetini oluşturan Demokratik Sol Parti (DSP), Anavatan Partisi (ANAP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) başta olmak üzere 21 partiyi TBMM’nin dışında bırakmıştır. AKP’nin “muhafazakâr demokrat” kimliğiyle ortaya çıkmasına ve iktidar olmasına birçok neden kaynaklık etmekle beraber üç neden ciddi manada etkili olmuştur.

Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 12 Eylül 1980’de gerçekleştirdiği hükümet darbesine tepki duyan halk, 1983 yılında Anavatan Partisi’ni iktidara getirmiş ve başbakan Özal’la gönül ittifakı kurmuştur. Dünya ile entegre olmak, pa-

zar ekonomisine dahil olmak ve muhafazakâr hayat tarzını teoride ve pratikte yaşamak temel hedefleri olmuştur. 1950’li yıllardan itibaren köyden kente başlayan göç Özal iktidarı ile beraber artarak devam etmiş ve bu eğilim 1990’lı yıllarda zirveye çıkmıştır. Kente göç eden kitle içinde yer alan ve sonradan “kent dindarları” olarak adlandırılan bu insanlar şehirlerin bazı çeperlerinde kendilerine uygun yaşam alanları inşa etmişlerdir. Bunların öncülüğünü iktidara yakın iş adamlarından ziyade “Anadolu kaplanları”ndan oluşan “Anadolu sermayesi” yapmıştır. Necmettin Erbakan’ın 28 Haziran 1996 tarihinde başbakan olması ise 1970’li yıllardan itibaren görünür olmaya başlayan bu kesimleri daha da güçlü kılmıştır. Çünkü o güne kadar ekonomik ve toplumsal adaletsizliğin mağduru olan bu kesim Erbakan tarafından “İslami ve otantik millî değerlerin taşıyıcısı olarak sunulmuştur” (Yankaya, 2013: 54). Ama kurucu elitlerin buna cevabı çok sert olmuş ve 28 Şubat 1997’de yaşatılan “post modern darbe” ile Erbakan’ın başında bulunduğu hükümet dağıtılmıştır. Halkın bu kurucu elit ve bileşenlerine duyduğu öfke, AKP’nin 2002 tarihinde güçlü bir şekilde iktidara gelmesinde “birinci neden” olmuştur.

17 Ağustos 1999’da İstanbul, Sakarya ve Kocaeli illerinde yaşanan deprem “ikinci neden”dir. Çünkü depremden hemen sonra hükümet organize olamamış ve halkın sorunlarını çözememiştir. ANAP İstanbul Milletvekillerinden Emre Kocaoğlu’nun da belirttiği gibi dönemin Başbakanı Ecevit, “Bütün tarihi kişiliğine ve üstün şahsi meziyetlerine rağmen, krizi yönetecek dinamizmden yoksundu. Yaşlıydı, hastaydı. Depremden sonra, bölgeyle telefon bağlantısı kuramadığından şikâyet etmişti. Oysa ondan beklenen şikâyet etmesi değil, çare bulmasıydı” (Kocaoğlu, 2003: 81). “Üçüncü neden” ise 9 Kasım 2000’de yaşanan ekonomik krizdir. Çünkü bu krizle birlikte kısa vadeli faizler artmaya başlamış, tahvil-bono ve hisse senedi fiyatlarında ise ani düşüşler gözlenmiştir. Yabancı sermaye ülkeyi terk etmeye başlamış bu da insanların işsiz kalmasına neden olmuştur. 19 Şubat 2001’de yapılan Millî Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in Başbakan Bülent Ecevit’e anayasa kitapçığını fırlatması ile siyasi kriz başlamış bu da ikinci ekonomik krizi tetiklemiştir. Başbakan Ecevit’in başında bulunduğu koalisyon hükümetinin ekonomiyi yö-

netememesi sonucu ortaya çıkan bunalıma halk tepki göstermiş bu da AKP iktidarına zemin hazırlamıştır.

Bu üç nedenle birlikte mevcut siyasi partilere duyulan güvensizliğin geçmiş dönemde yaşanan mağduriyetlerle birleşmesi AKP’nin evvela kurulmasına sonra da iktidara gelmesine neden olmuştur. Çünkü ekonomide yaşanan deprem Başbakan Ecevit’in başında bulunduğu başta DSP olmak üzere koalisyonun iki ortağı MHP ve ANAP’ın başarısızlığı koalisyon hükümetinin sonunu getirdiği gibi muhalefette bulunan Fazilet Partisi (FP) ile Doğru Yol Partisi’ni (DYP) de işlevsiz kılmıştır. Kendisiyle görüşülen gazeteci ve aynı zamanda iş kadını Deniz Baş’a “Neden halk 2002 yılından itibaren AKP’yi tercih etti?” Sorusuna “İlk yıllarda Ecevit Hükümeti zamanında yaşadığımız ekonomik krizler beni fazlasıyla etkiledi. Ayrıca sosyal ve kültürel haklar konusundaki beklentiler beni AKP’yi tercih etmeye mahkûm etti” demektedir (Kişisel görüşme, Van). DSP ve bileşenlerinin yaşattığı boşluğu kısa süre sonra 3 Kasım 2002’de iktidara gelen AKP tamamlamıştır. Bunu 22 Temmuz 2007 ve 12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçimlerde kazanılan başarılar takip etmiştir. Örneğin 2011 tarihinde Van’da yaşanan depremin ikinci günü Başbakan Erdoğan, deprem bölgesine gitmiş ve başında bulunduğu hükümet üyeleriyle depremle yakından ilgilenmiştir. Bununla yetinmemiş depremden sonra ikinci defa Van’a gelmiş ve yapmış olduğu konuşmada “Van’ı yeniden inşa edeceğiz. Hiçbir gücün birliğimize zarar vermesine ve bizleri ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan bölmesine izin vermeyeceğiz” demiştir⁹. Bu da AKP hükümetinin toplumla bütünleşme sürecini başarıyla yürütmesine katkı sunmuş ve hükümete olan güveni artırmıştır.

AKP’nin bu başarısını Türkiye’nin siyasi tarihinde daha önce 1950, 1954 ve 1957 yıllarında arka arkaya kazanan sadece DP olmuştur. AKP, bu başarılarını daha sonra yapılan diğer genel ve yerel seçimleri de kazanarak sürdürmüştür. O’nun bu şekilde başarılı olmasında etkili olan en önemli faktörlerden biri savunduğu “muhafazakâr demokrat” kimlik olmuştur. Özipek, AKP’nin kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlama ve bu

⁹ “Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın 26 Ekim 2011 tarihinde Van Şehir Stadyumu’ndaki konuşması.”

kimliğin içini doldurma çabasını hem muhafazakârlık ve hem de genel olarak siyasi kimliklerin Batılı anlamlarıyla rafine hale gelmeye başlaması açısından bir gelişme olarak değerlendirmektedir (Özipek, 2003: 81-82). Cumhuriyetin ilanı ile beraber ortaya çıkan kurucu elitler, muhafazakâr demokrat kimliğin gelişmesine müsaade etmemiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra mecliste “İkinci grup” milletvekillerinin içinde yer aldığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) buna örnek verilebilir (Mardin, 2004: 59). TCF, kurulduğu tarihte kurucu elitlerin etrafında oluşan küçük burjuva radikalizmine karşı çıkmıştır. Bu duruşu kapatılmasına neden olsa bile “TCF’nin liberal ve demokratik ilkelerinin akılcı bir sonucu olduğu da kuşku götürmez” (Zürcher, 2013: 142).

Başbakan Erdoğan, AKP’nin siyasi kimliğini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlamaktadır. Ona göre AKP, kendi düşünce geleneğimizden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amacındadır (Erdoğan, 2004: 11). AKP, Millî Nizam Partisi ile başlayan Fazilet Partisi’ne kadar devam eden “siyasal İslam’ı, muhafazakâr demokrasiye” dönüştürmek amacını gütmüştür. Bu da sonuçta onun siyasi etiket olarak klasik düzlemde Müslümanlık yerine diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi dindarlığı kabul eden bir muhafazakârlık olmuştur. Buna İslami burjuvazi katkı sunmuştur. Demokrasi mücadelesinin verildiği Avrupa ülkeleri başta olmak üzere bütün ülkelerde muhafazakâr ve sosyal demokrat bloklar var olmuştur. Muhafazakâr ve liberal unsurları barındıran klasik sağ partiler ise bunu yapamadıkları için dindarlığın uzağına düşmüşler ve liberal fikirleri deeledikleri için 1990’lı yıllardan itibaren Kemalist milliyetçiliğe yönelmişlerdir.

Kendisiyle görüşme yapılan dönemin AKP Van Eski İl Başkanlarından Abdullah Aras, partisinin “muhafazakâr demokrat” kimliğini şöyle tanımlamaktadır: “Partimiz muhafazakâr bir partidir. Eğer bu kadar yüksek oy aldıysak bunda kendini muhafazakâr olarak tanımlayan insanların emeği inkâr edilemez. Türkiye’de yaşayan insanların büyük bir kesimi kendini Müslüman olarak tanımlar. Ama aynı zamanda demokratik taleplere de sahip bir toplumuz. Hem muhafazakârlığı ve hem de demokrattığı birlikte içselleştiren ve sentezini yapan bir partiyiz. Eğer partimiz sadece demokrasi-

yi veya sadece muhafazakârlığı ön plana çıkarmış olsaydı bu kadar başarılı olamazdı. Her seçimde oyumuzu artırmamızın nedeni kendilerini hem muhafazakâr ve hem de demokrat tanımlayan insanların partimizde bulmaları ve kendilerini partimiz üzerinden tanımlamalarıdır” demektir (Kişisel görüşme, Van). Bu açıdan bakıldığı zaman Akdoğan’a göre AKP’nin geliştirmeye çalıştığı muhafazakâr demokrat siyasal kimliğin parametreleri arasında “siyaset alanı uzlaşma kültürüne dayanır; toplumsal alandaki farklılıkların siyasal alanda dile gelmesi ancak siyasal alanın uzlaşması temelinde kurulmasıyla mümkündür” esasına dayanmaktadır (Akdoğan, 2010: 61). Çünkü muhafazakâr demokratlık halk egemenliğine dayanır. Meşruiyet kaynağını anayasa ile evrensel normlardan alır.

Avukat Ekrem Kutlu ise AKP’yi “Pragmatist ve oportünist bir parti olarak tanımlamaktadır”. O’na göre “Sosyal demokrat bir partiden Türkiye ölçeğinde bir kadın başbakanın çıkması gerekirken, Tansu Çiller örneğinde olduğu gibi daha çok köylü tabakaya hitap eden Doğru Yol Partisi’nden (DYP) kadın başbakanın çıkması Türkiye’nin yaşadığı değerler karmaşası ile ilgilidir. Bu sonucu biraz da “Asya tipi” topluma bağlamak gerekir” demektir (Kişisel görüşme, Van). AKP, kendini değişen şartlara çok çabuk bir şekilde adapte edebilmiştir. Örneğin 2002 yılında iktidara gelmesiyle birlikte din devleti özlemi içinde olduğuna dair vurgu yapmamıştır. Diğer merkez sağ partilerde olduğu gibi bu partide de ilk yıllarda pragmatizm, bireyci toplum anlayışı ve çıkarlar egemen olmamıştır. Ama muhafazakârlığı zaman zaman Amerikanvari tarzda algılamıştır. Demokrasi algısını dinî özgürlükler üzerinde inşa etmiştir. Bu bağlamda AKP, gerek İslamcılığın kurucu kavramlarından ümmet kavramı ve gerekse de dost düşman ayrımı konusunda İslamcı gelenekten bir kopuşu ifade etmektedir. Ayrıca İslami hassasiyetleri ağır basan kişilerin oluşturduğu, ulusal popüler bir pozisyona oynayan sağ-muhafazakâr bir partidir (Yılmaz, 2004: 617).

AKP savunduğu muhafazakâr demokrat kimliği ile kendisini siyasal İslamcı çizgiden farklılaştırması yaklaşımı Erdoğan’ın “millî görüş gömleğini çıkardık” söylemi ile örtüşmektedir. Ancak siyasi anlamda İslamcılıktan kopan parti eliti için muhafazakâr demokratlık hem günlük hayatta dinî değerlere duyarlı toplum kesimlerine yönelik bir çağrı ve hem de içinden çıkılan

ocağa ihanet etmeden farklı bir kulvarda yeni bir açılım yapma imkânı sunmuştur (Akgün, 2006: 26). Bu konuda kendisiyle görüşülen Fazilet Partisi Van Eski Milletvekillerinden Fethullah Erbaş, “AKP’lilerin kendilerini inkâr ettiklerini, gömleklerini çıkardıklarını ve Erdoğan’ın kendisine “reis” demesinin nedeninin bu olduğunu söylemektedir” (Kişisel görüşme, Van). Sonuçta AKP’nin bu açılımı gerçekleştirmesinde daha önce inşa edilen “İslami burjuvazi” etkili rol oynamıştır. Yeni Türkiye ise bunun sonucunda gerçekleşmiştir.

5.1.İslami Burjuvazi

Türkiye’de “modern yoksulluk” süreci 1980’li yıllardan itibaren başlamış ve dört aşamalı olmuştur. Birincisi, köyden kentlere çalışmak amacıyla göç eden insanların geride bıraktıkları toprakları ve onların aile fertleri arasındaki ilişkilerinde meydana gelen değişikliklerden kaynaklı yoksulluktur. İkincisi, işgücü piyasasındaki birincil katmana tekabül eden formel sektörler ile ikincil katman olarak ele alınan yani kırdan kente göç edenlerin, formel sektördeki kısıtlı iş olanaklarından faydalanamaması nedeniyle yaşamını sürdürmek için yürüttüğü ekonomik faaliyetleri tanımlamak olan enformel sektörler (Aydın, 2009: 12-13) arasındaki ayrımın belirsiz olmasıdır. Üçüncüsü, ailenin geçirdiği dönüşümlere dayalı olarak geleneksel büyük aileden çekirdek aileye geçiş sürecidir. Dördüncüsü ise devlet ve toplum ilişkilerinin enformel niteliğinin bozulmasına bağlı olarak tek parti döneminden başlayan ve 1980’lere kadar devam eden siyasi otoritenin bireye sağladığı fırsatlar alanının ciddi biçimde daralmasıdır (Buğra, 2018: 19). Sistemden kaynaklanan bu açmaz Anadolu’da yaşayan bütün kesimleri ciddi manada mağdur etmiş ve dindar kesimin içinde yer aldığı İslami burjuvazinin yer altına yuvalanmasına neden olmuştur. İslam, Müslümanların hayatına yön veren en önemli dinamiklerden birisidir. Gerek kişiliğin ve gerekse de ideolojinin belirlenmesinde İslam ciddi bir rol oynamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile beraber İslam, modernleşmeye engel görüldüğü için pratik hayatın dışında tutulmuştur. Yaşanması istenilen din ise yeni devletin kontrolünde tutulduğu için muhafazakâr kesimin buna tepkisi bu nedenle sert olmuştur.

Bu süreçte muhafazakâr kesim yanlarına bütün cemaat ve tarikatlarla birlikte orta ve alt sınıfları da almış ve siyasi arenadaki değişimi süratli bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu durum ortak paydası muhafazakârlık olan kitleye yenedünya düzeni içinde daha çok zenginleşmeyi yakalama şansı vermiştir. AKP, bu tarihten itibaren Türkiye’nin değişen ekonomik ve toplumsal şartlarında yükselen “yeni elit”lerin temsilcisi olmuştur. Çünkü demokrasinin gelişmesinin en önemli parametresi toplumdaki köylülüğün azaltılması buna karşılık kentleşme oranının artmasıdır. Bu da orta sınıfın oluşmasıdır. AKP ile ortaya çıkan tablo “İslami burjuvazi”nin veya “dindar orta sınıf”ın görünür olmasıdır. AKP, Türkiye’de hızla büyüyen bu sınıfın ortaya çıkmasına katkı sunmuştur (Yankaya, 2013: 14). Bunun için de gerek doğuda ve gerekse taşrada büyük bir eğitim ve üretim hamlesi başlatmıştır. Okullar önem kazanmaya başlamış ve eğitim en büyük ikbal kapısı olarak görülmüştür. Cumhuriyet tarihi boyunca sisteme dâhil edilemeyen kesimler sisteme dâhil olmak için bütün varlığını çocuklarını okutmak için seferber etmeye başlamıştır. Anadolu köylüsü yaşatılan değişimi de arkasına alarak oluşturulan bu yeni sınıfa dâhil olmuştur. Kemalist seçkinlerin yıllardan beri dışladığı ve kırsal kesimde yaşatmaya mahkûm ettiği insanlar şehirlere göç etmiştir. Kenar mahallelerde yaşam alanları bulan bu insanlar zamanla zenginleşerek kentli burjuvaziyi oluşturmuştur. Bu geçiş oluşumu itibariyle Fransa’da burjuvazinin sisteme egemen olma süreciyle de paralellik arz etmektedir. Bu kesim aynı zamanda kendi aralarında ekonomik ve sosyal arenada bağlantılar kurmuştur. Kentlerde oluşan bu “İslami burjuvazi” AKP’de lokomotif vazifesi görmüş ve yeni Türkiye’yi inşa etmeye başlamıştır. AKP Van Eski Milletvekili Mustafa Bilici’ye bu konuda partisinin gelecek adına kendisini nasıl konumlandığına yönelik soruya “2023’te ihracatı 500 bin doları bulan bir ülkeyi hayal ediyoruz. Dünyada ekonomisi en büyük ilk 10 ülke olmayı hesaplıyoruz. İnsan hak ve hürriyetleri noktasında sıkıntıların olmadığı bir ülke istiyoruz. Batı standartlarının üstünde bir demokrasimiz olacak. Yıllarca batıya hükmeden bir imparatorluğun çocuklarıyız” demektedir (Kişisel görüşme, Van). Mülakat yapıldığı zaman AKP’den siyaset yapan milletvekilinin daha sonra partisinden istifa ederek

başka partiyi tercih etmesi muhafazakâr demokrat kimliğin kendi içinde paradoksları da ihtiva ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Devletin koruması altında büyüyen İslami burjuvazinin en büyük açmazı ise bu koruma kalkanından ne zaman kurtulacağına dair tarih verememesidir. Çünkü bunun en büyük göstergesi İslami burjuvaziye oluşturan kentli dindarların yanı sıra İslami cemaat ve tarikatların bir kısmı AKP iktidarı boyunca kendilerine sunulan ekonomik imkânları dar bir çerçevede kullanmışlardır. Bu da onları ekonomik açıdan büyüttüğü kadar dünyevileştirmiştir. Kendisiyle görüşülen akademisyenlerden Hüsnü Kapu bunu doğrulamakta ve “Kalitesizliğin AKP’de olduğu gibi diğer bütün dini grup ve cemaatlerde olduğunu örneğin dini cemaat ve tarikatların ilişkilerini ekonomi üzerinde kurduğunu ve başkalarına adeta yaşama hakkı tanımadığından söz etmektedir” (Kişisel görüşme, Kars).

5.2.Yeni Türkiye

AKP’nin 3 Kasım 2002’te yapılan genel seçimle iktidara gelmesi DP’nin 14 Mayıs 1954’te tek başına iktidara gelmesine benzemektedir. Bu nedenle onun bu başarısı Şerif Mardin’in ifadesiyle çevrenin merkez üzerindeki zaferini simgelemektedir¹⁰. Çünkü o güne kadar askeri-bürokrat elitler ile taşra arasında ortaya çıkan gerilim esas olarak modernleşme sürecinin getirdiği birtakım yaptırımların ve gerekliliklerin benimsenmesi noktasında yaşanmıştır. Böylece iktidara gelen AKP’nin Türk siyasal hayatına kattığı en önemli değer Osmanlı’nın son dönemlerinden bu yana Türk siyasetine damgasını vuran merkez elitlerinin yerine çevre elitlerinin geçmesi sürecini başlatmasıdır. Onun çevreden merkeze başlattığı iktidar yürüyüşü zamanla Wallerstein’in sözünü ettiği “yarı çevre”yi aşarak merkeze tamimiyle yerleşmesine neden olmuştur (Kaya, 2005: 38).

¹⁰ Şerif Mardin, bu kavramı Türkiye özeline uygulayan sosyologdur. (Şerif Mardin, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, Der: M. Türköne, T. Önder, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.34-52). Mardin’den öncede İdris Küçükömer, Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması ile Sencer Divitçioğlu’nun savunduğu Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tartışmalarını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ama tüm bunlara rağmen bu kavramın ilk kullanan Edwar Shils’dir.(Shils, Edward (2002), “Merkez ve Çevre”, Çev.: Yusuf Ziya Çelikkaya, Türkiye Günlüğü (70):86-96).

Siyasetteki kalıcı başarı “Yeni Türkiye” dönemini başlatmıştır. Bu nedenle tek bayrak, tek vatan, tek millet ve tek devlet mottolarıyla beraber Yeni Türkiye üç parçalıdır: AKP ve bileşenlerinin yer aldığı ve kamuoyuna da “cumhur ittifakı” olarak tanıtılan kesim “Birinci Türkiye’yi meydana getirmektedir. Bu kesim kendini milliyetçi ve muhafazakâr olarak tanımlamaktadır. “İkinci Türkiye”, CHP ve bileşenlerini kapsamakta ve kamuoyunda da “millet ittifakı” olarak bilinen kesimdir. “Üçüncü Türkiye” ise eski Türkiye’nin çocukları ile Halkın Demokrasi Partisi (HDP) ve bileşenlerinin meydana getirdiği Türkiye’dir. Bunlar da Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi’nin 25 Kasım 2012 tarihinde Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi’ni (HEDEP) kurmaları ile neticelenmiştir.

AKP iktidarı ile beraber siyasal anlamda merkeze yerleşen çevre, bunu kültürel alana taşımaktan ziyade sadece “siyasal iktidar” ile sınırlı tutmuştur. Boş bıraktığı kültürel alanı ise devlet aygıtlarıyla doldurma yoluna gitmiştir. Bu da ona sonuçta popülerleşme getirmiştir. Bu popülerleşme ise çevrenin sivil karakterli “kültürel mücadelesi”nin değerini ve gücünü zayıflatmıştır. Hakikatte ise çevre, merkeze ancak “sivil kültür” aygıtlarıyla dönebilir. Çünkü kültür köklü bir geleneğe sahiptir. Önemli olan kendisiyle kültürü arasındaki engellerin kaldırılması ve “kültürel sermaye”nin oluşmasına imkân tanınmasıdır. Cumhuriyetin ilanından sonra başlayan merkezden kopuş 1950’den itibaren iktidara gelen DP tarafından durdurulmuştur. Çünkü bu tarihten itibaren muhafazakâr kesimin merkeze yerleşmeye yönelik iktidar yürüyüşü başlamış ve DP’nin devamcısı olan AP ve bileşenleri tarafından da sürdürülmüştür. Bu yürüyüş 1983 tarihinde Başbakan Özal sayesinde 1993 yılına kadar devam etmiştir. AKP’nin iktidara gelmesiyle bu yürüyüş devam etmiş ve 2014 tarihinde zirveye ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren modernliğin özneyi özerkleştirmesi ve AKP’nin de özerkleşen bu “özne” ile bütünleşmesi süreci “merkez-çevre” tartışmalarını anlamsızlaştırmıştır. Çünkü merkez olan dünün çevresi, kendi içinde yeni bir çevrenin oluşumuna izin vermemiştir. Türkiye bağlamında düşünüldüğünde “merkez-çevre” tartışmaları anlamsızlaşmıştır. AKP iktidarı cumhuriyet ideolojisini yeniden yaşatma girişimlerine karşı geliştirilen sivilleşme ağırlıklı “Yeni Türkiye” yaklaşımını hedefe koymuştur (Schmid, 2017: 81-82). Bununla da eko-

nomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın bir bütün olarak sağlanması hedeflenmiştir. 2003 tarihine kadar merkez-çevre ayrımında çevreyi temsil eden AKP, yaptığı girişimlerle bu süreci tamamlamış ve 10 Ağustos 2014'te Recep Tayyip Erdoğan %51,8 oy alarak 12. cumhurbaşkanı olmuştur. Merkez-çevre, çevreyi yok ederek bunun yerine “post-AKP dönemi”ni (gerçek AKP dönemi) başlatmıştır. Bu da beraberinde sistem değişikliği tartışmalarını başlatmış amaç olarak da parlamenter sistem yerine başkanlık sistemini inşa etmek olmuştur.

Post-AKP dönemi, muhafazakâr kesimin kendini en rahat hissettiği dönemdir. Örneğin demokratikleşme paketi içinde yer alan “kamuda başörtüsü serbestliği” 2013 tarihinde başlamıştır. Ayrıca Nursi'nin üçüncü isteği olan risalelerinin basımını kendisi görmese bile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2014 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bunu tamamlayıcı mahiyette İslam'ın “fetr-i sadık”ı (İslam'ın yeniden dünyaya hâkim olması ve insanlığı aydınlatmaya başlaması) olan ve 24 Kasım 1934 tarihinden beri ibadete kapatılan Ayasofya Müzesi'nin tekrar camii hüviyeti kazanmasını ihtiva eden ikinci isteği de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın onayı ile 24 Temmuz 2020'de ibadete açılarak gerçekleştirilmiştir. Bu sonuç aynı zamanda başta Necip Fazıl Kısakürek olmak üzere muhafazakâr kesimi oluşturan bütün dinî grup ve cemaatlerin de isteği olmuştur.

6. Sonuçlar

Türkiye'de demokrasisinin doğum tarihi sessiz yığınların “Yeter Söz Milletindir” çıkışıyla 14 Mayıs 1950 tarihinde DP'nin iktidara gelmesiyle değişmeye başlamıştır. Bu tarih Türkiye'de hem toplumsal ve hem de siyasal değişimin başladığı tarihtir. DP iktidarı ile birlikte CHP'nin 27 yıl içinde oluşturmuş olduğu “tek parti muhafazakârlığı” siyasal olarak yıkılmıştır.

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan seçimde AP iktidar olmuş ve Demirel, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 12. Başbakanı olmuştur. Bu sonuç AP'nin başında bulunan Demirel'in DP çizgisinin tek mirasçısı olduğunu göstermektedir. Bunun dışında AP, liberal muhafazakâr kimlikle bireyden önce devletin laik olması gerektiğini savunmuştur. Dini laiklikle beraber saygın

bir kurum olarak kabul etmiş ve kişisel dindarlık duruşu sol akımlara karşı panzehir olarak değerlendirmiştir.

AP, izlediği politikalarla çift söylem geliştirmiştir. Birincisi, İslam’la çatışmadığı gibi laiklik, kapitalist gelişme ve modernizasyon politikalarıyla da çatışmamıştır. Bu resmi söylemdir. İkinci söylem ise halka yönelik söylemi olmuş ve bununla da kişilerin dini inançlarına dair ılımlı bir yol izlenmiştir.

Özal, izlediği neoliberal politikalarla Türkiye’nin değişimini ve dönüşümünü amaç edinmiştir. Onun bu düşüncesini ifade edebilecek kavram “transformasyon”dur. Özal, muhafazakâr kesimi her zaman desteklemiştir. Bunun için de mühendislik formasyonu ile maneviyatı birleştirebilmiştir. Milliyetçi ve dini oluşumlarla yakın ilişki içinde olmuştur. ANAP kendisini teşebbüs hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ile fikir ve düşünce hürriyeti üzerinde konumlandırmıştır. Kendisinden sonra AKP’nin iktidar araçlarından biri olan İslami burjuvazinin yeni Türkiye’de inşa edilmesinde temel rolü oynamıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi ile kendisinden önce milli görüş çizgisinde siyaset yapan partiler arasında ideolojik görüş farkı bulunmaktadır. Türkiye’nin ekonomik kalkınmışlığına ciddi manada katkı sunan AKP iktidarı, İslami burjuvaziye kapsayan bir dindar orta sınıfın oluşturulmasına ciddi katkı sunmuştur. Yapılan değişim bu dindar orta sınıfın içinde ve dışında da süratli bir şekilde Anadolu’da dünyevileşen yeni bir kesimin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünyevileşen bu kesim muhafazakâr demokrat kimliğe bugün zarar vermeye başlamıştır. Bu da Türkiye’de sağ partilerin kendilerini tanımlamak için uygun görebilecekleri kavramın “liberal muhafazakârlık” olacağını zorunlu kılmaktadır.

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi başarısızlıkla neticelenmiştir. Bu girişimi toplum lehine başarıya çeviren ise AKP iktidarının gerçekleştirdiği toplumsal değişim hareketi olmuştur. Bununla da başta 27 Mayıs hükümet darbesi olmak üzere o güne kadar yapılan bütün diğer darbe ve ara rejim süreçlerinin de rövanşı alınmıştır. Bu sonuç toplum için pozitif bir katkıdır.

Kaynakça

- Acar**, Tuncer (1991), *Özal Dönemi ve Çankaya Metodolojisi*, İzmir: Doğruluk Matbaacılık Yayınları.
- Ahmad**, Feroz (2002), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ağaoğlu**, Samet (2003), *Arkadaşım Menderes*, İstanbul: Alkım Yayınları.
- Akdoğan**, Yalçın (2010), *Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı*, [(eds.) H. Yavuz (2010), *AK PARTİ Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi] içinde, 59-95.
- Akgün**, Birol (2006), *Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset Geleneği ve Ak Parti*. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2 (9-10), 23-37.
- Alican**, Ekrem (2021), *Günlükler 1956-1966*, İstanbul: YKY.
- Akşin**, Sina ve diğerleri (2005), *Yakınçağ Türkiye Tarihi I (1908-1980)*, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Aktaş**, Salih (1989), *Adalet Partisi ve İdeolojisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı.
- Anavatan Partisi Programı**- Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyanamesi- Hükümet Program. (1983), Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Arcayürek**, Cüneyt (1984), *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar (1960-1965)*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Aslandaş**, A. ve B. **Bıçakçı** (1995), *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydemir**, Şevket Süreyya (1999). *Menderes'in Dramı*, İstanbul: Remzi Yayınları.
- Aydın**, Erdal (2009), *Formel ve Enformel Sektör Ücret Farklılıkları: Katmanlı İşgücü Piyasası Kuramının Türkiye Emek Piyasasına Uygulanması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.

- Ayvazoğlu**, Beşir (2003), Türk Muhafazakârlığının Kültürel Kuruluşu, [(eds.) A. Çiğdem (2003), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık], içinde, 509-532.
- Balcı**, Meral (2015), Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Başgil**, Ali Fuat (1962), La Révolution Militaire de 1960 en Turquie (Ses origines), Paris: Perret- Gentil.
- Birand** ve diğerleri (1991). Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bora**, Tanıl (2005), Turgut Özal, [(eds.) M. Yılmaz (2005), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm], içinde, 589-601.
- Buğra**, Ayşe (2018), Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel**, Süleyman (1977), Büyük Türkiye, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Demirel**, Tanel (2004), Türkiye’de Merkez Sağ ve Muhafazakârlık. Liberal Düşünce, (Bahar 2004) Yıl: 9, Sayı: 34.
- Demirel**, Tanel (2005), Adalet Partisi, [(eds.) M. Yılmaz (2005), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm], içinde, 548-583.
- Erdoğan**, Recep Tayyip (2004), Yeni Siyasetimiz Konuşmalar, Ankara: AKP Medya Tanıtım Başkanlığı.
- Eroğul**, Cem (1990), Demokrat Parti, “Tarihi ve İdeolojisi”, Ankara: İmge Yayınları.
- Ertunç**, Ahmet Cemil (2004), Cumhuriyetin Tarihi, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gürkan**, Ahmet (1960), Mebusluğum, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Güventürk**, Faruk (Tarihsiz), Kemalizm’de Laiklik, İstanbul: Emler Matbaası.
- Güzel**, Uğur (2008), Özalçılık, İstanbul: Emre Yayınları.
- Hale**, William. (1996), 1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset, Türkçesi: A. Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.
- İnalçık**, Halil (2007), Atatürk ve Demokratik Türkiye, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Kalpakçıoğlu**, Özdemir (1968), İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakanı ve Olaylar I. Cilt, Ankara: Nüve Matbaası.
- Kaya**, Tülay (2005), Immanuel Wallerstein'in Toplumsal Değişim Kuramı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- Kaygusuz**, İ. (2021), Türkiye'de Sağ Taban İle Sağ Siyaset Arasında Kurulan İlişki Biçimleri, USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 5(2): 164-188.
- Kocaoğlu**, Emre (2003), Acemi Milletvekilinin Ankara Anıları, İstanbul: İyiyadam Yayınları.
- Koraltan**, Refik (2013), Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar DP'nin Kurucusu Anlatıyor, Haz: K. Maman, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mardin**, Şerif (2004), "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri" Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin**, Şerif (2006), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, Der: M. Türköne ve T. Önder, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Menderes**, Aydın (1992), Ve Siyasette Yeni Yönelişler, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- DİE**, Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları 29.11.1987. (1988), Ankara: T.C Başbakanlık DİE Yayını No: 1280.
- Mert**, Nuray (2002), "Türkiye'de Sağ Siyaset: Nereden Nereye", Birikim, (Aralık 2001-Ocak), Sayı: 152-153.
- Nursi**, Said. (1960), Emirdağ Lahikası II, İstanbul: Sinan Matbaası.
- Özal**, Korkut (2010), Devlet Sırrı, İstanbul: Yakın Plan.
- Özbudun**, E. ve Hale, W. (2010), Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı, İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Özipek**, Bekir Berat (2003), Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye, [(eds.) A. Çiğdem (2003), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık], içinde, 66-84.
- Schmid**, Dorothée (2017), La Turquie en 100 question, Paris: Tallandier.

- Timur**, Taner (2014), *AKP’nin Önlenebilir Karşı-Devrimi*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Turgut**, Hulusi (1986), *12 Eylül Partileri*, İstanbul: ABC Yayınları.
- Vardan**, Ömer Cihad (2012). *CİHAD ve MÜSİAD*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yakın Dönem Türk Politik Tarihi** (2006), Ed. S. İnan ve E. Haytoğlu, Ankara: Anı Yayınları.
- Yalman**, Ahmet Emin (1970), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Yankaya**, Dilek (2013), *La Nouvelle bourgeoisie islamique le modèle Turc*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Yavuz**, Hakan (2005), *Modernleşen Müslümanlar*, Çev. A. Yıldız, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yılmaz**, Nuh (2004), *İslamcılık, AKP, Siyaset*, [(eds.) Y. Aktay (2004), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık*], içinde, 604-619.
- Zürcher**, Erik Jan (2004), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev: Y. S. Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher**, Erik Jan (2013). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çev: G. Ç. Güven, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1950.
- Ulus**, 26 Mart 1950.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**’nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydüğünü beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research’s effects on any person/institution was reported by the author).
3. Makalenin tamamının İsmail **Kıran** tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by İsmail **Kıran**, as no additional acknowledgement has been made).

Extended Abstract

Change in Right Conservative Politics Between 1950-2014 in Türkiye

İsmail Kır an

The Democratic Party (DP) was founded on January 7, 1946, when President İsmet İnönü requested the establishment of an opposition party. As a result, with the election held on May 14, 1950, the march to power of the “silent mass” formed by the Democratic Party (DP) began, as a result of the “traditional segment” and the “Anatolian peasantry” acting together. This success was accepted as the “white revolution”. This was a result of the “Enough Sayings Belongs to the Nation” approach being responded to by the public. This result, in Şerif Mardin’s words, is the victory of the periphery over the centre. Those who opposed this described it as a “counter-revolution”. The DP’s march to power, which was based on “democratic conservatism”, was stopped by a coup d’état on May 27, 1960, as the traditional elites, consisting of the army and bureaucracy, did not want the power to be continued by civilians any longer.

After the coup d’état, the Democrat Party was closed on September 29, 1960, and the Justice Party (AP) was established in Ankara on February 11, 1961, as the continuation of the DP, to fill the gap. AP differed from DP on two points. First, the party’s “liberal conservative” identity was more evident. Because sharing with the public the pictures of Prime Minister Menderes and his two minister friends Fatin Rüştü Zorlu and Hasan Polatkan, who were hanged on the gallows in Yassıada, has always intimidated both politicians and the public. Acting with the understanding of the message given by the founding elites, Demirel had to accept the “liberal conservative” approach, unlike the DP. The second is seen in the attitude towards the opposition. AP has been more tolerant towards the opposition than DP.

The Motherland Party (ANAP), which came to power on November 6, 1983, after the coup d'etat of September 12, 1980, is one of the most important examples of the victory of the elected people against the statist elite. Because, with the victory of ANAP under Özal’s leadership, the field of action of the “statist elites” who defended the traditional statist policies of September 12 narrowed down, while the field of action of the “elected ones” expanded. ANAP has represented four tendencies such as conservative, nationalist, liberal and social democrat in order to build a neoliberal conservative identity within itself. As in DP and AP, the influence of the periphery is seen in the distinction between periphery and center in ANAP.

The Justice and Development Party (AKP), on the other hand, set out on November 3, 2002 with the slogan “Enough is the Decision of the Nation” and came to power by making a “silent revolution” as a result of the collaboration of the “traditional religious” segment and the “Anatolian tigers”. The cadres who kept the AKP in power until 2014 were not elitists, therefore they did not engage in identity politics. They defined themselves as “conservative” in the sense of protecting Turkey’s cultural heritage, and “democrat” in the sense of defending modern institutions and values. This is why the “conservative democrat” identity was accepted. A major change was initiated in Turkey with the Democratic Party coming to power in 1950. This change, which was initiated with the Justice and Development Party government, continued until August 10, 2014, when the president was directly elected by the people in right-wing conservative politics.